

Barcelona Metròpolis

Capital en transformació

www.barcelonametropolis.cat
Número 103 – 6 €
Abril 2017

La gestió de la fauna urbana

La gestión de la fauna urbana

**Veïnes i obreres,
dècades de lluita silenciada**

Vecinas y obreras, décadas de lucha silenciada

**Àlbums familiars que
escriuen la història de la ciutat**

Álbumes familiares que escriben
la historia de la ciudad

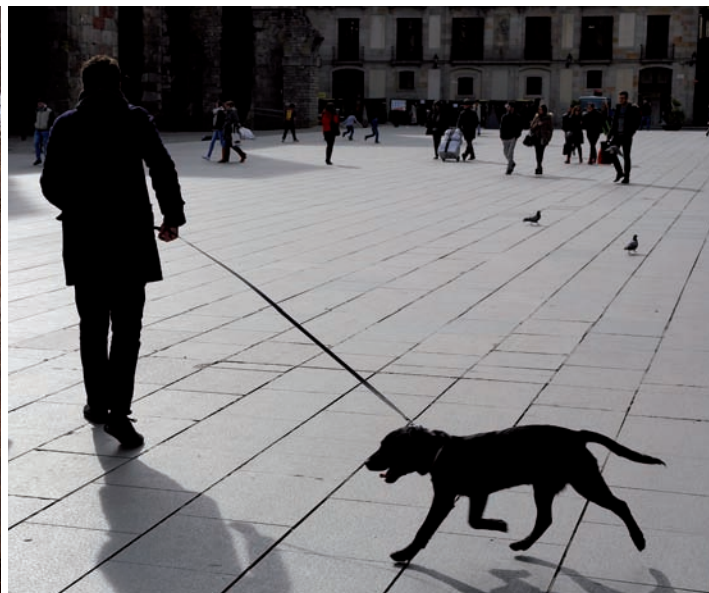
Entrevista

Maria Antònia Canals

A l'escola i a la feina, tothom hauria de ser feliç

Hay que poder ser feliz en la escuela y en el trabajo

Vicente Zambrano

La ciutat invisible

Sovint lamentem la relació superficial que tenen els turistes amb Barcelona. Els visitants hi estableixen un contacte epidèrmic, purament icònic, i en marxen amb quatre nocions mal païdes i una galeria de selfies emmagatzemades al mòbil. Hi ha una capa invisible per a ells, aquella capa gruixuda de la Barcelona real, la que ens connecta amb el ritme diari i amb les pulsions més profundes de la ciutat. Hi ha, però, una Barcelona invisible també per a molts de nosaltres, que vivim atabalats pels tràfecs diaris, i en la qual hem volgut parar atenció en aquest número.

Parlem en primer lloc dels animals que habiten la ciutat i que formen part de l'ecosistema urbà. La nostra convivència amb aquests éssers vius depèn d'un equilibri que va molt més enllà de la bona relació que puguem tenir amb els animals domèstics. La diversitat d'espècies que habiten Barcelona, autòctones o sobrevingudes, és riquíssima.

Gràcies al fòrum de fauna urbana organitzat pel col·lectiu Animal Attitude, hem pogut aplegar i contrastar visions d'experts en ecologia urbana i activistes animalistes que es dediquen a protegir els animals i preservar la nostra relació amb ells dins un marc saludable. Molts hem vist les tombarelles dels dofins al Zoo, però són pocs els privilegiats que han albirat els cetacis del front marítim. Hem sentit parlar d'incursions dels porcs senglars en zones urbanes, però pocs són conscients que representen només la punta de l'iceberg d'un desequilibri en la convivència amb la fauna salvatge. Aquest és un cas entre molts dels desequilibris que es produeixen quan en un hàbitat urbà es descontrola un animal autòcton sobrealimentat o una espècie invasora o exòtica entra en col·lisió amb l'ecosistema propi.

Tampoc no coneixem gaire la feina invisible que fan molts activistes voluntaris i professionals d'ecologia urbana que vetllen per preservar el verd urbà i la biodiversitat, el patrimoni natural, i per garantir una gestió ètica de la fauna urbana.

En aquest número també hem fet un esforç per visibilitzar moltes lluites veïnals que s'han dut a terme en barris que van viure anys sense tutela municipal i que han engrandit la vocació democràtica de Barcelona. Recordem com l'any 1977 un grup de veïns va enderrocar la planta asfàltica de Nou Barris i hi va obrir un ateneu popular que durant els darrers quaranta anys s'ha convertit en un centre de cultura autogestionada. També fem visible en un ampli reportatge el pes històric de les dones en les lluites veïnals i obreres, representades per Maruja Ruiz, Llum Ventura i Paqui Jiménez, militants històriques amb un compromís democràtic i antifranquista insubornable.

Així mateix, reivindicuem dones d'ahir i d'avui, com Clotilde Cerdà, filla d'Ildefons Cerdà, francmaçona d'ideologia republicana i antiesclavista, fundadora de l'Academia de Artes y Oficios de la Mujer, que va pagar molt cara la seva lluita per l'emancipació intel·lectual de la dona. O una dona d'avui com la veterana mestra Maria Antònia Canals, a qui entrevistem. Aquesta pedagoga històrica de Rosa Sensat ha advocat sempre per "unes matemàtiques útils per a la vida". El seu bon tarannà i un precís instint pedagògic han obert el camí a generacions de mestres del país.

Són moltes les capes de Barcelona que queden amagades, com la que rescatem tot just ara dels arxius i àlbums de fotografies familiars, records que en moltes ocasions han arribat als Encants dins de caps de sabates i galetes. I és gràcies a la xarxa invisible que han anat teixint antiquaris i col·leccionistes, arxius públics i privats i, sobretot, les mateixes famílies, que ara disposem de testimonis excepcionals de la vida quotidiana durant bona part del segle xx.

I hi ha encara una altra Barcelona invisible, la més sensorial i evanescent de totes, i és aquella que olorem. Us descobrim els darrers estudis que s'han fet per dibuixar el mapa d'olors de la ciutat. Quins valors poden aportar en el planejament urbanístic? Quina olor fa Barcelona? Entreu, llegiu i oloreu. ■

Barcelona Metròpolis

ÍNDEX

1 Editorial

4 Entrevista

Maria Antònia Canals. A l'escola i a la feina, tothom hauria de ser feliç Joan Bramona i Roser Cabacés

9 Dossier. La gestió de la fauna urbana

Els valors de la fauna urbana: salut, gaudi, benestar, convivència i biodiversitat Frederic Ximeno

La convivència amb els animals Carmen Maté

Posant en valor el patrimoni natural de Barcelona

Sergi Garcia

Els habitants dels penya-segats urbans Sergi Garcia

Els ocells, els altres barcelonins

Xavier Ferrer, Sergi Herrando i Marc Anton

El control de plagues a la gran metròpoli

Tomás Montalvo

El senglar no és benvingut a ciutat

Jorge Ramón López Olvera i altres

ZOOXXI, la transició cap al zoo del futur

Mariona Sanfeliu Salvà

Balenes i dofins a les nostres costes Manel Gazo

Exòtics: uns viatgers sense bitllet de tornada

Tere Rodríguez

BioBlitzBcn: biodiversitat, participació ciutadana i ciència Dacha Atienza Ariznavarreta

Antrozoologia, el vincle entre humans i animals

Paula Calvo

32 Memòries

Clotilde Cerdà, entre la música i l'activisme social

Isabel Segura Soriano

Ateneu Popular de Nou Barris: quaranta anys d'"acció, lluita i diversió" Andrés Naya Cabrero

37 Visions urbanes

Les olors, identitat i valor en alça en el planejament urbanístic Àngels Codina Relat

40 Reportatges

Veïnes i obreres, dècades de lluita silenciada

Gerardo Santos

Àlbums familiars que escriuen la història de la ciutat

Daniel Venteo

56 En trànsit

Jack Halberstam i el trans. El gènere, una encarnació mòvible Meri Torras

59 Llibres

Quin "Model Barcelona"? Genís Barnosell

Grans relats Jordi Amat

61 El relat

L'orgull de la carena Blanca Llum Vidal

Barcelona Metròpolis

Número 103. Abril 2017

Editor Ajuntament de Barcelona

Consell d'edicions i publicacions Gerardo Pisarello Prados,

Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castallo, Jordi

Campillo Gámez, Joan Llinares Gómez, Marc Andreu Acebal,

Àgueda Bañón Pérez, José Pérez Freijo, Pilar Roca Viola, Maria

Truñó i Salvadó, Anna Giralte Brunet

Edició i producció

Direcció de Comunicació. Àgueda Bañón, directora

Direcció d'Imatge i Serveis Editorials. José Pérez Freijo, director

Passeig de la Zona Franca, 66. 08038 Barcelona. Tel. 93 402 30 99

Direcció Bernat Puigtobella

Coordinació editorial Marga Pont

Edició de textos Jordi Casanovas

Col·laboradors Jordi Amat, Marc Anton, Dacha Atienza

Ariznavarreta, Genís Barnosell, Joan Bramona, Roser Cabacés,

Paula Calvo, Àngels Codina Relat, Xavier Ferrer, Sergi Garcia,

Manel Gazo, Sergi Herrando, Jorge Ramón López Olvera, Carmen

Maté, Tomás Montalvo, Andrés Naya Cabrero, Tere Rodríguez,

Mariona Sanfeliu Salvà, Gerardo Santos, Isabel Segura Soriano,

Meri Torras, Daniel Venteo, Blanca Llum Vidal, Frederic Ximeno

Maquetació Gerard Medina

Fotografia C. Álvarez, Albert Armengol, Pilar Aymerich, Milagros

ÍNDICE

63 Editorial

64 Entrevista

Maria Antònia Canals. Hay que poder ser feliz en la escuela y en el trabajo Joan Bramona y Roser Cabacés

69 Dossier. La gestión de la fauna urbana

Los valores de la fauna urbana: salud, bienestar, convivencia y biodiversidad Frederic Ximeno

La convivencia con los animales Carmen Maté

Poniendo en valor el patrimonio natural de Barcelona

Sergi Garcia

Los habitantes de los riscos urbanos Sergi Garcia

Los pájaros, los otros barceloneses

Xavier Ferrer, Sergi Herrando y Marc Anton

El control de plagas en la gran metrópolis

Tomás Montalvo

El jabalí no es bienvenido en la ciudad

Jorge Ramón López Olvera y otros

ZOOXXI, la transición hacia el zoo del futuro

Mariona Sanfeliu Salvà

Ballenas y delfines en la costa metropolitana

Manel Gazo

Exóticos: viajeros sin billete de vuelta Tere Rodríguez

BioBlitzBcn: biodiversidad, participación ciudadana y ciencia Dacha Atienza Ariznavarreta

Antrozoología, el vínculo entre humanos y animales

Paula Calvo

92 Memorias

Clotilde Cerdà, entre la música y el activismo social Isabel Segura Soriano

Ateneu Popular de Nou Barris: cuarenta años de "acción, lucha y diversión" Andrés Naya Cabrero

97 Visiones urbanas

Los olores, identidad y valor en alza en el planeamiento urbanístico Àngels Codina Relat

100 Reportajes

Vecinas y obreras, décadas de lucha silenciada

Gerardo Santos

Álbums familiares que escriben la historia de la ciudad Daniel Venteo

116 En tránsito

Jack Halberstam y el trans. El género, una encarnación movible Meri Torras

118 Libros

Grandes relatos Jordi Amat

¿Qué "Modelo Barcelona"? Genís Barnosell

120 El relato

El orgullo de la sierra Blanca Llum Vidal

Caturla, Dani Codina, Sergi Garcia, Eva Guillaumet, J.M. de Llobet, Kim Manresa, Josep M. Sagarra, Lluís Salom, Pere Virgili, Vicente Zambrano. Arxius: Agència de Salut Pública de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Fotogràfic de Barcelona, Galanthus, Històric de Roquetes-Nou Barris, Museu de Ciències Naturals, Parc Natural de Collserola, Revistes Catalanes Antiques, Josep M. Sagarra i Plana, Tom Sponheim, Submon, Daniel Venteo

Il·lustracions Patossa, Mireia Zantop

Portada i contraportada Patossa

Correcció i traducció L'Apòstrof SCCL, Tau Traduccions

Producció Maribel Baños

Administració general Ascensión García

Distribució M. Àngels Alonso

Dipòsit legal B. 37.375/85 ISSN: 0214-6223

Adreces electròniques www.bcn.cat/bcnmetropolis –

<http://twitter.com/bcnmetropolis> – bcnmetropolis@bcn.cat

Els articles expressen l'opinió dels seus autors, no forçosament compartida pels responsables de la revista, i es troben disponibles al lloc web sota una llicència Creative Commons de Reconeixement-No Comercial-Compartir Igual 2.5 Espanya.

Fe d'errades En l'anterior número (102) va aparèixer equivocat el nom de l'autora de l'article "Sents la violència? Entre el caos i l'ordre", a la secció "Visions de Barcelona". L'article s'atribuïa a Montse Benito quan havia de ser Montse Pijoan.

Entrevista: **Joan Bramona** Pedagog i **Roser Cabacés** Mestra
 Edició: **Marga Pont** i **Jordi Casanovas**
 Fotografies: **Pere Virgili**

Maria Antònia Canals

A l'escola i a la feina, tothom hauria de ser feliç

La pedagoga, fundadora de l'escola Ton i Guida de Verdum, defensa unes matemàtiques útils per a la vida, que ajudin a madurar el pensament i que evitin patiments als infants.

Nascuda a Barcelona l'any 1931, Maria Antònia Canals i Tolosa es va llicenciar en Ciències Exactes i va fer també la carrera de magisteri. L'any 1956 va començar a treballar a l'escola Talitha de Sarrià, que aplicava mètodes derivats dels moviments de renovació pedagògica del primer terç del segle xx. El 1962, decidida a portar els seus plantejaments als sectors socials més necessitats, va fundar al barri de Verdum l'escola Ton i Guida, que va dirigir fins al 1980 i que més tard es va incorporar a la xarxa de l'ensenyament públic. El centre es va acabar fusionant amb l'escola Pla de Fornells per formar el CEIP Antaviana.

Membre de l'equip fundador de l'Associació de Mestres Rosa Sensat, Canals ha dut una activitat intensa en la formació d'ensenyants: a la Universitat de Vic, la de Girona i l'Autònoma de Barcelona; a les escoles d'estiu de Rosa Sensat, i en cursos i seminaris per tot l'estat espanyol. És autora de nombroses publicacions sobre l'ensenyament de les matemàtiques.

L'any 1992 un dels grups de mestres creats sota la seva influència, Perímetre, juntament amb l'equip ICE de matemàtiques, va fundar l'Associació d'Ensenyants de Matemàtiques de Girona (ADEMGI), que Canals va presidir fins al 1996. També va presidir durant uns anys la Federació d'Entitats per a l'Ensenyament de les Matemàtiques a Catalunya

(FEEMCAT). Jubilada el 2001, ha continuat treballant per la millora de l'ensenyament de la matemàtica com a directora del GAMAR (Gabinet de Materials i de Recerca per a la Matemàtica a l'Escola), que va fundar l'any 2002 a la Universitat de Girona –i on va tenir lloc aquesta entrevista un matí de novembre–, i des del 2014 al CAÀREM de Rosa Sensat (Centre d'Activitats i d'Àmbit de Reflexió per a l'Educació Matemàtica), un espai també impulsat per ella.

Maria Antònia, què ens aporten les matemàtiques?

Als qui ens agraden, un grau de felicitat molt important, i als qui no, em sembla que un cert complex d'inferioritat, però potser m'equivoco...

Des del seu punt de vista, quines matemàtiques hauríem d'ensenyar als infants?

Unes matemàtiques útils per a la vida. Que siguin com un joc mental que fa madurar el pensament i que ensenyin l'infant a dominar moltes coses. I que els facin estar tranquils i contents, no pas patir.

Què aporta l'activitat manipulativa a aquest ensenyament?

Crec, igual que Maria Montessori, que aporta una maduració del pensament. Del contacte entre l'acció física i la mental sorgeix una conceptualització vinculada amb la realitat, no "fora d'òrbita"... La manipulació és bàsica, sobretot en la primera infància.

I a la inversa, què hauríem de deixar de fer en l'aprenentatge de les matemàtiques?

Moltes coses. No somriure al qui acaba més ràpid, perquè la velocitat no s'ha de premiar. No desconfiar quan el nen ens vol dir una cosa una mica allunyada del que esperàvem. No fer tant de cas de les programacions oficials, que estan més aviat lluny de la realitat. El tracte amb el nen s'ha de basar en el present, en el que està passant, en l'espai que tenim... La programació no pot ser la mateixa per als nens d'un poble de l'Alt Empordà i per als de Barcelona, per exemple.

Quin lloc haurien d'ocupar la imaginació i la creativitat?

Alexandre Galí, gran pedagog de l'època de la República, afirmava que el càlcul mental és qüestió d'imaginació. També Piaget parla de la imaginació com un espai situat entremig del treball manipulatiu i el concepte, la part més abstracta. La imaginació és necessària; els nens coneixen els nombres quan els imaginen. Una vegada vaig trobar un mestre que deia que en el llenguatge cada paraula ha de tenir un lloc en la imaginació del nen. Així doncs, de la mateixa manera, en matemàtiques cada nombre, cada quantitat, cada categoria de figures i cada concepte tenen un lloc, i la imaginació situa dins del cap això que hem palpat a fora.

Pel que fa a la creativitat, la gent acostuma a associar-la només a les arts, però hi ha de ser en tot, perquè és una capacitat humana bàsica que unes persones tenen més desenvolupada que altres. És antinatural que a un nen creatiu sempre li fem fer el mateix i no el deixem que inventi.

I què ens ha de dir sobre l'autonomia i la llibertat?

No m'agrada la llibertat, m'agrada més l'autonomia. Recordo

una frase de Montessori: "L'autonomia, per a nosaltres, és amor als nens." Donar autonomia al nen vol dir no només que el deixes fer, sinó que li facilites arribar a fer tot allò de què és capaç amb una mica d'esforç. En cas contrari, li estem tallant les ales.

I amb relació al joc?

L'altre dia explicava en una xerrada que he tingut notícia de nens que juguen a amagar-se darrere d'una cortina transparent. I saben que és transparent. Sí, són conscients que no s'amaguen, però juguen a amagar-se. El joc té un valor enorme en si mateix, m'atreveiria a dir que de bon començament és l'assignatura més important de l'educació i de l'escola. Els nens petits, de seguida que comencen a caminar, a ser persones autònomes, juguen. Les persones grans no hem aprofundit prou en això; el joc és una enorme assignatura pendent.

Quan un mestre treballa amb els nens que comencen l'escola i em pregunta què ha de fer, jo li dic: "Primer, estar tot un trimestre només jugant i, després, ja en parlarem." Jugar amb ells, interpretar el joc i modificar-lo a partir d'aquesta interpretació facilita aprendre a fer de mestre.

Parli'ns sobre els seus referents en matemàtiques i en pedagogia.

En tinc pocs, de referents, perquè he llegit poc –no m'agrada gaire llegir i, a més, ho faig amb molta lentitud; un llibre de pedagogia em pot durar dos anys. M'agrada la poesia, això sí, i de jove m'havia agradat la novel·la negra, però ja no. I m'encanta llegir l'Evangeli. Però hi ha gent que considera que coneix una cosa quan ja l'ha llegida; a mi, en canvi, em cal veure-la o trepitjar-la.

Maria Montessori és la primera pedagoga que em va impressionar, perquè de petita jo anava a una escola Montessori, i la meua tia va treballar amb ella a Roma. Al començament m'agradava tot, de Maria Montessori; ara, molts aspectes, però no pas tots. Per exemple, no m'agrada com planteja la numeració.

Pel que fa a l'educació matemàtica, un clar referent meu és Dienes. El vaig conèixer una vegada que va venir a Barcelona, en època de Franco, i ens va fer una conferència fantàstica. I també m'agrada molt Piaget, que no és pedagog sinó psicòleg. A Piaget, el conec només perquè l'he llegit; en canvi, conec el que feia Decroly perquè he anat dues vegades a Brussel·les a visitar la seva escola.

De Decroly he après moltes coses interessants. Tot l'aprenentatge de la matemàtica el fan a partir de la mesura. Quan hi vaig anar tenien un arquitecte que els portava el taller de geometria. Un nen hi pot voler anar perquè té un joguet a mig fer, i dut per aquell neguit d'acabar-lo en parla amb el mestre. Ho vaig trobar fantàstic. Si fos més jove i tingués temps, salut i diners... aniria a Brussel·les per tornar a veure aquest taller; no llegiria pas Decroly.

I d'Alexandre Galí, què n'opina?

El règim de Franco el va destituir i el va intentar ensorrar durant els primers anys de l'escola Thalita. Però no estava moralment ensorrat; això és el que més em va agradar d'ell quan el visitàvem a casa seva. Cada vegada que li parlàvem dels nens li brillaven els ulls, que els tenia verds. Em fascinava! El

que més recordo és com feia redactar als nens. Avui dia no saben escriure, cosa que és tan necessària o més que llegir. Escriure, igual que parlar, comporta saber comunicar a un altre el que penses. Ell donava molta importància a la redacció i tenia tot un mètode que jo mateixa he fet servir a les meves classes.

Un altre referent ha estat Constance Kamii, deixeble de Piaget. D'ella he après com és d'important que els alumnes no puguin veure ni tocar el material quan resolen operacions numèriques. El veuen abans, el toquen i el remenen, però quan han de comptar, ja no. Ho trobo deliciós. Això afavoreix la representació mental. És un mètode que m'agrada molt més que el de Montessori.

Per a vostè, què diferencia un model centrat en la descoberta i la comprensió d'un d'instal·lat en la mecànica i les respostes tancades?

Els qui opten per un model tancat volen solucionar el seu problema d'ensenyants. En canvi, un model basat en la descoberta i la comprensió parteix de les necessitats d'aquesta personeta que tinc al davant, el nen o la nena; no del que necessito jo per fer de mestre. A mi em cal empenta i gairebé res més. Hi ha gent que creu que per fer de mestre ha de tenir un bon programa, un bon inspector –dubto que existeixi, almenys pel que fa a les matemàtiques–, una bona aula, que faci bon temps... Qui demana tot això se'n podria anar a fer una altra feina.

Alguns infants, per circumstàncies familiars, als quatre anys ja s'han fet adults i lluiten per sobreviure emocionalment. A l'escola això els priva de lliurar-se a l'activitat espontània i jugar: alguna cosa molt fonda els reclama. Com casem una proposta educativa amb la realitat de vegades complexa dels infants, que poden estar mancats d'afectivitat, atenció, salut...?

No ho sé, és molt difícil. Em va impactar molt el que em va explicar el meu company del GAMAR Miquel Mallent, de tornada d'un viatge al Sàhara. En una zona on la gent viu al mig d'un gran desert, mancats de tot, va visitar una escola força gran, sense gaires mitjans, i em va assegurar que era molt bona escola. Les condicions sempre són bones o males respecte d'una situació que jo imagino.

D'això, vostè sempre n'ha tingut cura. Quan va anar al barri de Verdum, com va casar la seva proposta pedagògica amb les possibles carències dels infants?

Vaig pensar que cada carència l'havia de convertir en un mitjà d'educació. Per exemple, no teníem pati; l'escola era un baracó enmig d'un descampat. Com que no hi havia tanca, calia educar els nens en la responsabilitat de no fugir a l'hora del pati. Això és molt difícil perquè, tan aviat com se li presenta l'oportunitat, un nen empipat fuig. També recordo la Miren, una nena amb la síndrome de Down, que jo no tenia ni idea de com es tractava, i aleshores vaig pensar que n'havia de fer un motiu d'educació per als altres. Els vaig advertir molt seriosament que si algú es reia de la Miren es quedaria uns dies a casa, "perquè aquí no podem tenir ningú que se'n rigui, de la Miren, perquè això perjudica la classe i la perjudica a ella". I ho van entendre, i això que només tenien entre quatre i sis anys. Els deia: "Ensenyeu-li de pujar les es-

cales, de rentar-se les mans". I la Miren fins i tot va arribar a aprendre de saltar a corda entrant! Això ho van fer per pròpia iniciativa, no els ho vaig demanar jo. La dificultat que tenia la Miren es va convertir en oportunitat educativa per als altres; van aprendre a respectar-la i ens va fer replantejar-nos moltes coses. Així ens passa a tots a la vida: les contrarietats ens serveixen per créixer si ens les sabem agafar bé.

Com a mestres estem obligats a tenir present la realitat que ens envolta...

És clar. El que no pots fer és dir: "No tinc pati? Doncs no puc fer això..." Com que no puc?! És com quan vas a la muntanya i hi ha gent que diu: "No, això no es pot pujar". Com que no! És així, assumint reptes, com va començar l'esport de l'escalada i com s'han fet els grans muntanyencs. I, en definitiva, així és com avança el món en qualsevol àmbit.

Quina opinió li mereixen els models d'escola alternatius, més respectuosos amb els infants?

Gràcies a Déu s'estan posant de moda i han fet pensar a alguns equips de mestres. Però no valoro tant els models com la mateixa escola, o no hi hauria treballat tota la vida, perquè la col·lectivitat educa el nen. Jo no he sigut mare, però de jove em plantejava què faria amb els meus fills, en cas de tenir-ne: els portaria a l'escola, amb tots els disbarats que hi fan? És un tema molt delicat. Ara em sembla que sí, que els hi portaria...

Recordo quan Ovidi Montllor ens va visitar a l'escola, a Verdum. L'Ovidi era valencià i havia vingut a viure a Barcelona per un any o dos. Tenia una nena d'uns deu o dotze anys. Ens va explicar: "Jo sóc comunista i, és clar, vull que la nena vagi a una escola pública, però resulta que totes són d'en Franco. I com que tampoc la vull portar a una escola religiosa, he pensat que el menys dolent seria que vingués aquí." Em va assegurar que tant li era si no aprenia ("home, no, que aprengui!", li vaig respondre jo), que ell el que volia era que la nena fos feliç. I la nena va venir i va ser feliç durant els dos anys que s'hi va estar, perquè es va sentir ben acollida. L'escola no és que hagi estat creada perquè les criatures siguin felices, però que siguin felices és la primera condició. En cas contrari, no hi ha res a fer.

Segons vostè, doncs, així és com hem d'acollir els infants: atents a si són feliços.

Els nens han de ser feliços, però no es tracta de fer-los feliços perquè l'ensenyament rendeixi més, sinó com a primera condició. En aquesta vida les persones hem de ser felices. I els nens són les persones més febles perquè encara no tenen armes per defensar aquest dret i els hem d'ajudar a defensar-lo. Si una criatura no aprèn a l'escola, quin problema hi ha? Cap. Ja s'espavilarà d'una altra manera a la vida. També s'aprèn al món, i molt. Però vivim en una societat regulada així: dels sis als catorze anys, tot *bitxo* a l'escola obligatòria. I si algú no hi volgués anar? De la mateixa manera, des dels vint anys en amunt, o des de quan sigui, tothom hauria de ser feliç a la feina. Potser és un principi comunista, no sé, però en qualsevol cas és un principi elemental; per a mi, és cristià.

De vegades hem de recordar aquestes obvietats.

Quan me'n vaig anar a Verdum la gent em deia: "Ui, que di-

fícil, i que malament que t'ho deus passar..." Home, no, malament no; a mi aquells nens de Verdum encara em coneixen, m'han vingut a veure quan m'he trencat el fèmur, s'estimen entre ells... Com m'ho havia de passar malament si els nens eren fantàstics?

Hi havia un nen de vuit anys, baixet, semblava més petit. No sabia res de res... Vaja, sabia moltes coses que nosaltres ignoràvem, com ara agafar una navalla i anar a robar a algú si necessitava quartos. Tenia molts germans, entre ells un de més gran, amb qui anava a fer això. Va acabar segon i tercer sense llegir ni escriure. De comptar, sí que en sabia, perquè quan anava a robar també comptava. El nostre objectiu era que passés unes hores en un ambient normal en comptes d'anar pel carrer i que fos feliç a l'escola. Va passar a quart i tampoc no aprenia, i els mestres estàvem esfereïts. No aprenia perquè no volia, perquè si hagués volgut ho tenia tot a l'abast. Els nens tenen, afortunadament, la facultat de tancar-se en banda. Havia de buscar un altre camí per aconseguir que en Pepe desenvolupés una mínima voluntat d'aprendre a llegir i a escriure, i aleshores vaig pensar que estaria bé que m'ensenyés alguna cosa a mi. Ell venia a totes les excursions, això li agradava molt, i s'enfilava als arbres...! Dominava la tècnica.

Així doncs, li vaig demanar: "Mira, Pepe, tu m'has d'ensenyar a mi una cosa, que fas molt ben feta i que jo no sé fer. I ara que estàs aquí a l'escola puc aprofitar per aprendre-la." Això li va cridar l'atenció. "¿Y qué es?", va preguntar. "Pujar a un arbre." Va fer un bot...! "¡Enseguida, *seño*!"

Va ser una de les coses que més bé m'han ensenyat en aquest món, perquè tenia una tècnica, el Pepe! Caram, em vaig quedar parada. Em vaig enfilem a un arbre altíssim, morta de por. Però me la vaig jugar... A més, de debò que m'agradava aprendre de pujar a l'arbre, aquesta és la veritat. Ell ho devia haver après per instint, com els micos. I a partir d'aquell dia va canviar d'actitud i va tenir ganes d'aprendre a llegir i a escriure. El mestre de cinquè, en Jordi, ho va fer de meravella, amb ell, perquè li va encarregar la direcció de la revista de l'escola i havia de llegir tots els articles per poder-los acceptar o no. Això és un altre exemple de com un obstacle es pot convertir en una eina.

Com a mestra, què troba a faltar en la relació amb els infants?

No puc dir què trobo a faltar jo, perquè ja fa molts anys que no treballo amb nens i em falta l'experiència de com reac-

cionen avui. Només puc parlar del que veig en els altres mestres. Molts mantenen una bona relació amb els infants, però no creuen que això sigui tan important, quan, de fet, és la cosa més important. Els mestres avui dia estan fets malbé pels llibres de text; sense un llibre de text ja es veuen perduts. Però en realitat el problema de l'ensenyament és tot el sistema, tot i que els mestres en siguin la part més important.

Marta Mata considerava que la pedagogia no és independent de la política; tenia una visió de conjunt que jo admirava molt. A l'Associació de Mestres Rosa Sensat ens va ensenyar la importància de mantenir una posició política, la que sigui, però reivindicativa. Ara, jo no n'he sabut mai... Jo sóc més d'anar a les trinxeres d'avantguarda. Els mestres no hem de ser pas tots iguals. Que n'hi hagi de molt sensibles a les posicions polítiques i que actuïn en conseqüència em sembla molt necessari; d'altra manera no hauríem aconseguit preservar el català a les escoles, per exemple. Els mestres en conjunt som massa crèduls, massa fluixos enfront de les estructures. Hi ha estructures dolentes en si mateixes i cal lluitar-hi en contra. Però avui els mestres no estan per lluitar, només per la feina i per tornar després a casa i viure amb tranquil·litat.

En un moment determinat vostè va experimentar, igual que Marta Mata, la sensació de fracàs en el context de l'escola.

Aquesta sensació la vam tenir uns anys després de la recuperació de la democràcia. Durant la dictadura topàvem amb moltes dificultats, però mai no ens havíem sentit fracassats. En tot cas hi havia un fracàs total del país, no només del món de l'ensenyament. Crèiem que tot s'arreglaria perquè havíem lluitat molt, però al capdavant vam veure que lluitant no s'arreglava res. Potser la Marta va morir sense haver arribat a sentir del tot aquesta sensació de fracàs professional, perquè era optimista de natural, igual que jo. Però tots els d'aquella generació la vam patir una mica. Jo, personalment, la vaig patir ja en democràcia, quan vaig deixar l'escola Ton i Guida per anar a la Universitat Autònoma de Barcelona. Hi vaig anar amb molta il·lusió pensant que podríem influir en els mestres nous, però vaig constatar que tornaven de les pràctiques trasbalsats i amb els valors canviats: feien més cas del que veien a l'escola que de les nostres explicacions. Va ser un dels moments en què em vaig sentir més fracassada i vaig començar a deixar de creure bastant en la universitat. La realitat és que no sé com s'ha de preparar els mestres. Em moriré sense saber-ho...

I què passa al món? Hi ha prou desgràcies i injustícies per fer-nos sentir el fracàs... Com que tinc fe, penso que Déu ha creat el món i que el condueix d'una manera o altra, tot i que no l'entenguem. L'evolució del món és molt lenta i caldria dominar la quarta dimensió per percebre-la. La quarta dimensió és el temps. Quan ja haurem mort, podrem accedir a la quarta dimensió i ho veurem tot una miqueta diferent.

Amb aquesta visió optimista, quines claus donaria a un mestre que comenci?

Tinc una neboda molt maca que ha fet magisteri i, encara que sempre vaig pensar que tenia totes les condicions per ser mestra, mai no em vaig atrevir a donar-li cap consell. Ells han de trobar per si mateixos les claus en un món que ja no és el

meu. Només sé que fent matemàtiques i treballant per l'ensenyament soc feliç...

En què ha treballat últimament?

El dia que em vaig jubilar, quan em van donar el premi Jaume Vicens Vives a la qualitat en la docència universitària, va ser com un recomençament. Jo ni sabia que la Universitat de Girona m'havia presentat com a candidata al premi. Un percentatge de la dotació econòmica se'l va quedar la universitat per a recerca. A mi em va semblar massa, perquè vaig exclamar: "Però si jo mai no he pogut fer recerca!" Després ja ho vaig entendre, perquè la universitat havia de dotar d'espai i d'infraestructura la persona que havia guanyat el premi durant tot el temps que aquesta volgués i a mi encara no m'ha donat la gana de plegar...

Al principi vaig pensar només fer un recull d'activitats, de materials. Tenia moltes coses que feia servir a classe amb els futurs mestres. Després vaig pensar a acollir mestres un cop al mes. I ja fa més d'una dècada... Només vaig posar una condició per fer la meua feina: que no em truquessin abans, perquè, si ho feien, no em deixarien viure durant tota una setmana. Els va costar acceptar-ho. Un dilluns al mes –en diem jornada oberta– venen i pregunten tot el que volen. Amb aquells diners també vaig agafar un becari, que havia estat alumne meu a la universitat, el qual em va demanar que fés sim un lloc web. Diu que avui dia si no tens web no ets ningú. I així va començar el web.

La relació amb els mestres s'ha anat fent a poc a poc, i amb no gaires d'ells; amb la Facultat d'Educació he tingut poca relació. Primer només va ser recollir materials, després muntar el web i rebre mestres, i aquests últims anys ens hem anat dedicant a la creació de materials. Fent materials encara descobreixo coses. Un dels últims projectes ha estat un itinerari per a l'aprenentatge del càlcul de tres a vuit anys. Els vuit anys són una edat clau per al càlcul, perquè és quan els nens entren en els nombres fraccionaris i els negatius. Les fraccions no hi ha qui les entengui; la major part dels mestres no en saben prou, ho constato en els diàlegs que hi tinc.

La meua feina s'ha anat convertint en una nova professió que no és formació de mestres en el sentit clàssic de la paraula, i al mateix temps jo he anat aprenent dels mestres. Però va arribar un moment que vaig trobar en falta un contacte més gran amb l'associació Rosa Sensat. Des de l'octubre de 2014 he anat una setmana al mes a Barcelona, a un altre gabinet que vaig muntar a la seu de l'associació, on he fet coses que no se m'havien acudit a Girona. Es diu CAÀREM (Centre d'Activitats i Àmbit de Reflexió per a l'Educació Matemàtica). Vaig voler que hi sortís un accent obert perquè tots els meus amics castellans, que en són molts, vegin que tenim un accent obert. El que em va costar, trobar una paraula amb accent obert a la inicial!

Què li agradaria encara aprendre? Quines són actualment les seves principals inquietuds?

M'agradaria veure diferents galàxies de l'univers. Perquè, és clar, diu que hi ha moltes galàxies... I jo no em puc imaginar ni la nostra... I la quarta dimensió, que t'he dit abans. I voldria aprendre més coses relacionades amb les matemàtiques o l'educació; de la resta, en desconnecto. ■

Patossa

La gestió de la fauna urbana

Barcelona ha estat capdavantera a l'estat espanyol a prohibir les curses de braus i l'ús d'animals al circ, i ara ho és a treballar per un nou model de Zoològic que estalviï patiments als animals. Tant la lluita antitaurina com l'impuls renovador del Zoològic s'han vist afavorits per la complicitat d'una administració especialment sensible en aquest àmbit. Es tracta de lluites i projectes que, tanmateix, prenen tot el seu sentit quan s'insereixen en una defensa en amplitud del benestar de la fauna i de la biodiversitat, factors que són indicadors de salut col·lectiva, civilitat i compromís ecològic. Però sovint imaginem els animals en espais naturals fora de la ciutat o reclosos en zoològics, i oblidem que vora nosaltres hi ha també una fauna urbana molt rica i majoritàriament lliure.

El soroll, la contaminació o l'afany predadori no juguen a favor de l'equilibri entre els humans i les altres espècies que troben el seu lloc i modus vivendi dins l'ecosistema urbà. Vetllar per la protecció d'aquestes espècies –i pel control de les invasores– és un deure cívic i una manera de preservar els nostres lligams amb la natura. Experts i activistes ens descobreixen en les pàgines següents la riquesa d'aquest tresor natural de Barcelona, immediat però també recòndit.

El Pla del verd i la biodiversitat és el marc estratègic que s'ha donat Barcelona per recuperar la natura. Amb el pla es pretén ampliar i millorar els espais verds i construir una ciutat amiga dels animals.

A la imatge, persones i gossos comparteixen l'espai públic al parc de la Ciutadella, a l'hora de la passejada del capvespre.

Text: **Frederic Ximeno** Biòleg i tècnic urbanista. Comissionat d'Ecologia de l'Ajuntament de Barcelona

Fotos: **Vicente Zambrano**

Els valors de la fauna urbana: salut, gaudi, benestar, convivència i biodiversitat

La fauna i la vegetació urbanes no són només un recordatori de l'entorn natural, amb el qual ens connecten emocionalment. Tenir-ne cura és també una obligació per contribuir eficaçment a crear una ciutat funcional, connectada amb els cicles naturals i que ofereixi un espai públic habitable.

A l'hora d'esmorzar, una parella de tallarols capnegres i una de verdums espigolen a l'hortet urbà de la terrassa on ronda una abella. De tant en tant els acompanya una cotxa fumada amb la seva cua de foc. L'arribada de la primavera l'anuncien el xiscle i el vol lleuger dels falciots que retornen cada any a la ciutat (l'arribada de l'estiu, en canvi, s'albira quan les diminutes flors dels til·lers omplen la Rambla de Catalunya de la seva olor dolça i intensa). Camí del metro, cada dia, una cuereta blanca, una parella de merles i algunes tórtores turques fan tímides incursions a la vorera des dels jardins de la Universitat. Al capvespre, un grup de veïns es troben al carrer mentre

passegen els seus gossos. Cotorres, coloms i garses s'entretenen a l'esponerós nesprrer que el veí rega delicadament els caps de setmana. Els gavians s'ho miren tot plegat dels terrats estant. Quan fosqueja, un grup de bernats pescaires, en estricta fila índia, creua l'horitzó de retorn al delta del Llobregat, o potser van cap al Zoo, on viu una extensa colònia. De vegades es fa el silenci, trencat només pels lladrucs d'en Max, el gos de la veïna, i s'albira el vol elegant del falcó pelegrí, reintroduït fa una dècada gràcies a l'impuls d'un grup de ciutadans.

Aquestes trobades diàries amb la fauna salvatge de Barcelona, que conviu amb la domèstica, no són ni un relat

de ficció ni un intent maldestre d'emular la infantesa de Gerald Durrell a Corfú. És el relat ben real dels encontres quotidians d'un veí de Barcelona que troba aquests instants de repòs i benestar gràcies a la fauna i la vegetació urbanes. Aquesta és, precisament, una de les primeres funcions de la biodiversitat urbana: salut, gaudi i benestar. Benestar i salut col·lectiva i de les persones que conviuen a casa amb animals.

Les ciutats són un gran embornal de matèria i energia, i generen externalitats (residus, contaminants de l'aigua i l'atmosfera, soroll...). Les necessitats creixents d'energia i materials fan que la petjada de la vida urbana sigui cada cop més intensa i tingui efectes més llunyans. En aquests moments, la humanitat consumeix anualment un 52 % més del que la natura és capaç de reposar en el mateix temps. Des de 1970 superem la biocapacitat de la natura per proveir-nos dels productes i serveis que ens ofereix. Des de 1970 s'ha perdut el 30 % de la biodiversitat mundial i han reculat molts ecosistemes naturals.

Des de la ciutat hem de contribuir a aturar aquesta sagnia. D'una banda, canviant el nostre model de producció i consum, utilitzant menys materials, no malbaratant aliments, reciclant, reduint els nostres residus, utilitzant el transport públic, generant energia renovable, utilitzant eficientment l'energia als nostres edificis... D'altra banda, a través d'un tomb dràstic en la valoració, la promoció i la preservació de la biodiversitat urbana. La fauna i la vegetació urbanes no encarnen només un recordatori de la nostra

vinculació amb l'entorn, amb el qual ens connecten emocionalment. Tenir-ne cura és també una obligació si volem contribuir eficaçment a la creació d'una ciutat funcional, connectada amb els cicles naturals i que ofereixi un espai públic habitable per compartir.

Qualitat social i ambiental

La ciutat no és només un conjunt d'edificis, serveis i oportunitats econòmiques. També és l'aire que respirem, l'aigua que bevem, l'espai on vivim. Per tant, ens hem d'exigir que sigui un lloc amb un aire i una aigua saludables, amb un espai públic biodivers i equitatiu que afavoreixi el contacte i la deliberació. Les oportunitats que ens ofereix la ciutat no poden anar desvinculades de la qualitat ambiental i social d'aquest espai. Hem d'aconseguir fer de Barcelona una ciutat més equitativa, més eficient, més diversa i menys contaminada. La fauna urbana és un excel·lent indicador d'aquest canvi necessari.

La natura a la ciutat també té beneficis tangibles. Ens ofereix serveis ecosistèmics: reducció de l'illa de calor, fixació de contaminants i de diòxid de carboni, resiliència... La primera qüestió és, per tant, millorar i incrementar la quantitat i la qualitat dels espais verds on prospera la fauna urbana. Com més riques i diverses siguin la fauna i la flora urbanes, més habitable serà la nostra ciutat.

El Pla del verd i la biodiversitat és el marc estratègic d'aquesta recuperació de la natura. No és senzill ampliar el verd en una ciutat densa com Barcelona. És necessari recór-

rer a totes les superfícies disponibles. La naturalització de la ciutat requereix ampliar la superfície d'espais verds (nous nodes i nous connectors), però sobretot impulsar un increment del verd funcional, de la cobertura vegetal, de la qualitat i la diversitat d'espècies, com preveu, per exemple, el Pla de l'arbrat. També cal comptar amb terrats, façanes i places. Cal incorporar verd provisional en espais amb altres usos previstos fins que no es fan efectius. Cal adoptar el criteri i la cogestió ciutadana en aquest procés de naturalització. Cal impulsar l'agricultura urbana.

L'abandonament definitiu de l'ús del glifosat (herbicida) per a la gestió del verd públic des de gener de 2017 és també una mesura en aquesta direcció: canviarà la fesomia de la ciutat tal com la coneixem, per oferir escocells i parterres plens de vida. Tot plegat amb l'objectiu de crear una xarxa verda que connecti Collserola, el gran reservori urbà de biodiversitat, amb el litoral.

Gestió ètica de la fauna urbana

Mentre ampliem els espais verds i construïm una ciutat amiga dels animals, hem d'avançar igualment en la gestió ètica de les poblacions i en la millora de la convivència. Algunes espècies s'adapten tan bé a l'hàbitat urbà que poden posar en risc la prosperitat d'altres espècies, o alterar el confort de viure a ciutat, o afectar el patrimoni verd i construït i, fins i tot, la salut.

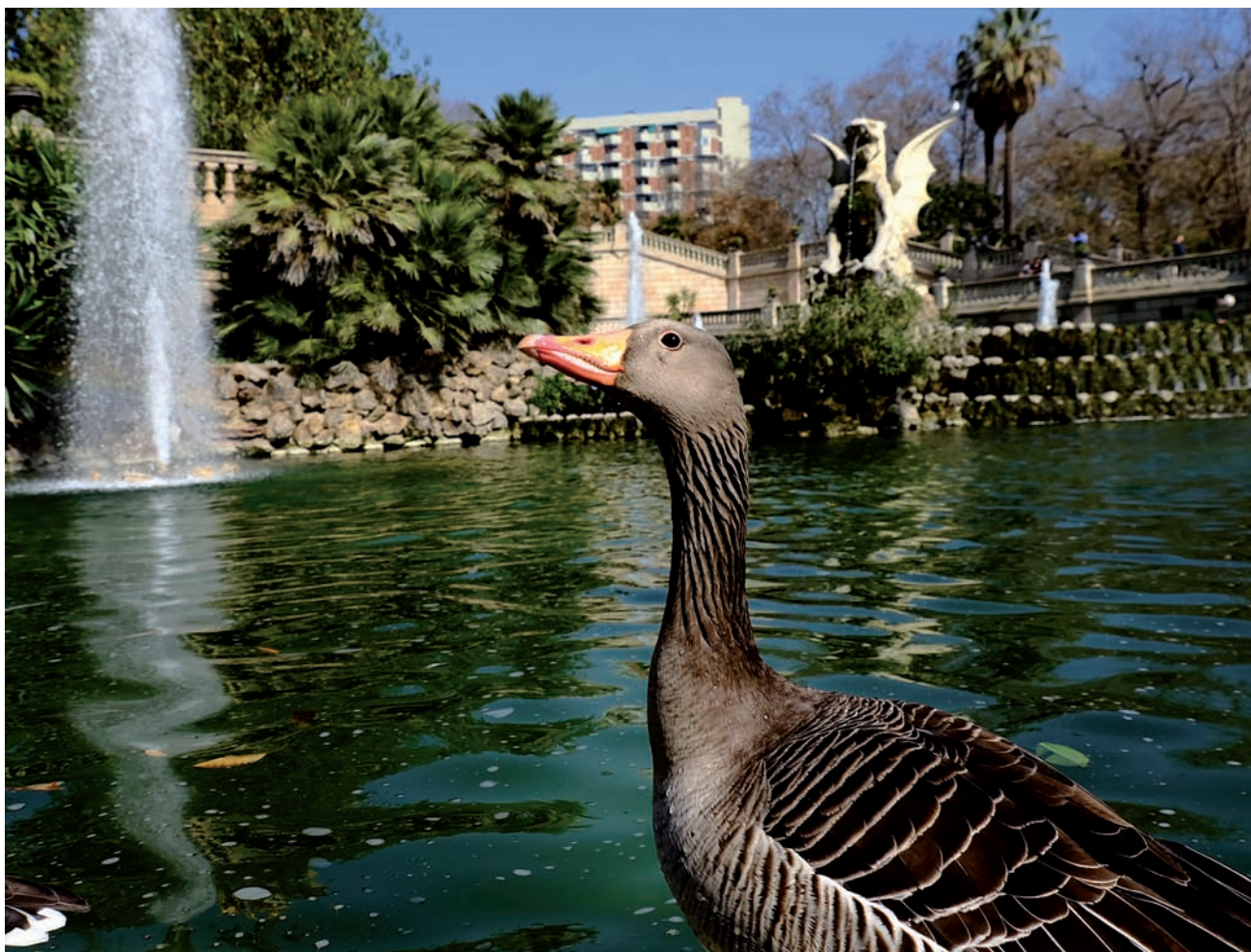
Algunes espècies fa molts anys que són tan urbanites com nosaltres. D'altres, arribades de terres llunyanes, s'hi

han instal·lat recentment. N'hi ha que eren veïnes cauteloses i que cada cop s'endinsen més en les àrees urbanes. Cal abordar la gestió de les poblacions d'aquestes espècies quan això es produeix. El repte està a fer-ho des d'una perspectiva preventiva i de manera ètica.

Si el respecte, la valoració i la gestió ètica de la fauna urbana són essencials, tenim un altre repte fonamental: la convivència. És clau la tinença responsable d'animals, entenent que un animal no és un objecte, sinó un ésser viu. Que els propietaris d'animals són els responsables d'un ús convivencial de l'espai públic. Que els animals urbans no poden ser un caprici, sinó que són uns amics per a tota la vida. Que l'abandonament és un crim. Que és millor adoptar (el Centre d'Acollida d'Animals de Companyia de Barcelona –CAACB– dona en adopció centenars de gossos i gats cada any). A més de la tinença responsable, cal que la ciutat ofereixi espais i facilitats per tenir cura dels animals urbans (com, per exemple, les deu àrees d'esbarjo de gossos previstes per a l'any 2018 o les 695 colònies de gats gestionades per entitats socials).

En definitiva, la fauna i la biodiversitat urbanes són instruments i senyals de salut, habitabilitat, convivència, benestar, civilitat i compromís ecològic. Els reptes que ens presenten: tenir-ne cura, potenciar-les, donar-les a conèixer, gestionar-les èticament i desenvolupar un model urbà que permeti gaudir-ne! ■

Els ànecs de l'estany del parc de la Ciutadella, exemple d'espècie perfectament adaptada a la vida urbana.

Text: **Carmen Maté** Directora del Servei de Drets dels Animals. Ajuntament de Barcelona
 Fotos: **Vicente Zambrano**

La convivència amb els animals

Conviure amb un animal de companyia és un dret, però també implica assumir una sèrie d'obligacions per satisfer les seves necessitats, tant físiques com emocionals, i per respectar els drets i el benestar de les altres persones.

Barcelona és una ciutat compromesa amb el benestar animal, fet constatable per la prohibició d'exhibir animals salvatges en circs i perquè és la primera ciutat catalana on es va desterrar totalment el sacrifici.

Aquest compromís comença fa dos decennis, més en concret l'any 1996, amb la constitució del Consell Municipal de Convivència, Defensa i Protecció dels Animals, mesura a la qual va seguir, dos anys després, la Declaració municipal per la convivència i els drets dels animals, que reconeix que "tots els animals, sigui quina sigui la seva espècie, tenen dret a ser respectats. No han de ser víctimes de maltractaments, d'esforços desmesurats, d'espectacles violents ni actes cruels que els comportin patiments físics o psíquics".

L'any 2003 es van prohibir els sacrificis a la gossera municipal, que va passar a dir-se Centre d'Acollida d'Animals de

Companyia (CAACB), la presència d'animals salvatges als circs i les curses de braus. Aquestes prohibicions es van recollir a la primera Ordenança sobre la protecció, la tinença i la venda d'animals, que el 2014 es va reformular per reconèixer els seus drets.

És important fer ressaltar que, per iniciativa del Consell Municipal de Convivència, Defensa i Protecció dels Animals, tota la normativa d'aquest àmbit es va refondre en una sola ordenança, que atorga una gran rellevància a la consideració dels animals com a bé jurídic que cal protegir, i reflecteix el compromís de fomentar una millor comprensió i una bona convivència entre els humans i les espècies lliures, semidependents i en captivitat que viuen al terme. A més, els drets dels animals es complementen amb els deures dels seus propietaris.

Els drets dels animals es complementen amb un seguit d'obligacions que els seus propietaris contrauen amb ells i amb el conjunt de ciutadans pel simple fet de tenir-los: és el que s'anomena tinença responsable. A la imatge, un gos viatja a la cistella de la bicicleta de la seva mestressa, al passeig de Gràcia.

Al jardí de Ferran Soldevila, al recinte històric de la Universitat de Barcelona –a la imatge–, hi viuen gats ferals acostumats a la presència humana. En diversos indrets de la ciutat hi ha colònies d'aquests gats gestionades per l'Ajuntament i les entitats protectores.

Tot i que a l'ordenança s'incrementen les actuacions per sensibilitzar les persones propietàries d'animals domèstics de les seves obligacions i responsabilitats –tant amb relació als animals com pel que fa al manteniment de les normes d'higiene i la convivència amb la resta dels ciutadans–, amb això no n'hi ha prou. Fomentar el benestar animal no es pot fer només mitjançant la normativa, sinó que cal que la ciutadania es conscienciï sobre la responsabilitat que hi té. Per tenir animals s'han de complir uns mínims que garanteixin el benestar tant de les persones com dels mateixos animals. Són les persones posseïdores d'un animal les responsables de mantenir-lo d'acord amb les normes de convivència, evitant comportaments incívics que puguin molestar la resta de la ciutadania. Per facilitar la millora de la convivència mútua i dels nivells de civisme, hem iniciat un procés d'adaptació de l'espai públic amb mesures que garanteixin aquesta convivència juntament amb la seguretat dels animals.

Una de les mesures que es van incorporar a l'Ordenança de 2014 és l'obligació de portar els gossos lligats, mesura motivada per l'elevat nombre de gossos que es perden a Barcelona –la pèrdua és una experiència traumàtica, tant per a l'animal com per al propietari, i suposa un risc evident per a la vida del primer–, pel gran nombre de gossos existent i per la diversitat d'usos de l'espai públic. Els animals, a més, estan sotmesos a estímuls que poden provocar conductes espontànies perilloses per a la seva pròpia seguretat, la d'altres gossos i la de les persones. L'aplicació d'aquesta mesura està vinculada al desplegament d'actuacions en tots els districtes per destinar equipaments al lleure dels gossos, llocs on puguin anar sense lligar, així com per identificar zones d'usos compartits en franges horàries. La combinació d'aquestes dues actuacions té com a objectiu aconseguir un ús de l'espai públic compartit plural, respectuós i consensuat. Els gossos potencialment perillosos sempre han d'anar lligats i amb morrió, tal com estableix la Llei 10/1999.

Conviure amb un animal de companyia és un dret, però també implica assumir una sèrie d'obligacions per satisfer

les seves necessitats, tant físiques com emocionals. Moltes de les situacions injustes envers els animals es produeixen per falta de temps, d'informació i de compromís de les persones que en són responsables. Viure i conviure amb un animal implica donar-li aliment i atenció sanitària (desparasitar-lo, desinsectar-lo, vacunar-lo, esterilitzar-lo...), però també atendre les seves necessitats emocionals, estimar-lo perquè se senti integrat al grup familiar i, sobretot en el cas dels gossos, facilitar-ne la relació amb els congèneres i evitar-los l'aïllament.

Les colònies de gats

Uns altres animals de companyia que conviuen amb els humans a l'espai públic o privat són les colònies de gats ferals, convenientment esterilitzats, que formen agrupacions controlades. Aquestes colònies les gestiona l'Ajuntament de Barcelona amb la col·laboració de les entitats protectores. El model de les colònies controlades de gats –formades per grups que ja conviuen en aquell espai– permet gaudir de la presència dels felins al mateix temps que s'alleugereixen els problemes de superpoblació. La conversió en colònia d'una sèrie de grups de gats requereix capturar-los amb l'objectiu de sotmetre'ls a una revisió veterinària per descartar que no pateixin cap malaltia contagiosa; després se'ls esterilitza, se'ls fa una petita marca a l'orella per identificar-los i se'ls retorna a l'espai on van ser capturats. Això permet que, posteriorment, les entitats protectores en tinguin cura i se'n preocupin i col·laborin quan calgui reubicar alguna de les colònies. De vegades sorgeix la necessitat de desplaçar-les a altres punts, bé perquè els voltants estan afectats per obres, o bé d'acord amb programes de foment de la biodiversitat en altres barris.

El model de les colònies controlades de gats situades en un punt concret elimina les molèsties (miols en períodes de zel, baralles...) i redueix els riscos sanitaris per als animals i per als veïns. Per aquesta raó és molt important que ningú els faciliti aliment fora de les zones controlades. Els animals controlats acostumen a menjar pinso sec; donar-los altres aliments pot posar en risc la colònia, i a més fomenta el creixement d'altres poblacions d'animals. Aquest problema darrer afecta especialment les colònies de gats situades a les zones d'influència del Parc Natural de Collserola, que atrauen els senglars. L'habitució als entorns urbans d'uns animals salvatges com els senglars suposa un risc, tant per a les persones que alimenten la colònia com per als felins mateixos. Per aquest motiu estem provant sistemes d'alimentació que impedeixin l'accés dels senglars.

Les polítiques sobre drets dels animals impulsades des del govern de la ciutat promouen l'harmonia entre animals i persones i posen a disposició del ciutadà les eines necessàries per aconseguir-la. No obstant això, els ingredients fonamentals per a un bon grau de convivència cívica són la tolerància i el respecte mutu entre les persones que viuen amb animals i aquelles altres que no. ■

Text: **Sergi Garcia** Associació Galanthus

Posant en valor el patrimoni natural de Barcelona

La reintroducció del falcó pelegrí, el projecte Oreneta i una gestió de les basses que ha beneficiat els amfibis i altres animals aquàtics són exemples reeixits d'accions que s'han dut a terme per protegir i posar en valor el patrimoni natural de la ciutat.

El falcó, un ocell tan vinculat al món medieval i que ha nodrit de llegendes i literatura les lletres ibèriques, no podia faltar en una ciutat com Barcelona, i així va ser fins a principis de la dècada dels setanta, quan l'última parella reproductora barcelonina va ser exterminada, arrencada d'una de les esveltes torres gòtiques de Santa Maria del Mar, on criava. Per esmenar aquella pèrdua vam haver d'esperar a l'any 1999, quan un projecte municipal de reintroducció del falcó pelegrí, seguint exemples de recuperació de l'espècie portats a terme amb èxit als EUA, el va retornar a la ciutat.

Aquesta reeixida experiència, dirigida pel biòleg Eduard Durany, en què vam col·laborar, és la primera gran acció d'acostament de la fauna salvatge urbana al ciutadà, amb l'objectiu de presentar la ciutat com a part de la natura i no com la seva negació. Des del 2004, any en què van néixer els primers polls com a fruit del projecte, fins al 2016, han volat 78 nous falcons a Barcelona, alguns dels quals s'han quedat a la ciutat, mentre que la majoria han marxat per colonitzar nous territoris. Actualment tenim un mínim de dues parelles reproductores: l'una situada a l'emblemàtica Sagrada Família i l'altra al penya-segat marítim de Montjuïc.

La gran difusió del projecte, que encara avui en dia, passats divuit anys, genera notícies als mitjans, ens va encoratjar a proposar més iniciatives en la mateixa línia. La ciutat no podia donar l'esquena al seu reduït i limitat però valuós patrimoni natural salvatge; hi havia l'obligació de posar en valor aquelles espècies genuïnament urbanes, com orenetes o falciots, o potencialment urbanes, com xoriguers o gralles, que tants bons serveis ens presten, des d'ecosistèmics fins al pur plaer de la seva contemplació. Alguns urbanistes argumenten que la qualitat de vida en una ciutat està determinada pel ventall de propostes que ofereix i el gaudi de la natura és una d'aquestes propostes; n'ha de ser una més.

El projecte Oreneta

El 2005 es va posar en funcionament el projecte Oreneta, que incloïa una campanya de sensibilització, un cens i un pla

Vicente Zambrano

participatiu en què veïns i veïnes comunicaven a través de diferents conductes la presència de nius d'oreneta cuablanca i vulgar a casa seva. El 2016 es van comptar 280 nius ocupats d'oreneta cuablanca i algunes desenes d'oreneta vulgar, la qual, més vinculada que aquella a ambients rurals, persevera a tornar a racons de la ciutat que no fa tants anys eren pobles voltats de camps i de conreus.

Amb el transcurs del temps, el projecte Oreneta va derivar en un pla d'acció per als ocells i altres animals salvatges i protegits que crien en edificis, com els ballesters i els falciots. A la ciutat hem comptat 367 colònies de ballester, cosa que significaria 3.670 parelles, ja que cada colònia té unes deu parelles de mitjana, un volum importantíssim en relació amb la població total de Catalunya. Per conservar tota aquesta interessant fauna, en col·laboració amb la Generalitat i el Cos d'Agents Rurals (CAR), s'han instal·lat nius d'oreneta vulgar i cuablanca, falciot, ballester, xoriguer, falcó i ratpenat, i, cosa encara més important, s'ha assessorat constructors i arquitectes perquè s'integrin punts de nidificació en l'obra nova i per conservar-los en les rehabilitacions.

Un dels darrers projectes de foment de la biodiversitat urbana basats en la instal·lació de nius artificials ha estat la

Granota a l'estany del jardí de Ferran Soldevila, a l'edifici històric de la Universitat de Barcelona. El manteniment de les basses de la ciutat ha incorporat durant l'últim decenni un programa de protecció integral dels amfibis que hi viuen.

Al costat d'aquestes línies, niu de falcó a la Sagrada Família. A la dreta, niu artificial de ratpenat situat a l'hort urbà de Sant Pau del Camp.

Sergi Garcia / Galanthis

Vicente Zambrano

col·locació de columnes amb nius de ratpenat als horts urbans, com a proposta de gestió natural integrada d'aquests equipaments. Els ratpenats són una eina que pot ajudar a combatre les plagues de mosquit i altres insectes.

En la mateixa línia aniria l'incipient projecte de potenciació de la població d'ericons mitjançant la col·locació de caixes niu, que és, en certa forma, la continuació de l'estudi de la població del Zoo i del parc de la Ciutadella d'aquest inconfusible mamífer insectívor, estudi que es va iniciar el 2007 conjuntament amb l'Equip Verd del Zoo de Barcelona. A més d'aquesta població tan urbana d'erició, n'hem detectat d'altres a Horta i Sant Andreu, un exemple més de la incursió cada cop més evident d'espècies salvatges a la ciutat. Aquest fenomen ha d'anar acompanyat de mesures de gestió adequades, afavoridores de la biodiversitat i, per tant, de la nostra qualitat de vida.

La població de les basses

L'adaptació de la gestió dels espais verds encaminada a aconseguir més biodiversitat amb la incorporació de nous paradigmes pot donar uns resultats fantàstics. Un exemple d'això és la gestió que es fa a les basses naturalitzades de la ciutat. Amb la col·laboració d'un jove doctorant en biologia, Guillem Pascual, que ja de petit empaitava capgrossos a les basses de Montjuïc i el Laberint d'Horta, el 2007 vam proposar a l'Ajuntament la realització d'un cens de les basses dels parcs i jardins públics de la ciutat amb presència d'amfibis. Hi vam trobar 56 punts de reproducció.

Després d'aquest cens i en anys successius, es van redactar informes de gestió, es van fer reforçaments de poblacions d'amfibis i es van convertir en rutina els rescats de fauna durant les neteges de les basses, i aquestes accions han culminat, actualment, en un programa de protecció plenament integrat en els protocols de manteniment de les basses. De fet, Barcelona és probablement l'única gran ciutat de l'estat espanyol que compta amb un programa similar.

El resultat de tot plegat és l'augment dels punts de reproducció, en alguns casos per colonització natural. A hores d'ara n'hi ha 87, amb la consegüent consolidació de les tres espècies d'amfibis presents a la ciutat: la reineta, la

granota verda i el tótil. L'estat de conservació d'aquesta darrera espècie, els mascles de la qual són els responsables de carregar amb la posta fecundada i d'assistir al naixement dels petits capgrossos, és excel·lent. De fet, els anys 2010 i 2011 surten de Barcelona milers de capgrossos per repoblar basses del delta del Llobregat, on l'espècie s'havia extingit, una operació insòlita de donació d'exemplars d'una espècie protegida per part d'una ciutat a un espai natural.

La conservació correcta de les basses ajuda altres animals aquàtics. La població de libèl·lules també s'ha incrementat; a les basses dels nostres parcs hi podem trobar nimfes de cinc o sis espècies, com ara l'*Anax imperator*, la libèl·lula més gran d'Europa, o l'elegant *Crocothemis erythraea*, d'un color vermell intens.

Hi viuen també unes quantes espècies de cargols aquàtics, xinxes i puces d'aigua o efemeròpters. La forma adulta d'aquests darrers insectes viu hores, com a màxim dies, un cop es desclouen, amb l'única missió de reproduir-se, i formen eixams que atrauen centenars d'ocells insectívors, principalment orenetes. A finals de l'estiu és un espectacle veure aquestes concentracions d'ocells a les basses del jardí de Mossèn Cinto Verdguer a Montjuïc, un parc que compta amb una important col·lecció de plantes aquàtiques i on estan presents les tres espècies d'amfibis mencionades. En aquest parc, des que s'apliquen els protocols de manteniment i es rescata la totalitat de la fauna aquàtica cada cop que hi ha neteja per restituir-la un cop netes les basses, la població de granota verda ha crescut de 406 exemplars el 2010 a 1.144 el 2016, un augment que palesa els beneficis indiscutibles d'una gestió correcta. ■

Text: **Sergi Garcia** Associació Galanthus

Els habitants dels penya-segats urbans

La majoria d'espècies que crien en edificis són depredadores. Ballesters, falciots, orenetes i ratpenats consumeixen habitualment petits insectes. La funció que realitzen en aquest sentit és impagable.

El cel de primavera de la ciutat encara s'omple de falciots i ballesters. Els seus xiscles aguts i penetrants gairebé no desperten la curiositat del veïnat, potser perquè s'ha acostumat a aquest cicle inexcusable, repetit puntualment cada primavera, o potser perquè el soroll de la ciutat s'hi sobreposa. El fet és que, després de fer un viatge enormement llarg des de les remotes regions africanes on hivernen, arriben a la ciutat i cerquen els seus punts de cria que es troben als edificis, sempre als mateixos llocs, perquè per a aquests ocells, igual que per a altres espècies com falcons, xoriguers, orenetes, ratpenats i fins i tot els petits dragonets tan injustament perseguits, els edificis són casa seva i, com a nosaltres, els costa canviar.

Des d'un punt de vista biològic, els edificis funcionen com penya-segats, uns accidents geogràfics que ocupen fora de les ciutats. Hi troben forats, cornises i ampits on instal·len els seus nius; alguns molt ben elaborats, com els de les orenetes, i altres no tant. Fins i tot, en el cas dels falcons o xoriguers, pròpiament no hi ha construcció de niu, sinó que les femelles ponen els ous directament sobre superfícies que poden estar totalment desproveïdes de material.

Les espècies que crien o es refugien en edificis són rupícoles, és a dir, viuen en estructures de material rocós o d'un aspecte i composició similars. Ballesters, falciots, orenetes i ratpenats són consumidors empedreïts de petits insectes. La funció que realitzen en aquest sentit és impagable. Un ballester, ocell de vol vertiginós i precís, pot capturar desenes de papallones de processonària del pi al dia, de manera que contribueix al control d'aquesta plaga que afecta els boscos on anem a caçar bolets. Per la seva banda, els ratpenats poden menjar al dia un terç del seu pes en mosquits i altres petits animals; una colònia d'aquests mamífers alats poden consumir una quantitat immensa d'insectes cada temporada. Els falcons tenen una predilecció especial pels coloms. Falcons i coloms són el gat i el ratolí de l'aire. Uns aprenen dels altres: uns a fugir i els altres a caçar. Els xoriguers s'estimen més els petits rosegadors i els grans insectes.

Però aquests animals no ho tenen gens fàcil en l'atrafegada societat actual. Abans eren molt més respectats que ara (les orenetes gairebé eren objecte de culte). Actualment ja no són i aquí es troba la clau de la seva conservació: la

Sergi Garcia / Galanthus

tolerància. Moltes vegades les rehabilitacions d'edificis s'aprofiten per tancar els forats que han ocupat generació rere generació, o s'hi instal·len punxes que els fan fora i els forcen a buscar alternatives sovint funestes (per exemple, els falciots expulsats ocupen extractors de fum de les cuines). Per acabar-ho d'adobar, la nova arquitectura, molt atenta a qüestions energètiques i de sostenibilitat, ignora totalment el vector de la biodiversitat i cada cop és més hermètica. Encara més, en moltes ocasions utilitza profusament els vitralls en façana, de forma que les enormes moles lluents esdevenen trampes on s'estavellen molts i molts ocells.

La solució a tots aquests problemes no és senzilla, però requeriria, per exemple, no tancar forats o bé ajustar-ne la mida si el problema és una presència excessiva de coloms, orquestrar una sèrie de normes que impedeixin la instal·lació d'obstacles injustificats o construir nius artificials integrats per tal d'assegurar la supervivència d'aquests animals, que amb la seva presència ens garanteixen una necessària qualitat ambiental i ens proporcionen una alegria indispensable. Com diu la cançó *Els falciots*, de Joan Manuel Serrat: "...quan els falciots se'n van, el cel es queda plorant..." ■

Nidificació de ballesters en un edifici del districte d'Horta. Després de fer un llarg viatge des de les regions africanes on hivernen, falciots i ballesters arriben a la ciutat per primavera i cerquen els seus punts de cria sempre als mateixos edificis, com també és el cas d'altres espècies.

Text: **Xavier Ferrer** Professor de Zoogeografia. Institut de Recerca de la Biodiversitat (IRBIO-UB). **Sergi Herrando** Director científic de l'Institut Català d'Ornitologia (ICO). **Marc Anton** Coordinador del nou *Atlas dels ocells nidificants de Catalunya* (ICO)
Fotos: **Vicente Zambrano**

Els ocells, els altres barcelonins

L'abundància d'aliment, l'escassetat de depredadors i un microclima més regular i temperat expliquen per què els ocells colonitzen el medi urbà amb eficàcia. Els principals beneficis que n'obtenim són de caràcter intangible, estètics o de lleure.

Les 7.30 del matí d'un diumenge d'hivern a la cruïlla Diagonal-Tuset; els darrers noctàmbuls abandonen discoteques i bars i s'arrossegueu a la cerca d'un taxi, aliens al seu entorn. El carrer ha esdevingut un abocador de matèria orgànica amb restes de menjar i begudes; un festí per a coloms i gavians que aprofiten l'absència de persones i de gossos, abans que els serveis de neteja municipal, mànega en mà, apilin la brutícia a les vores del carrer perquè la màquina escombradora l'engoleixi. L'activitat ocellaire és frenètica; cinquanta coloms i deu gavians s'afanyen a endrapar. Amb tot l'enrenou, un colom es despista i el caça el gavià a qui li agrada més un plat calent que un de fred. L'autor del crim és l'exemplar que viu a Diagonal-Aribau i s'ha especialitzat a caçar coloms a la plaça de Francesc Macià. En mitja hora el carrer quedarà net i els ocells es buscaran la vida en un altre sector.

Des del punt de vista ecològic aquesta història ens explica la diferència entre els sistemes naturals i els artificials. A la ciutat l'abundància de recursos alimentaris, la presència de pocs depredadors i un microclima més regular i temperat són factors clau per entendre per què els ocells, animals oportunistes, colonitzen el medi amb eficàcia.

Però, quantes espècies d'ocells hi ha a Barcelona? La majoria de ciutadans es pensen que només coloms, gavines, pardals i cotorres. Alguns hi afegixen orenetes, tot i que són molt escasses i sovint es confonen amb l'abundant falciot. La realitat és molt diferent. La superfície municipal ocupa el 0,32 % de tota la catalana, però allotja un 30 % de les espècies d'ocells que hi nidifiquen. Hi n'hi ha poc més de 80 espècies, i durant l'hivern i els passos migratoris se'n poden observar unes 250. El barceloní ignora que al voltant de casa seva en pot detectar sovint entre 10 i 30. Les més comunes,

a més de les ja esmentades, són el tudó, la tórtora turca, la merla i els estornells, fàcils de veure perquè sovint mengen a terra. Altres cal buscar-les al cel, com els falciots i els ballesters, que volen cridaners a l'estiu. Recercar als parcs entre la vegetació ens permetrà fer noves troballes.

A Barcelona, el verd és relativament recent i la major part dels parcs urbans contenen pocs arbres vells, però alguns jardins històrics com el del Palau Reial, la Ciutadella o el Laberint d'Horta són observatoris excel·lents on trobar mallerengues, tallarols, mosqueters o papamosques. La proximitat a Collserola permet que els jardins de Can Sentmenat o el castell de l'Oreneta allotgin el picot verd i el picot garser gros. Els estudiants de Ciències Ambientals comencen a conèixer ocells silvestres als jardins del Zoo. La gran abundància de palla, fang i altres materials per bastir el niu, les restes de menjar que cauen de les menjadores dels animals o de les mans dels visitants, el gran nombre d'abeuradors i l'absència de gossos domèstics fan del Zoo el millor indret de la ciutat. Qualsevol racó és bo per descobrir, identificar, conèixer els ocells i gaudir-ne. Només calen paciència, atenció i evitar moviments bruscs que els espantin.

L'urbanisme i la vida de la ciutat són canviants i la comunitat d'ocells respon als canvis. Diverses espècies dominants avui eren absents fa unes poques dècades. Les cinc mil cotorres de pit gris actuals provenen de les assilvestrades des de 1965. La tórtora turca, procedent de l'Àsia meridional, va aparèixer a Barcelona el 1989. El tudó era fins fa poc un ocell forestal arraconat a Collserola. La seva presència es deu a una soca adaptada a la vida urbana, molt prolífica i que no té por de les persones. El gavià argentat va començar a criar el 1980 a la teulada del seminari del carrer de la Diputació. Ara hi ha vora dues-centes parelles criant en terrats d'habitatges. Abans de la dècada dels vuitanta, l'estornell vulgar només venia a Barcelona a passar l'hivern. A finals dels anys setanta era fàcil observar-ne grans estols al capvespre a la plaça de Catalunya, mentre despistaven el falcó pelegrí que intentava caçar-ne algun. Ara la plaça de Catalunya ajoca només estols petits, però l'estornell hi cria d'ençà de 1985. Finalment, el falcó pelegrí ha tornat a criar després d'un reeixit programa de reintroducció que va revertir l'extinció causada per l'eliminació, entre 1970 i 1975, de la parella que criava a la torre de la basílica de Santa Maria del Mar.

Els humans extraiem de la natura béns i serveis que actualment estudiem sota el concepte de serveis ecosistèmics, un terme que tècnicament es defineix com aquelles contribucions directes o indirectes dels ecosistemes al benestar humà. Els ocells també ens proveeixen de serveis ecosistèmics. A Barcelona contribueixen, per exemple, a controlar les plagues: els ocells insectívors poden ajudar a prescindir de tractaments fitosanitaris al verd de la ciutat. El principal servei que ens ofereixen, però, pren la forma d'una sèrie de beneficis intangibles, com el lleure o l'apreciació estètica, que cataloguem com a serveis culturals, vinculats a la seva bellesa i a la facilitat d'observació que presenten. La proximitat entre ciutadans i ocells fa que en el context urbà moltes persones gaudeixin dels ocells, connectin amb la natura a través d'aquests organismes o els utilitzin com a inspiració de l'activitat creativa. Els habitants de les ciutats valoren en general de forma positiva el paisatge sonor que aporten els ocells als parcs i jardins i que contribueix al

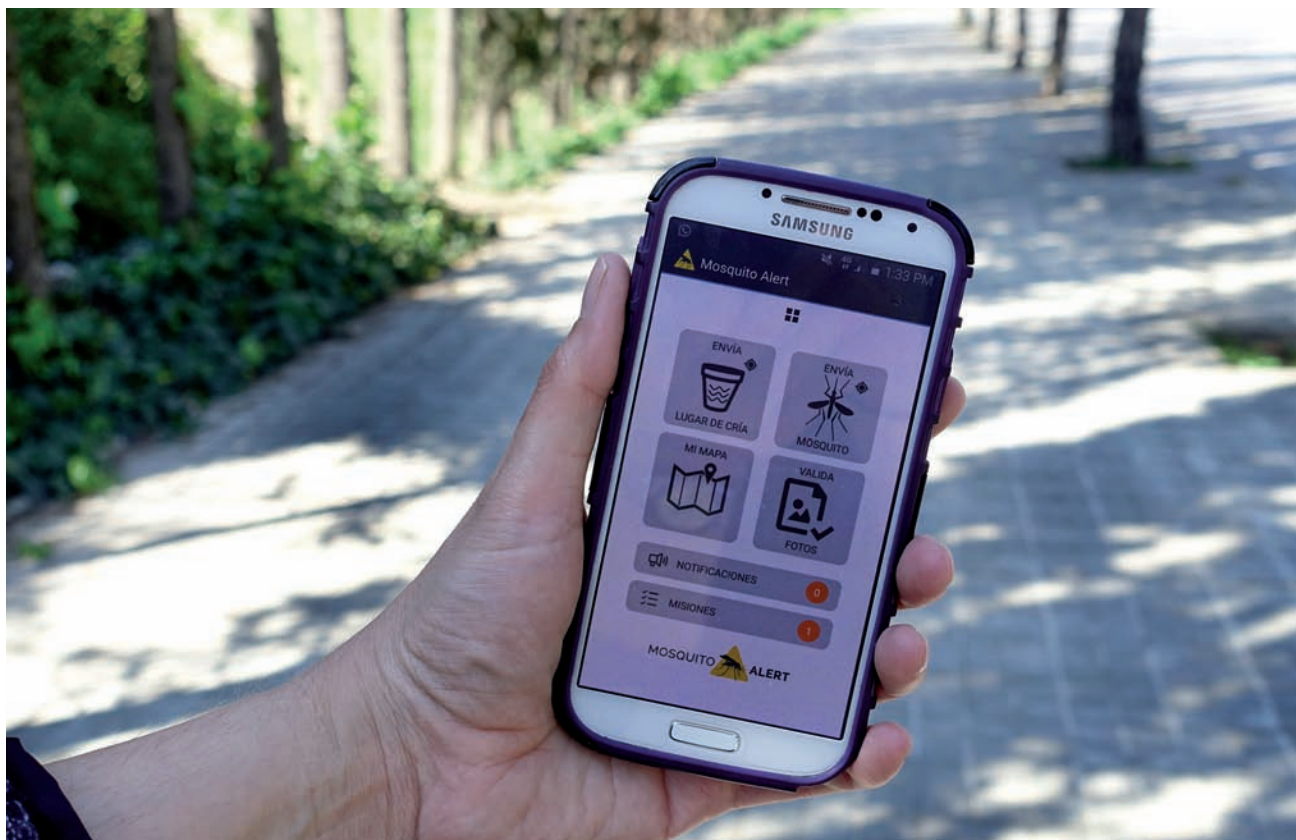
benestar físic i mental, mentre a les escoles i als instituts la col·locació de caixes niu o les activitats d'observació d'ocells acosten nens i joves a la natura immediata.

Fa més de cinquanta anys un professor universitari va publicar diversos materials sobre els ocells dels jardins de Barcelona, llavors una novetat, ja que la fauna de les ciutats era oblidada o negligida. Als anys setanta i vuitanta el Zoo, el Museu de Zoologia (l'actual Museu de Ciències Naturals) i la UB van continuar la tasca. Els darrers quinze anys s'hi han afegit oenagés com l'Institut Català d'Ornitologia (ICO) i els equips tècnics de l'Ajuntament. Tots plegats han generat una xarxa que uneix naturalistes, institucions científiques i gestors municipals en projectes de ciència ciutadana. Com a fruit d'aquesta harmonia, el 2012 es va iniciar l'atles dels ocells nidificants de Barcelona, promogut per l'Ajuntament, sostingut pel conveni que va firmar amb la Fundació Zoo de Barcelona, la UB i l'ICO i dut a terme per més de tres-cents voluntaris. L'obra facilitarà un coneixement de base sobre la distribució dels ocells durant la temporada de cria i sobre els serveis que ofereixen als ciutadans.

S'acaba l'article. Sortim de la Facultat de Biologia: un mascle de cotxa fumada s'atalaia a l'adjacent arc edificat per Gaudí. Arquitectura de primera línia, una comunitat d'ocells notable i un interès creixent de la ciutadania per conèixer-la i fruit-ne coexisteixen a Barcelona. ■

A les fotos de dalt, cotorres a la plaça de Josep Maria Folch i Torres i un gavià a l'Hivernacle del parc de la Ciutadella. Són exemples d'espècies avui dominants a la ciutat, malgrat que n'eren absents tan sols uns decennis enrere. A la pàgina anterior, dos exemplars de l'omnipresent colom a l'Hivernacle.

Mosquito Alert és una aplicació per a mòbil que permet enviar informes sobre la presència del mosquit tigre i possibles llocs de cria de l'insecte a l'àmbit urbà, acompanyats de fotografies per facilitar la comprovació de les dades.

Vicente Zambrano

Text: **Tomás Montalvo** Servei de Vigilància i Control de Plagues Urbanes. ASPB

El control de plagues a la gran metròpoli

L'aparició o reaparició de determinades malalties s'explica per l'alteració de l'equilibri entre els agents implicats –hoste, patogen i medi ambient– produïda per multitud de factors, la majoria derivats de l'acció humana, entre els quals destaquen el canvi climàtic i la globalització.

Les ciutats són ecosistemes relativament nous i no disposen d'una estructura per regular les poblacions d'animals. En aquest context, determinades espècies s'adapten i proliferen sense cap tipus de control, i esdevenen plagues urbanes. És el cas de coloms, gavians, mosquits, rates, paneroles o cotorres.

La convivència d'algunes d'aquestes espècies amb les persones en un mateix territori geogràfic pot generar problemes ambientals i econòmics, com ara la insalubritat d'espais, la degradació del mobiliari urbà i la propietat privada, la contaminació d'aliments i d'aigües o la transmissió de malalties. Des de les administracions es treballa per identificar les plagues presents a l'entorn urbà i els riscos que poden derivar-se'n. La recerca inclou la identificació i el registre de la prevalença de diferents malalties, la vigilància dels reservoris de les espècies hostes existents, la distribució geogràfica de les plagues i la seva dinàmica de transmissió.

L'Administració impulsa programes per reduir l'impacte negatiu d'aquestes plagues en ciutats o pobles. L'objectiu és

mantenir les espècies nocives per sota del llindar de tolerància, fent servir, en primer lloc, els factors naturals de mortalitat i, posteriorment, utilitzant mètodes integrats de control (biològics, físics, químics, etc.) compatibles amb el medi ambient i la salut pública.

La vigilància epidemiològica comporta l'estudi poblacional de les espècies que cal controlar, així com la identificació de les malalties transmeses entre animals i humans i el seu impacte global, amb l'objectiu de prevenir determinats riscos relacionats amb la sanitat animal, la salut pública i la conservació d'espècies, i per decidir les estratègies més adequades al territori.

Sabem que un 60 % dels organismes infecciosos per als humans són responsables de malalties zoonòtiques. Un 80 % d'aquestes malalties es transmeten per vectors plaga, com paparres, puces o mosquits, i la gran majoria reben la denominació de malalties emergents o reemergents. Les emergents són les malalties de nova aparició en una població o zona geogràfica concreta, i les reemergents, les que

han existit en el passat i que presenten un augment d'incidència o d'extensió de l'àrea geogràfica de distribució. Les malalties transmeses per vectors –agents que poden propagar o transmetre una malaltia d'un organisme a un altre– representen més del 17 % de totes les malalties infeccioses i provoquen cada any més d'un milió de defuncions.

L'aparició o reaparició de determinades malalties s'explica per l'absència o l'alteració de l'equilibri entre els agents implicats: hoste, patògen i medi ambient. L'equilibri es veu alterat per multitud de factors, la majoria derivats de l'acció humana, entre els quals destaquen el canvi climàtic, l'augment dels viatges intercontinentals i les migracions, el transport d'animals, la desforestació i la urbanització, l'agricultura i la ramaderia, la superpoblació, la pobresa, la pèrdua de biodiversitat i la introducció de noves espècies.

El canvi climàtic i la globalització, factors clau

El canvi climàtic és un dels factors clau en l'extensió de les plagues. L'escalfament global de la Terra té un efecte directe sobre els vectors que transmeten malalties. Els augments de temperatura incrementen l'àrea de distribució de molts vectors, ja que en faciliten el desenvolupament. D'altra banda, la globalització comporta un lliure transport de mercaderies que afavoreix desplaçaments involuntaris d'organismes. Aquests desplaçaments són la principal causa de l'ampliació de l'àrea de distribució geogràfica de determinades malalties. Per exemple, la presència del mosquit tigre, espècie asiàtica invasora mundial, està relacionada amb el transport de pneumàtics usats i/o productes de jardineria.

No totes les plagues tenen el mateix impacte sobre la salut pública. Tanmateix, cal destacar-ne algunes especialment rellevants per la seva capacitat de transmissió. Les malalties transmeses per vectors són un grup d'infeccions emergents i reemergents que constitueixen avui una amenaça per a Europa. Entre les malalties vectorials que constitueixen un risc real cal esmentar el paludisme importat, virusos com el dengue, el chikungunya, la febre del Zika i la febre del Nil Occidental, o el cas més recent de febre hemorràgica per virus de Crimea-Congo, transmesa per la picada de paparres.

El mosquit tigre a Barcelona

En l'àmbit municipal, les mesures de control del mosquit tigre tenen com a finalitat prevenir-ne la proliferació i reduir-ne la presència per tal de minimitzar els efectes negatius sobre la població (molèsties i transmissió de malalties, principalment). En aquesta línia, l'Agència de Salut Pública de Barcelona (ASPB) desplega el seu programa de vigilància i control de mosquits en els espais públics per mantenir sota control l'espècie. El desplegament és especialment complex en una ciutat de les dimensions de Barcelona, amb més d'un milió i mig d'habitants, i per l'abundant presència d'elements potencialment afavoridors de la proliferació de mosquits, com els 75.000 ornamentals i les més de 300 fonts ornamentals de la via pública.

Un dels objectius principals del programa és determinar les àrees potencials d'activitat del vector, a través de la recollida de dades sobre la presència del mosquit. Cada any, entre els mesos d'abril i novembre, es fa una vigilància continuada dels punts de risc, les àrees on es va detectar activi-

Agència de Salut Pública de Barcelona

tat important de l'insecte en la temporada anterior. Les incidències ciutadanes són igualment una font d'informació bàsica i es realitzen inspeccions a les zones afectades. La recerca de noves eines per millorar el sistema també és una prioritat. Per aquest motiu, l'ASPB s'ha unit al projecte Mosquito Alert, que ha desenvolupat una aplicació mòbil del mateix nom que permet a la ciutadania avisar de la presència del mosquit tigre. Les dades recollides per tots els mitjans anteriors permeten prioritzar i organitzar les diferents actuacions de prevenció i control.

El control de les arbovirosis

Les arbovirosis són malalties provocades per un conjunt de virus que es transmeten per artròpodes. A causa de l'alta incidència d'aquestes malalties, l'any 2013 l'ASPB, amb la col·laboració de l'Hospital Clínic de Barcelona, va posar en marxa un projecte pilot de vigilància de les arbovirosis per reduir-ne el risc de transmissió. El bon funcionament del projecte, juntament amb la publicació per part de la Generalitat del Protocol per a la vigilància i el control de les arbovirosis transmeses per mosquits, va fer que el 2014 s'implantés aquest sistema de vigilància en tot el territori català, de manera coordinada amb els diferents agents implicats. A més, també han contribuït a la millora de la detecció d'arbovirosis, d'una banda, la creació de la Xarxa de Vigilància Epidemiològica i, d'altra banda, la regulació dels sistemes de notificació de malalties de declaració obligatòria i brots epidèmics, mitjançant la qual el dengue i la chikungunya han passat a ser considerades malalties de declaració obligatòria a Catalunya. Finalment, l'emergència de salut pública d'importància internacional que va declarar l'Organització Mundial de la Salut (OMS) l'1 de febrer de 2016 per les microcefàlies i altres trastorns neurològics –com la síndrome de Guillain-Barré (SGB)– associables al virus del Zika, també va representar una millora en les comunicacions relacionades amb aquesta malaltia.

La constant aparició de casos importats de dengue, chikungunya i recentment febre del Zika al nostre territori, juntament amb la detecció de casos autòctons a França, molt a prop de la nostra frontera, han posat de manifest la neces-

Tècnics de l'Agència de Salut Pública de Barcelona (ASPB) en tasques de control i vigilància de mosquits.

sitat d'establir protocols que incloguin accions de vigilància virològica, detecció precoç i confirmació diagnòstica ràpida dels casos, així com una bona vigilància entomològica i animal per determinar el nivell de risc per a la salut humana i instaurar mesures immediates. Per això és imprescindible la coordinació entre totes les parts implicades, és a dir, entomòlegs, sanitat animal, epidemiòlegs, clínics i viròlegs.

Seguint aquestes pautes, el sistema de vigilància i control d'arbovirusos consta de dos elements clau. D'una banda, el Servei d'Epidemiologia s'encarrega, en primer terme, de filtrar els casos de pacients amb dengue, chikungunya i febre del Zika que arriben a la ciutat en fase de virèmia, és a dir, el període en què la persona afectada té prou virus en sang per fer possible la transmissió a una persona sana a través d'un mosquit vector que eventualment la piqui. Així mateix, efectua una enquesta epidemiològica que inclou un conjunt de recomanacions i recull informació per donar continuïtat a les accions requerides i fer el seguiment posterior del pacient: dades personals, indrets on ha viatjat, antecedents de picades, llocs visitats en el període de virèmia, etc.

D'altra banda, un cop efectuada l'enquesta epidemiològica, els casos que han arribat en fase de virèmia són comunicats al Servei de Vigilància i Control de Plagues Urbanes (SVIPLA), que s'encarrega de contactar amb la persona per reforçar les recomanacions de prevenció i protecció, efectuar una inspecció entomològica en el seu domicili i en la via pública adjacent i valorar la realització d'altres inspeccions en funció dels llocs que ha visitat i el temps de permanència durant el període de virèmia: domicilis de familiars o amics, lloc de treball, llocs d'esbarjo, etc. L'objectiu de totes aquestes accions és detectar la presència del vector implicat i reduir-la per minimitzar la possibilitat de transmissió.

En paral·lel a aquestes tasques, també es monitoren els llocs inspeccionats amb trampes o elements de captura, per analitzar els mosquits i descartar la presència de virus en el vector, cosa que augmentaria el risc de transmissió i comportaria l'adopció de mesures de control. En qualsevol cas, si es detecta la presència de mosquits o la circulació de virus, s'efectuen tasques de control (larvicida o adulticida) i es programen seguiments periòdics a la zona fins a l'absència d'activitat vectorial.

Participació ciutadana

El control municipal de plagues demana, per ser efectiu, un grau notable de col·laboració ciutadana, ja que gran part dels focus de cria es troben en propietats privades, sobretot en el cas del mosquit tigre. Cal la sensibilització i la conscienciació del públic per difondre el coneixement de l'espècie de mosquit i el seu comportament, dels riscos associats a la seva proliferació, de les mesures de protecció individual i de les estratègies de control que es poden adoptar per reduir o eliminar els focus de mosquits en l'àmbit domèstic.

En conclusió, les plagues que conviuen a les nostres ciutats o pobles poden provocar diferents tipus de problemes, com ara la transmissió de malalties. Per aplicar estratègies de control que permetin reduir els riscos i minimitzar l'impacte global sobre la salut pública cal comptar amb un sistema de vigilància que permeti identificar l'estat sanitari de les poblacions, la capacitat de transmissió de malalties al seu si i la seva distribució territorial. ■

Text: **Jorge Ramón López Olvera** Professor titular del Servei d'Ecopatologia de Fauna Salvatge de la UAB, i altres*

El senglar no és benvingut a ciutat

Un cop habituats als aliments d'origen humà, els porcs senglars ja no es poden readaptar a la vida salvatge i l'única solució factible és eliminar-los, per motius ètics, legals i de responsabilitat civil, administrativa i sanitària.

El porc senglar (*Sus scrofa*) és una espècie autòctona del medi natural català. Els últims anys, la proliferació d'aquesta espècie ha causat un augment de les incidències vinculades a la seva presència en diverses poblacions de l'entorn de Collserola, incloent-hi Barcelona.

El porc senglar no és una espècie urbana i, per tant, no ha de ser present al medi urbà. Cal treballar perquè romanqui com a espècie salvatge autòctona al medi natural i per eliminar-la de la ciutat. Des del 2013 el Servei d'Ecopatologia de Fauna Salvatge (SEFaS) de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) ha signat contractes amb l'Ajuntament per estudiar la urbanització dels porcs senglars i com posar-hi remei.

Es podria pensar que la presència de porcs senglars a l'àrea urbana té a veure amb un increment de la seva població, però si els senglars no trobessin recursos per alimentar-

A. Raspall / Parc Natural de la Serra de Collserola

se no s'habituarien a la ciutat. Les fonts d'aliment urbà (alimentadors, menjar per a colònies de gats, escombraries, etc.) expliquen la colonització del medi urbà pels senglars en un procés d'adaptació que es desenvolupa al llarg de diverses generacions.

Un cop habituats als aliments d'origen humà, els senglars esdevenen irrecuperables per a la vida salvatge i l'única solució factible és eliminar-los, per motius ètics, legals i de responsabilitat civil, administrativa i sanitària. Alimentar-los o facilitar-los l'accés a aliment d'origen humà és condemnar-los a mort a ells i a la seva descendència.

L'estratègia reproductiva del porc senglar consisteix a tenir moltes cries cada any per assegurar-ne la supervivència d'algunes. Subministrant-los aliment a la ciutat en períodes d'escassetat aconseguim un doble efecte negatiu: d'una banda, se n'augmenta la població perquè les cries milloren la capacitat de supervivència i, de l'altra, l'animal s'habituja a les persones i a l'entorn urbà. La societat urbana ha d'aprendre i ser conscient que la mort individual d'un animal salvatge és necessària per regular-ne la població.

A curt termini, tot porc senglar que causi incidències en zona urbana ha de ser eliminat pels riscos que comporta i perquè és irrecuperable per a la vida al medi natural. A mitjà i llarg termini cal aplicar mesures per disminuir la població de porcs senglars al massís de Collserola i, al mateix temps, reduir la disponibilitat d'aliment a l'entorn urbà. Segons els estudis realitzats pel SEFaS, corroborades per l'experiència en altres països europeus, la reducció de la població és més eficaç quan es concentren els esforços a eliminar la població juvenil i subadults.

Per evitar les incidències en zones urbanes, però, no n'hi ha prou a disminuir la població de senglars. Aquesta mesura ha d'anar acompanyada d'una reducció de l'aliment disponible per alimentació directa o procedent del menjar de les colònies de gats, de les escombraries i de la vegetació de les zones verdes. Amb aquest objectiu cal adoptar mesures sancionadores de l'alimentació directa i del subministrament irresponsable de menjar a animals domèstics i urbans, com ara els gats, millorar la gestió de les colònies urbanes d'aquest felí i, també, modificar el disseny de les zones verdes de manera que siguin menys atractives per al porc senglar, especialment en punts clau dels districtes limítrofs amb Collserola.

L'Ajuntament de Barcelona i el SEFaS estan iniciant una campanya de divulgació i conscienciació ciutadana per disminuir la tendència a l'alça de la disponibilitat d'aliment urbà per als porcs senglars, amb el seguiment de les mesures aplicades per avaluar-ne l'eficàcia. Es tracta de revertir un procés d'adaptació que ha trigat molts anys a tenir lloc. Tot i els esforços invertits, els resultats es faran esperar, però cal treballar des d'ara mateix i no defallir. ■

* També signen aquest article: Raquel Castillo Contreras, Carlos González Crespo, Carlos Conejero Fuentes i Gregorio Mentaberre (Servei d'Ecopatologia de Fauna Salvatge de la Universitat Autònoma de Barcelona).

Text: **Mariona Sanfeliu Salvà** Documentalista

ZOOXXI, la transició cap al zoo del futur

El projecte ZOOXXI neix dels anhels de persones anònimes –activistes, animalistes, universitaris, científics i educadors– que posen en qüestió el model dels parcs zoològics com a hereus d'una tradició històrica de dominació dels humans sobre les altres espècies.

Es els parcs zoològics van néixer fa sis mil anys, quan els emperadors demostraven amb animals exòtics l'existència i la dominació de nous territoris. En l'actualitat, allò que, segons la retòrica dels zooks, justifica el fet d'exhibir els animals en un entorn estructurat com a centre d'oci és la necessitat d'aconseguir ingressos econòmics per desenvolupar les tasques que s'han fixat com a objectius: la recerca, la conservació i l'educació.

Doncs bé, el fet de tenir en un mateix espai fauna d'espècies de molt diverses zones climàtiques, amb recreacions dels seus hàbitats, sempre insuficients, no és tan sols un error històric i un anacronisme. La ciència ha demostrat, d'una banda, que genera patiment en els individus que hi són tancats i, a més, que l'impacte d'aquesta estratègia en la conservació de les espècies amenaçades és petitíssim, en tant que no incideix en la conservació del seu hàbitat, amb

Una imatge del Parc Zoològic actual, un model a superar. A la pàgina anterior, treballadors del Parc Natural de la Serra de Collserola observen dos senglars als terrenys de la Vil·la Joana, a prop de la seu del consorci del parc.

Pere Virgili

taxes baixíssimes d'èxit en la reintroducció. I és un fet que de la seva visita no surten necessàriament ciutadans més educats ni informats.

Des de l'any 2012, arran de la Declaració de Cambridge sobre la Consciència, el món científic reconeix que els animals no humans tenen emocions complexes i consciència de la seva pròpia existència. En els zooks els animals captius no desenvolupen les seves conductes naturals, com ara explorar territoris o desplaçar-se grans distàncies, i pateixen malalties que no existeixen en poblacions de la mateixa espècie en llibertat.

Moltes de les persones que des de fa vuit anys treballen en la proposta ZOOXXI, sota el paraigua de l'associació animalista Liberala i la Fundació Franz Weber, són les mateixes que temps enrere, a les portes del zoo, en demanaven el tancament. ZOOXXI sorgeix de l'evolució de la idea del tancament, ja que s'ha vist que no beneficiaria els animals que hi viuen, perquè no podrien ser reintroduïts a la natura, ni tampoc duria a un canvi de model.

Cal un canvi de paradigma: fer d'aquesta institució un espai de protecció dels drets dels animals, un agent de conservació dels hàbitats que esdevingui un motiu d'orgull per als residents de la ciutat que l'allotja.

El canvi, gradual i progressiu, té per objectiu a llarg termini que els zooks esdevinguin centres de rescat i rehabilitació de fauna local; que la conservació es faci a l'hàbitat natural dels animals i que, a la ciutat, el zoo exhibeixi aquesta acció de conservació amb les tecnologies immersives més avançades: productes de realitat augmentada i contingut educatiu audiovisual interactiu. Paral·lelament, es proposa la creació d'una xarxa internacional de zoològics

que es comprometin a preservar un hàbitat i intercanviïn continguts en lloc d'individus, com a poderosíssima estratègia ambiental de protecció de la naturalesa, element d'auto-sostenibilitat econòmica i eina educativa i científica, i tot això posant el focus no només en l'espècie, sinó també en l'individu.

El darrer pas de la campanya serà la mobilització: aconseguir dotze mil signatures per donar tràmit a la iniciativa ciutadana de llançament del projecte. Tota persona de més de setze anys i empadronada a Barcelona podrà signar la iniciativa. Aquesta fase acabarà el dia en què es voti la iniciativa al ple de l'Ajuntament.

Catalunya ja és un referent mundial per l'abolició de les curses de braus el 2010 i per la prohibició de l'ús d'animals salvatges en cirks el 2015. Ara, Barcelona, que té un prestigi reconegut per les polítiques públiques de protecció animal, pot ser pionera en l'aplicació de ZOOXXI, un model projectat amb vocació internacional. ■

Es proposa, com a iniciativa pionera, fer del Parc Zoològic barceloní un espai de protecció dels drets dels animals i un agent poderós de conservació dels seus hàbitats.

Arxiu Josep Maria Sagarra i Plana

Febrer de 1931: l'associació L'Arca de Noè, formada per persones amb cognoms relacionats amb el regne animal, celebra la seva festa anual amb una visita al Parc Zoològic. A la imatge, amb l'elefanta Júlia, que va ser l'estrella del Zoo barceloní des de l'any 1915 fins a la seva mort per fam durant la Guerra Civil.

C. Álvarez / Submon

Text: **Manel Gazo** SUBMON – Serveis Ambientals Marins

Balenes i dofins a les nostres costes

Fa anys que Barcelona es va obrir al mar, però ara cal actualitzar aquesta connexió i fer entendre que al front marí hi ha uns valors naturals que són un actiu de la ciutat i els seus habitants.

És igual si és un peix gros, un tauró, un dofí o una balena: l'arribada de qualsevol animal marí de certa mida a la costa desperta emocions que van de la curiositat a la por, passant per la desconeixença i la incredulitat. Continuen omplint diaris fets com ara que des de les *golondrines* es vegin dofins davant del port, que un *paddle surfer* albiri una balena a la platja de la Mar Bella o que un grup de dofins mulars es passegi entre els vaixells escola del Centre Municipal de Vela.

Els cetacis, dofins i balenes, aquells mamífers que des de fa cinquanta-cinc milions d'anys es continuen modificant per poder dur una vida totalment aquàtica, sempre desporten interès. La desconeixença no afecta només la gent de Barcelona; a la majoria de les grans metròpolis els ciutadans tenen més informació sobre les espècies de les llunyanes sabanes africanes que sobre la fauna marina que habita la mar on es banyen.

Barcelona s'encaixa entre dos rius, una serralada litoral i el mar Mediterrani. Ambdós rius han millorat ambientalment en els darrers anys, mentre que Collserola ha anat agafant protagonisme i aportant valor natural a la ciutat, sobretot, per als seus ciutadans. Però això no ha passat amb el mar, que encara ha de perdre el seu rol únic, centrat en la sorra, el sol i el bany. Fa anys que Barcelona es va obrir al mar, però ara cal actualitzar aquesta connexió i fer entendre que encara hi ha valors naturals al front marí que cal considerar com a actius de la ciutat i dels seus habitants.

A la Mediterrània podem trobar vuit espècies de cetacis de manera regular: el dofí mular (*Tursiops truncatus*), el dofí llistat (*Stenella coeruleoalba*) i el dofí comú (*Delphinus delphis*), el cap d'olla gris (*Grampus griseus*) i el cap d'olla comú (*Globicephala melas*), la balena amb bec de Cuvier (*Ziphius cavirostris*) i el catxalot (*Physeter macrocephalus*), i també una balena, el rorqual comú (*Balaen-*

Activitats de custòdia marina a l'espai Canyons del Maresme, on l'any 2009 SUBMON va iniciar, amb el suport de la Generalitat de Catalunya, un projecte adreçat a promoure la participació i la implicació social en la protecció dels cetacis.

SUBMON

Un cap d'olla comú saltant fora de l'aigua a l'àrea del cap de Creus.

A sota, una mamba verda a l'exposició "Enverinats", que es va poder veure al Museu Blau entre desembre de 2013 i abril de 2015. La mamba és un gènere de serps que viuen als arbres, són extremament verinosos i poden superar les persones en velocitat de desplaçament.

noptera physalus), que és el segon animal més gros del planeta després de la balena blava.

Una trentena d'exemplars d'aquestes espècies encallen o moren a les costes catalanes cada any. El front marí de Barcelona és, també, una zona per on passen encara molts d'aquests animals, ja sigui en moviments diaris i de curta distància per alimentar-se (dofins mulars i dofins llistats) o fent la migració estacional, com els rorquals comuns, que, segons la saviesa popular dels pescadors, comencen a aparèixer per Setmana Santa davant del Barcelonès i del Maresme per arribar, ja entrat l'estiu, al nord de la Mediterrània, on s'alimentaran. Val la pena recordar que, en diferent grau, tots els cetacis són espècies protegides i que hi ha vigent una normativa que regula específicament la manera d'apropar-s'hi (Reial decret 1727/2007).

Iniciatives en defensa dels cetacis

Hi ha dues grans iniciatives en marxa per difondre el coneixement d'aquestes espècies i canalitzar la participació ciutadana en la seva conservació.

Dofins Metropolitans va néixer l'any 2012 com a projecte conjunt de l'Àrea de Medi Ambient de l'Ajuntament de Barcelona i l'entitat SUBMON. El seu objectiu és recollir informació sobre la presència dels dofins i altres vertebrats marins al voltant de les costes de Barcelona, per usar-la en els àmbits de la comunicació i la divulgació ambiental i en diferents activitats de recerca de l'entitat.

D'altra banda, l'entorn marí de Barcelona forma part de l'espai de custòdia marina Canyons del Maresme, on l'any 2009 SUBMON va iniciar, amb el suport de la Generalitat de Catalunya, un projecte per promoure la implicació social en la conservació i la protecció dels cetacis (dofins i balenes) de la zona. El fet que l'àrea es trobi dins de l'àmbit d'incidència de les comarques més poblades de Catalunya destaca encara més el seu paper com a reservori de biodiversitat marina en un espai periurbà.

Aquestes iniciatives pretenen configurar-se com a punts de trobada dels usuaris del medi marí que vulguin aportar i consultar informació d'albiraments a prop de la costa, per difondre el valor del nostre patrimoni natural marí i assenyalar la importància que encara puguem compartir les nostres costes amb aquests grans animals. ■

Text: **Tere Rodríguez** Presidenta de l'Associació Protectora d'Animals Exòtics (APAE Catalunya)

Exòtics: uns viatgers sense bitllet de tornada

Els animals exòtics pateixen l'antipatia extrema o la cobdícia insultant dels humans. Però encara sofreixen més per la manca de reconeixement com a éssers vulnerables. Cal aturar aquest tràfic que no aporta cap benefici.

Es diu que el temps posa cada cosa al seu lloc. Qui ho va dir es va oblidar del factor humà. Barcelona, que em va adoptar fa divuit anys, és una ciutat on això de gaudir de l'anonimat de caminar pel carrer tan sols és possible per als que no volem cridar l'atenció; ningú no et veu encara que et mirin.

Fa vint-i-dos anys que em dedico a la protecció d'animals; en concret, d'aquells que pateixen l'antipatia extrema o la cobdícia insultant de part nostra. Amb tot, del que realment més pateixen és de la manca de reconeixement com a éssers vulnerables i, per això, també, de no tenir on caure ni vius ni morts, quan el factor temps no pot exercir el seu dret propi a deixar cadascú al seu lloc. Animals exòtics, en diem.

Barcelona és una ciutat cosmopolita, amb un poder adquisitiu alt i que sempre ha estat porta d'entrada de capricis d'allò més originals. No fa gaire anys podíem passejar per la famosa Rambla i espantar-nos o hipnotitzar-nos amb una varietat d'animals exòtics pròpia d'un mercat tailandès. Ara per ara continuo pensant que, amb aquest impressionant aparador, era poc probable que ens deslliuréssim del problema que se'ns ha acabat plantejant: un comerç salvatge d'animals difícils d'entendre i encara més de mantenir.

A aquelles persones que encara es pensen que el problema dels animals de companyia exòtics és menor i que

J.M. de Llobet / Museu de Ciències Naturals de Barcelona

J.M. de Llobet / Museu de Ciències Naturals de Barcelona

no cal “posar-se així”, simplement els recordaria –recorrent a la nostra legislació– que des de 2011 tenim un Reial decret de fauna invasora. Els reials decrets són com lleis exprés aprovades per aplicar-les amb caràcter immediat; en concret, aquest va néixer per disparar bales de canó contra animals exòtics que, abandonats sistemàticament per culpa d’un comerç salvatge, s’han adaptat al medi natural amb tots els suposats perjudicis subsegüents i les altres vicissituds exòtiques per a les quals la nostra ciutat no està preparada. La llei que confirma la teoria del caos.

Insisteixo en això del comerç salvatge, un món en què la legalitat no sempre va lligada a la moralitat, i en què el nostre veí pot comprar una serp de quatre metres i quaranta-cinc quilos i després abandonar-la sense que ningú li digui res. Perquè, tot i disposar d’un marc legal per regular la tinença de gossos potencialment perillosos, la tinença d’animals realment perillosos no s’ha regulat mai, de manera que ens anem trobant amb caimans sense xipar a Collserola, o amb pitons de l’Índia al mig del carrer, sense saber qui els ha abandonat. Si proliferen, segurament acabaran en aquesta llista negra que ens ha fet retrocedir socialment i que diu que cal tornar als temps de sacrificar animals de companyia.

Així doncs, el tema dels animals exòtics sí que ha esdevingut un problema per “posar-se així”. D’una banda, tenim l’abandonament en general d’animals que no tenen on anar, perquè, encara que el comerç està permès, el pla ètic de contenció davant la irresponsabilitat de la gent no s’ha traçat mai. On posarem tots els conills que acaben en els nostres parcs i jardins? D’altra banda, ens trobem amb un problema d’invasió del medi natural; el control tampoc no existeix realment i volem creure que, tornant a aquelles èpoques fosques

d’atrapar i sacrificar, dominarem la situació. No direm res sobre la crueltat exercida contra uns animals que no han demanat arribar aquí; ens ho estalviarem per a les xerrades d’estar per casa.

Pel que fa al descontrol sanitari derivat de la demanda creixent d’aquest tipus d’animals, per desgràcia és un tema que queda circumscrit en àmbits massa tècnics i que només s’aireja quan sorgeixen casos d’alarma sanitària. La majoria de la població està desinformada respecte d’això, i és vulnerable a malalties pròpies dels animals exòtics.

Davant aquesta apocalipsi exòtica, privant el temps del seu dret a endreçar la casa –i deixant-lo, per tant, en un ridícul espantós–, què farem?, què farem per controlar aquests animals? És fàcil. El mateix que fan ells: observar, unir-se i copiar. Agafar les lleis que han afavorit els uns i aplicar-les als altres. Identificar, censar, crear centres d’acollida integral..., totes aquelles coses que un dia vam posar en marxa per a només dues espècies, els gossos i els gats, però que hauríem d’haver aplicat a les més de quatre-centes (400) que hem destinat a animals de companyia. Deixar de banda la síndrome del barret de copa –fer sortir un conill d’un copalta, i després fer el joc de mans perquè ningú no es preguntí on ha anat a parar l’animal durant l’espectacle–, ser conscients de les limitacions personals i institucionals, i aturar aquest tràfic que no aporta cap benefici. Recordem les pèrdues econòmiques –de les quals se’ns informa tan sovint– causades per la invasió d’espècies foranes, aquests animals que arriben aquí amb bitllet d’anada, però sense el de tornada. ■

Un grup d’escolars observa una tortuga als jardins de l’Institut Botànic, a Montjuïc, durant el BioBlitzBcn de 2016. Aquesta activitat consisteix a identificar el màxim nombre d’espècies al lloc on es desenvolupen.

J.M. de Llobet / Museu de Ciències Naturals de Barcelona

En aquesta pàgina i en la següent, a dalt, activitats d'identificació d'espècies durant el BioBlitz de 2016, als jardins de l'Institut Botànic i a la zona adjacent del parc de Montjuïc.

Text: **Dacha Atienza Ariznavarreta** Cap de Col·leccions, Recerca i Documentació. Nat – Museu de Ciències Naturals de Barcelona

BioBlitzBcn: biodiversitat, participació ciutadana i ciència

Un BioBlitz és un exercici d'identificació d'espècies en vint-i-quatre hores, obert a la participació de tothom. La fórmula de posar en contacte científics professionals i naturalistes amb el públic en general és molt efectiva.

En paraules de l'entomòleg nord-americà Edward Wilson, un BioBlitz “es una recerca exhaustiva d'espècies en una àrea determinada, normalment en parcs urbans, amb l'ajuda d'escolars, grups de voluntaris i altres, assessorats sempre per biòlegs, en una cursa científica contrarellotge”; una recerca que es du a terme en el termini de vint-i-quatre hores.

Aquestes iniciatives sorgeixen de la necessitat de fer inventaris o estudis de seguiment de la biodiversitat, unes activitats que requereixen molt treball de camp i la participació de moltes persones. Tenen un objectiu doble: d'una banda, aprofundir en el coneixement de la biodiversitat i, de l'altra, augmentar la consciència pública sobre la necessitat de documentar-la i preservar-la. També és una bona forma d'implicar els ciutadans en la ciència i trencar barreres,

donant-los l'oportunitat de contribuir a un projecte genuïnament científic.

L'any 2010 la Universitat de Barcelona i l'Ajuntament de la ciutat van organitzar la primera edició del BioBlitzBcn. Des de llavors el projecte ha crescut i s'ha enfortit i ara el lidera el Museu de Ciències Naturals, amb una important participació d'altres àrees de l'Ajuntament, de l'Associació d'Amics del Museu de Ciències Naturals i de diferents associacions naturalistes. Tots els anys s'organitza un esdeveniment BioBlitz amb l'objectiu d'augmentar el coneixement sobre la biodiversitat local. Des del començament hi han participat més de 3.000 persones i s'han identificat unes 1.500 espècies.

Cal destacar que, més enllà de la rellevància científica de la recerca –que ha portat a resultats com ara la identifi-

Text: **Paula Calvo** Càtedra Fundació Affinity Animals i Salut, UAB, Departament de Psiquiatria. Fotos: **Vicente Zambrano**

Antrozologia, el vincle entre humans i animals

En gairebé la meitat de les llars espanyoles hi ha algun animal de companyia, principalment gossos i gats. Hem de saber prevenir les relacions que poden portar conseqüències negatives i promoure les que resultin beneficioses per als humans i els mateixos animals.

L'antrozologia és la ciència que estudia les interaccions i el vincle entre els éssers humans i la resta d'animals. Tot i que té menys de quaranta anys, aquestes interaccions formen part de l'essència humana des dels seus inicis, com posen en relleu les pintures rupestres. En l'actualitat els animals no humans participen de la dinàmica diària de les ciutats. Aquells amb qui tenim un grau més gran d'integració i vinculació són els anomenats animals de companyia, principalment gossos i gats. De fet, en el 49 % de les llars espanyoles es conviu amb algun animal. Cal conèixer el ventall de relacions que hi establím per prevenir les que comporten conseqüències nefastes i promoure les que resultin beneficioses per a uns i altres.

Una prioritat de l'antrozologia és l'estudi de les relacions patològiques, entre les quals hi ha l'anomenada síndrome de Noè o trastorn d'acumulació. La persona que

Als barris amb més densitat d'animals de companyia, majoritàriament gats i gossos com el de la foto, es registren índexs de criminalitat més baixos i millors indicadors de salut. La interacció amb els animals afavoreix les capacitats socials de les persones i el desenvolupament infantil.

J.M. de Llobet / Museu de Ciències Naturals de Barcelona

cació d'espècies que no s'havien trobat abans a la península Ibèrica-, en altres casos les dades obtingudes s'han fet servir per millorar la gestió dels espais verds de la ciutat. Per tant, aquest projecte s'ha d'entendre des d'un enfocament tridimensional que inclou la sensibilització de la ciutadania envers la biodiversitat urbana mitjançant la seva participació activa, els resultats científics per si mateixos i, en alguns casos, l'ajuda a la gestió dels espais verds.

No hi ha costum de veure ni percebre la ciutat com un lloc amb una diversitat d'hàbitats potencialment ocupats per una varietat important de flora i fauna. El medi urbà té una estructura heterogènia que permet l'existència d'un mosaic variat i dispers d'hàbitats. Amb la crisi ambiental global, es preveu que hi haurà un augment de la sensibilitat envers la biodiversitat i tots els aspectes que s'hi relacionen. La ciutat de Barcelona és paradigmàtica en aquest sentit, ja que té una gran riquesa d'ambients en una superfície relativament petita.

Els projectes que contribueixen a sensibilitzar la ciutadania envers aquests nous reptes socials i mediambientals són de gran interès per a la societat, i han de rebre un tractament prioritari. Actualment, el BioBlitzBcn és l'única activitat d'aquesta mena en tot l'àmbit de l'estat espanyol i dels països no estrictament anglosaxons, per la qual cosa resulta encara més rellevant i destacable. ■

El Jardinet dels Gats, una colònia de gats ferals gestionada per l'entitat del mateix nom en un jardí situat just al davant del teatre Romea, al Raval. Diverses entitats animalistes tenen al seu càrrec colònies de gats a Barcelona i altres poblacions, amb la col·laboració dels ajuntaments respectius.

pateix aquesta malaltia mental, reconeguda internacionalment des del 2013, acumula un gran nombre d'animals, dels quals no es pot fer càrrec, i no reconeix les males condicions que aquests pateixen.

El trastorn té greus implicacions per al benestar dels uns i dels altres, així com problemes de salut pública. Els animals solen presentar paràsits, ferides i malalties diverses. Atendre aquesta gran quantitat d'animals en mal estat de salut suposa un repte. Des de l'antrozologia s'està treballant per crear protocols de detecció precoç i d'actuació eficaços davant casos d'aquesta síndrome.

L'antrozologia també s'ocupa del tracte cruel envers els animals. Cada any s'enregistren desenes de denúncies a la ciutat de Barcelona per aquest motiu. La majoria de societats desenvolupades disposen de mecanismes legals per frenar-lo i a Catalunya comptem amb una Llei de protecció dels animals. No es tracta només de sancionar els qui els infligeixen mal, sinó també d'incidir en la prevenció, i la millor forma d'aconseguir-ho és educant des de la infància en el respecte cap a les altres espècies.

Un altre aspecte negatiu de la interacció humano-animal és l'abandonament. A Catalunya es recullen més de vint mil animals abandonats a l'any. Tot i la tendència a l'alça de l'adopció, mai no s'arriben a reubicar tots en noves famílies d'acollida. Els refugis de gats i gossos intenten oferir-los les millors condicions, però l'entorn més adequat per al seu

benestar és una família d'acollida. La causa principal de l'abandonament són les cadellades no desitjades i és per això que es proposa l'esterilització massiva de gats i gossos domèstics.

L'abandonament és un efecte de la manca de conscienciació sobre la tinença responsable d'animals de companyia; sovint n'incorporem un a la família sense tenir en compte el compromís que implica a llarg termini. Per tant, cal dur a terme unes adequades accions educatives a fi que la població actui de forma responsable en aquest respecte.

Les colònies de gats

Pel que fa als animals sense llar, mereixen una atenció especial els gats ferals o de carrer que es distribueixen en colònies. Estem acostumats a la presència dels gats als nuclis de població humana, tot i que generen controvèrsia i molesten algunes persones. D'una banda afecten la fauna silvestre autòctona, però, d'altra banda, les colònies de gats urbans han demostrat ser molt útils per controlar plagues com ara les rates i ratolins, de manera que són necessàries per mantenir un equilibri en l'ecosistema de la metròpoli.

Ara bé, cal que els gats urbans estiguin sota un programa de gestió ètica com el que ofereix Barcelona. Aquest programa determina alimentar els gats de manera adequada per evitar problemes d'higiene, esterilitzar-los per evitar-ne la reproducció descontrolada i fer-ne un seguiment sanitari.

Hi ha la falsa creença que la vida del gat de carrer és ideal; al contrari, la seva esperança de vida és molt curta en comparació amb la del gat domèstic. A més, sovint es pensa que qualsevol gat pot viure i ser feliç al carrer, però els que s'han acostumat a la vida domèstica sobreviuen difícilment quan són completament lliures. Per tant, cal lluitar contra l'opció de la gent que abandona el seu gat al carrer pensant que hi tindrà una bona vida. Aquest fet demostra la necessitat de conscienciar en la tinença responsable.

Font de capital social

La presència d'animals de companyia al nostre entorn ha demostrat ser una font de capital social, entès com el factor que permet que les persones es mantinguin vinculades a la seva comunitat de forma beneficiosa i positiva i amb una actitud prosocial. Una ciutat amb uns alts nivells de capital social té uns ciutadans cívics i col·laboradors entre ells. En diferents estudis s'ha vist que als barris amb més densitat d'animals de companyia es registren índexs de criminalitat més baixos i millors indicadors de salut de les persones. Els animals de companyia fomenten la interacció social i aporten certs avantatges, tot i que també generen alguns conflictes. Per aquest motiu, calen normatives que regulin i afavoreixin la circulació i la cura dels animals de companyia, ja que la tinença responsable afavoreix aquest capital social i evita els conflictes de convivència.

Estudis recents de la Càtedra Fundación Affinity Animals i Salut han posat en relleu que, a Espanya, molts propietaris de gossos i gats mantenen un vincle emocional amb els animals i, fins i tot, els consideren un membre més de la família. Aquesta vinculació sembla ser un fenomen universal i comú a diferents cultures.

Els efectes positius de compartir la vida amb animals de companyia es divideixen en dos tipus: físics i psicossocials. En l'àmbit físic, el contacte amb un animal de companyia redueix la pressió arterial, per exemple. En l'àrea dels beneficis psicossocials, la ciència mostra que els animals són catalitzadors socials, és a dir, que ens ajuden a socialitzar-nos i establir vincles amb les altres persones. El fet que l'animal sigui part de la nostra xarxa social contribueix a permetre'ns superar les condicions generadores d'estrès. El contacte amb animals redueix les pors, els símptomes de depressió i els nivells d'agressivitat, i també propicia la comunicació, els estats d'humor positius, les actuacions prosocials i l'atenció positiva envers altres persones.

Un desenvolupament infantil saludable

Tothom, però especialment els infants, tenen molt a guanyar de la convivència amb els animals. S'ha demostrat que el contacte amb animals de companyia afavoreix un desenvolupament infantil saludable. En aquest sentit, s'ha estudiat a bastament el suport emocional que es deriva d'aquesta relació. Nombrosos estudis en diferents països mostren que els nens que passen per un moment emocionalment complicat busquen reconfortar-se amb els animals. La relació d'infants amb animals també afavoreix el desenvolupament de l'empatia i el comportament positiu (prosocial) entre nens. En general, els nens vinculats amb animals són més empàtics, i també sembla que aquesta relació els afavoreix el desenvolupament cognitiu i lingüístic. Finalment, el reforçament del

sistema immune és un altre camp on la convivència amb animals té efectes positius: els nens són menys propensos a al·lèrgies i tenen menors taxes d'absència escolar.

Podem anar més enllà mitjançant l'aplicació orientada i terapèutica dels beneficis de la interacció humano-animal a través de les intervencions assistides amb animals (IAA). Les IAA s'apliquen en col·lectius de tota mena: persones amb trastorn mental, amb discapacitat, en risc d'exclusió social i d'altres amb requeriments especials. Els efectes reals de les IAA, molt esteses en el nostre país, es troben actualment en vies d'estudi per corroborar-ne els beneficis.

La interacció amb animals de companyia en el nostre entorn és inevitable. Cal conèixer a fons les seves conseqüències i els seus efectes, positius o negatius, per afavorir la millor convivència possible i aprofitar al màxim la inestimable aportació social que suposen. ■

La interacció amb animals de companyia i domèstics té molts beneficis terapèutics i afavoreix la sociabilitat de les persones. A la imatge de dalt, visita familiar a la granja del centre educatiu municipal Hort Urbà Masia Can Cadena, al parc de Sant Martí.

.....

En diferents estudis s'ha vist que als barris amb una densitat superior d'animals de companyia es registren índexs de criminalitat més baixos i uns indicadors de salut de les persones més positius.

.....

Text: Isabel Segura Soriano Historiadora

Clotilde Cerdà, entre la música i l'activisme social

Al darrer terç del segle XIX, actuar i pensar des d'una perspectiva feminista i antiesclavista podia tenir conseqüències. La compositora i arpista Clotilde Cerdà i Bosch, filla de la pintora Clotilde Bosch, esposa d'Ildefons Cerdà, ho va poder constatar en primera persona.

Clotilde Cerdà i Bosch va néixer a Barcelona l'any 1861, segons el registre civil, o un any més tard, segons indica un apunt del diari del seu pare, Ildefons Cerdà. De fet, es diu que l'autor de l'Eixample no n'era el pare biològic i, si bé la va reconèixer com a filla i li va donar el cognom, la va excloure del testament que va redactar el 1864, el mateix any en què el seu matrimoni amb la pintora Clotilde Bosch es va acabar trencant.

Als quinze anys, quan ja era una celebritat, reconeguda internacionalment pels seus concerts d'arpa –amb el nom artístic d'Esmeralda Cervantes–, Clotilde Cerdà va arribar a Cuba, procedent de Nova York i de Filadèlfia, on havia actuat a l'exposició internacional de 1876. Hi havia esclatat la primera guerra d'independència; no era el millor context per a la música i per això el capità general de l'illa, Jovellar, li havia recomanat que ho posposés quan ella li va manifestar les seves intencions d'anar-hi. Però Clotilde no en va fer cas i es va presentar al Teatro Tacón, el més important de l'Havana. Volia anar a Cienfuegos, però la van fer desistir perquè era massa arriscat. Actuacions a banda, va establir contactes amb els independentistes d'aspiracions republicanes i contraris al sistema esclavista. Enrique Trujillo, membre de la Sociedad Literaria Hispano-Americana, fundada a Nova York per José Martí, va vincular l'arpista amb el moviment. “La causa de la independència de Cuba tuvo en ella una centinela avanzada”, va escriure.

El govern espanyol estava a l'aguait, encara que de moment va deixar fer a l'arpista.

Facilitar una “educació brillant” a les dones

I a l'aguait continuava quan el 1883, de retorn a Barcelona –on dos anys abans s'havia fet de la lògia maçònica Lealtad–, va iniciar les gestions per crear un centre d'ensenyament específic per a les dones, amb l'objectiu d'oferir una “educación brillante, más bien práctica que teórica.” Es tractava de facilitar l'accés de les dones a la formació i d'exigir el seu

Àlbum de Clotilde Cerdà i Bosch. Biblioteca de Catalunya

dret a la professionalització. És així com al cap de dos anys va néixer al número 10 de la Rambla l'Acadèmia de Artes y Oficios de la Mujer. Clotilde Cerdà es va envoltar de dones que ja tenien una llarga trajectòria professional i un prestigi reconegut, com la poetessa Josepa Massanés, la metgessa Dolors Aleu i Riera –primera doctora en medicina de l'estat espanyol– i la periodista i novel·lista Antònia Opisso, peça cabdal en l'organigrama de l'acadèmia.

El projecte, creat, finançat i gestionat per dones, va tenir molt bona acollida. El nombre d'alumnes anava creixent dia rere dia. Les assistents a les classes nocturnes van arribar a ser 270 i no es van admetre més sol·licituds a causa de les dimensions reduïdes del centre. Un any després de la inauguració es van plantejar construir de bell nou un edifici que donés resposta a les necessitats d'espai i d'organització de l'acadèmia.

En paral·lel, la secretària de l'acadèmia, Antònia Opisso, va publicar *Diario de un deportado*, una novel·la en forma de diari. El seu protagonista i suposat autor era Carlos Atregui, un resident cubà a qui deportaven a Espanya arran que l'acusessin de mantenir posicions antiesclavistes i autonomistes. Amb l'obra, Antònia Opisso prenia part en el debat sobre l'esclavatge, encara vigent en aquells moments malgrat l'acord internacional que el prohibia. L'autora es declarava

obertament antiesclavista a través de les paraules del seu personatge: “Soy abolicionista.”

Amenaça reialista

A la recerca de diners per engrandir l'acadèmia, Clotilde va planificar un viatge als Estats Units per buscar el finançament que no trobava a Barcelona ni en cap lloc més de la Península. Des del dia 1 de gener de 1887 ja sabia que alguns sectors reialistes no només no li farien costat per garantir la continuïtat del projecte, sinó que s'hi oposarien explícitament.

El comte Morphy, secretari de la reina regent d'Espanya, Maria Cristina, li va dir en una carta: “Yo creí que V. aspiraba a tocar muy bien el arpa o a lo sumo a ser una gran artista; [...] pero un día aparece V. en Cuba, como queriendo resolver por su influencia el problema de la esclavitud, y presidiendo manifestaciones y juntas que nada tienen que ver con el arte; y ahora la veo a V. erigida en protectora de la clase obrera catalana y de la educación de la mujer.” A continuació li recomanava/ordenava que callés, i en cas contrari que s'atengués a les conseqüències. Era una amenaça en tota regla: “Si los periódicos dicen tonterías, no les haga V. caso, ni se meta a formular acusaciones, ni a hacer cargos o dar consejos, sin suficiente conocimiento del asunto; porque el resultado tendrá que ser contraproducente.”

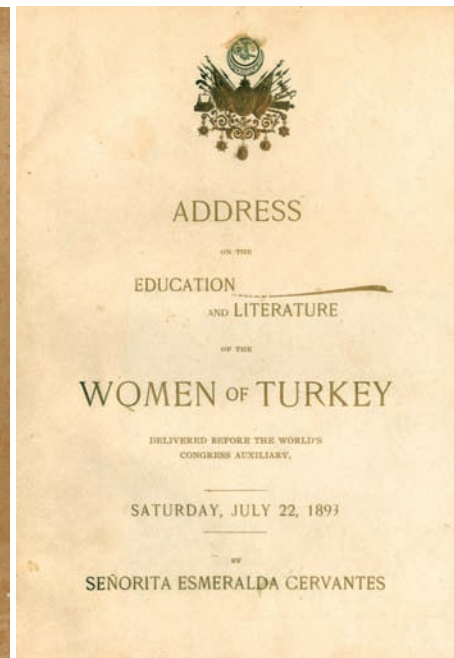
L'amença de Morphy es va materialitzar. L'Acadèmia de Ciències, Artes y Oficios de la Mujer va haver de tancar per manca de suports i pel dèficit pressupostari que arrossegava. El 29 de març de 1887, Clotilde Cerdà va fer públics els comptes de l'acadèmia: “La diferencia entre el déficit, 12.960, y lo que falta pagar, que son 3.750, ha sido sufragada por la Directora.” Clotilde va emprendre el vol, acompanyada per la seva inseparable mare.

Exili europeu

L'arpista i activista va deambular per mig Europa, sense tenir residència fixa. El dia 1 d'octubre de 1888 Jacint Verdaguer li va escriure: “Vegí ab gran pena los contratemp, que acabaren per allunyarla de la patria; mes recorde que tots som desterrats en aquest mon.”

Des de Constantinoble, on va arribar convidada per fer un concert i d'on ja no la van deixar marxar, Clotilde –assegada a “mullidas otomanas, en la terraza cubierta de enredaderas”– va escriure a Víctor Balaguer el 22 de setembre de 1892: “Amigo mío, fundé la Academia de Ciencias, Artes y Oficios para la Mujer y, como si hubiera fundado una escuela de malas costumbres, así se desencadenaron todas las malas posiciones sobre mí. Con una pérdida de 22.000 pesetas la cerré y tomé el vuelo hacia los países en donde se aprecia y recompensa el mérito.”

L'acadèmia va subsistir encara no dos anys, però la seva clausura no va ser un fet aïllat. El congrés femení que es plantejava organitzar a Palma mai no es va dur a terme. La vida de la revista *La Ilustración de la Mujer*, on Clotilde va escriure més d'un article, va tenir una durada curta. Tots aquells projectes, que van crear espais de debat i formació com a bases per a la millora de les condicions de vida de les dones i els homes i per participar en el desenvolupament social des d'una perspectiva sexuada en femení –per què no dir-ne feminista?–, van ser clausurats.

Àlbum de Clotilde Cerdà i Bosch. Biblioteca de Catalunya

Les amenaces, l'exili, no la van aturar. Quan era a Turquia, Clotilde Cerdà va rebre una carta d'invitació de la World's Columbian Exposition, que havia de celebrar-se a Chicago el 1893, per fer-hi una conferència sobre l'educació de les dones a l'Orient. Hi va anar i va parlar sobre *Education and Literature of the Women of Turkey*. I també va actuar en un concert dirigit per Theodore Thomas dins dels actes de l'exposició i en un altre de privat per al president dels Estats Units, Stephen Grover Cleveland, i la seva esposa, Frances Folsom.

Li seguim el rastre fins al Brasil, on va ser la delegada de l'associació pacifista internacional Alliance Universelle des Femmes Pour la Paix i on va morir la seva mare, que va ser enterrada a la ciutat de Belém do Pará. D'allí es va traslladar a Mèxic, on va fer classes al conservatori de la capital; ja havia abandonat els concerts. Més tard va tornar a Barcelona i el 1915 es va instal·lar definitivament a Tenerife, on moriria el 1926.

Clotilde Cerdà no és una excepció. Com deia Christine de Pisan al segle xv, trobaríem més dones com ella si ens prenguéssim la molèstia de cercar-les. ■

Damunt d'aquestes línies, Clotilde Cerdà tocant l'arpa als sis anys, i portada d'un fulletó amb la conferència que va donar l'any 1893, en el marc de l'Exposició Internacional de Chicago, sobre la dona a Turquia, firmada amb el seu pseudònim artístic. A la fotografia inferior, amb alumnes de la seva acadèmia, l'any 1885. A la pàgina anterior, a l'Havana, retratada amb el barret del cos de bombers de la ciutat.

El juliol de 1977, uns mesos després que els veïns enderroquessin la planta asfàltica, es va organitzar al mateix lloc la mostra coneguda com les “30 hores”, amb activitats culturals i de lleure i presència d’entitats socials i polítiques, que va servir per reivindicar l’espai com a seu d’un ateneu popular autogestionat.

Kim Manresa / Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris

Text: **Andrés Naya Cabrero** Codirector de la revista *Carrer*

Ateneu Popular de Nou Barris: quaranta anys d’“acció, lluita i diversió”

L’enderrocament d’una planta asfàltica pels veïns que en patien la contaminació va ser als orígens de l’Ateneu Popular de Nou Barris, protagonista destacat de la mobilització social i cultural del nord de Barcelona un cop mort el dictador.

A finals de 1976 l’Ajuntament de Barcelona va instal·lar una fàbrica de ciment entre els barris de Trinitat Nova i Roquetes en un terreny qualificat urbanísticament com a parc forestal. El ciment es destinava a la construcció de les autopistes que hi havia a prop.

A petició de l’Associació de Veïns de Nou Barris, el Col·legi d’Enginyers va emetre un informe que assenyalava que aquest tipus d’instal·lacions s’havia de situar com a mínim a dos quilòmetres de distància dels habitatges. No va ser així. Els veïns i les veïnes de Trinitat Nova veien com la seva roba estesa s’encartonava per la pols de la planta asfàltica, la mateixa pols verinosa que respiraven. Així va començar una lluita en defensa de la salut al crit de “Salvem els nostres pulmons!” Amb l’objectiu de posar fi a la planta asfàltica s’hi va afegir la reivindicació que l’espai es convertís en un ateneu

popular. Diversos barris de Barcelona en reivindicaven un. Els veïns van crear la Coordinadora Pro-Ateneu amb aquesta finalitat.

Els veïns prenen la iniciativa

El 2 d’octubre de 1976 Josep Maria Socias Humbert va ser nomenat alcalde de Barcelona. Un dels seus objectius era la “pacificació” d’una ciutat que tenia en curs nombroses lluites veïnals. Les primeres eleccions democràtiques eren a prop.

L’alcalde va nomenar una sèrie de delegats que suplien els regidors de la dictadura. El delegat d’Obres Públiques, reunit amb la Coordinadora, es va comprometre a tancar la planta asfàltica. Posteriorment, en una reunió celebrada el 29 d’octubre, Socias va rectificar i va anunciar que es mantindria la planta i que s’hi instal·larien filtres per disminuir l’impacte

dels fums i el soroll. La indignació va ser enorme. El diumenge 9 de gener de 1977, una assemblea celebrada en un matí fred i assolellat va decidir l'enderrocament de la planta asfàltica. Un grup de veïns, proveïts del material necessari – que incloïa cordes i grans martells– es van posar “mans a l’obra” i van tirar a terra les instal·lacions. Prèviament havien tancat el vigilat al seu despatx i tallat la línia telefònica.

Va sorprendre que, tot i les hores que va durar l’operació, no hi intervingué la policia. Posteriorment es va saber que estava entretinguda a reprimir una manifestació de l’escola Benjamín, del mateix barri, que reivindicava millores.

La premsa es va fer ressò del que havia passat. Recordo que el periodista Rafael Pradas, posteriorment regidor democràtic, va qualificar els veïns d’“indis metropolitans” i va denunciar que havien destruït unes instal·lacions de propietat municipal valorades en cinc milions de pessetes.

L’alcalde no es va voler complicar la vida. No va denunciar els protagonistes de l’acció directa, que no van ser investigats. No va exigir cap responsabilitat a l’Associació de Veïns de Nou Barris i va tolerar l’ús d’algunes instal·lacions.

Un compromís constant

La Coordinadora Pro-Ateneu, formada per les vocalies de cultura de les associacions de Trinitat Nova, Prosperitat, Roquetes, el Centre Social Roquetes i diferents veïns i veïnes a títol particular, es reunia tots els diumenges.

El 4 i el 5 de juliol es van celebrar les “30 hores”: una mostra de música, circ, teatre, poesia, debats, exposicions i diverses parades d’entitats socials i polítiques en què van participar milers de persones. Queda en la memòria la matança d’un porc que va fer el veí Pep Salsetes.

Havia començat una de les lluites més importants de Nou Barris. La planta asfàltica s’havia de convertir en un ateneu popular autogestionat.

El 1978 Socias Humbert va rebre la Coordinadora, que es va presentar a la plaça de Sant Jaume amb una enorme maqueta d’escaiola de l’ateneu i el seu entorn, realitzada pels veïns amb l’ajuda de diversos arquitectes. La van traslladar en una furgoneta i la van entrar a coll per la porta principal. Socias hi va donar el vistiplau.

Estira-i-arronsa amb l’Ajuntament

Un any més tard van arribar les primeres eleccions municipals democràtiques. Jordi Vallverdú, socialista i antic dirigent veïnal, va sortir elegit regidor de Participació Ciutadana i no va assumir la reivindicació. El 1980 va anunciar a so de bombo i platerets: “El Centre Cívic de Nou Barris s’obrirà aquest any”. No ho va complir, sinó que s’inauguraria catorze anys després, però no va ser un centre cívic teledirigit, sinó un ateneu popular autogestionat.

Les diferències amb el Districte no van impedir l’organització de petites activitats. Eren els anys vuitanta. La crisi econòmica colpejava amb duresa i els traficants de la mort escampaven l’heroïna pels carrers. Alguns veïns, com els activistes Juanillo i Álvaro, van posar en marxa uns tallers de malabars i xanques per atraure els joves. Així va començar la vocació circense que l’Ateneu ha mantingut fins avui.

Aleshores les associacions del districte no solament afrontaven la lluita per uns barris millors. La Coordinadora de l’Ateneu va prendre consciència que estaven ubicats a

Kim Manresa / Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris

A la fotografia de dalt, la planta asfàltica construïda l’any 1976 per l’Ajuntament en un terreny que tenia qualificació de parc forestal, molt a prop dels habitatges. El ciment produït es destinava a la construcció de les autopistes pròximes. A la foto de sota, manifestació veïnal contra la planta per la contaminació que generava.

Kim Manresa / Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris

Collserola pobra, abandonada i travessada per desenes de torres d’alta tensió. Per això va decidir impulsar les Acampades Populares, que van concretar reivindicacions en defensa de la serra i del seu entorn (algunes reivindicacions encara estan pendents). No es lluitava només per l’asfaltatge dels carrers i pels equipaments. Les dones, des de les seves vocalies, posaven en comú la lluita per les seves reivindicacions.

Es va entendre que “fer barris” també era potenciar les activitats culturals. Es van recuperar els prohibits carnestoltes i es van inventar nous actes festius, com ara “La cultura va de festa”. Van aparèixer les festes majors dels barris i es van obrir casals també autogestionats, com el de Prosperitat. Van ser uns anys intensos en què es va potenciar el treball en xarxa, la creació de coordinadores o comitès unitaris per manifestar-se contra les agressions feixistes i per donar suport a les vagues generals, als insubmisos criminalitzats o a la campanya contra l’entrada a l’OTAN.

Tot això que passava no era aliè a l’Ateneu, que hi participava com una entitat més. Va fer seu un concepte fonamental: la cultura ha de divertir, però també ha d’explicar el perquè de les coses, debatre-les i potenciar les respostes necessàries. Els veïns i les veïnes havien de ser protagonistes. La cultura, any rere any, adquiria una dimensió més gran. La cultura havia d’estar lligada al territori. Calia que l’Ateneu estigués gestionat pel veïnat.

El nom és important

Però l’Ajuntament seguia entestat a obrir un centre cívic com tants d’altres, dependent de l’equip de govern municipal i amb un funcionari com a director.

Quaranta anys separen les dues imatges de la dreta. A dalt, les "30 hores" reivindicatives de 1977, uns mesos després que un grup de veïns enderroqués les instal·lacions de la planta asfàltica.

A sota, commemoració de l'efemèride a la seu de l'Ateneu de Nou Barris, l'11 de febrer passat, amb l'enderrocament simbòlic d'una reproducció en cartró de la planta.

Kim Manresa / Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris

Dani Codina

L'any 1984 es va aprovar una nova divisió de la ciutat i al nostre districte li van dir Zona Nord. Els barris van decidir reivindicar el nom de l'associació de veïns que havia encapçalat la lluita i van reclamar una nova denominació: districte de Nou Barris, que l'Ateneu va fer seva. No volia ser un espai en terra de ningú. Zona Nord era un nom que silenciava la història de lluita veïnal.

En vista dels molts incompliments, la Coordinadora Pro-Ateneu va convocar nombroses protestes davant la seu del Districte: tancades, pintades, manifestacions. El volum d'entitats que hi van participar i la presència permanent al carrer van resultar fonamentals per resistir.

El 1989 es va fundar com a entitat gestora el Bidó de Nou Barris, en record dels bidons que s'amuntegaven a la destruïda planta asfàltica. Un pas endavant. Es tenia més clar que mai que es lluitava per un equipament social i cultural i que es volien programar actes de més envergadura. I així va ser. El lema "Acció, lluita i diversió" es va començar a fer realitat. El Bidó, fins avui, forma part de la Coordinadora d'Associacions de Veïns i Entitats de Nou Barris. No és casual.

Al principi dels anys noranta van començar les obres de reforma de les instal·lacions insuficients que fins aleshores, amb caràcter provisional, havia ocupat l'Ateneu. El que havia d'haver durat un any, en va durar quatre. Per no morir en l'oblit, es va posar en marxa l'Ateneu Ambulant, que va traslladar les seves activitats a locals i equipaments de les barriades.

El 6 de novembre de 1994, al crit de "Ja està!", es va inaugurar oficialment l'Ateneu reformat. Havíem comptabilitzat més de sis mil dies de lluita. Sens dubte, la perseverança d'un grup d'activistes i el suport del teixit social ho havien fet possible.

Reconeixement de la gestió veïnal

En els següents anys, la lluita va tenir un nou objectiu: que es reconegués el caràcter veïnal de la gestió. Que no s'estigués obligat a signar uns convenis que es basaven en la Llei de contractes de l'Estat. Teníem massa dificultats. Érem entitats sense ànim de lucre, arrelades al territori. Una lluita llarga que s'ha fet conjuntament amb els equipaments autogestionats de Nou Barris i de la ciutat. La gestió ciutadana es va aprovar fa només un parell d'anys.

L'11 de febrer passat, centenars de veïns i veïnes ens vam aplegar per celebrar el quarantè aniversari de l'Ateneu. Simbòlicament es va tirar a terra una planta asfàltica de cartró. Les abraçades i els gestos de complicitat es van prodigar. L'acte tenia un fort significat. Continua vigent aquella primera reivindicació: la cultura la volem fer nosaltres. Quaranta anys en què la programació cultural s'havia decidit amb total autonomia. Un Ateneu independent de les institucions i partits, autogestionat. Un Ateneu crític amb els poders. Un Ateneu que forma part inqüestionable del mapa cultural de la ciutat.

Per molts anys més, acció, lluita i diversió! ■

Text: **Àngels Codina Relat** Ambientòloga i periodista. Fotos: **Dani Codina**

Les olors, identitat i valor en alça en el planejament urbanístic

Una visió en positiu de les olors urbanes obre la porta a considerar-les un element del màrqueting urbà. La desodoració de les ciutats i la seva clonació olfactiva –les mateixes olors a tot arreu– són hereves de l’urbanisme modern, entestat a deslliurar d’emoció els espais públics.

Tanquem els ulls. Ens posem taps a les orelles. I les úniques pistes per esbrinar on som ens arriben a través dels narius. Flairem els fums del trànsit. L’olor de patates fregides industrials d’un establiment de menjar ràpid. El perfum d’una senyora que ens passa pel costat. I el d’una botiga de la mateixa cadena de roba on vam comprar els texans que portem avui.

En treure’ns la bena dels ulls i destapar-nos les orelles, descobrim que som al passeig de Gràcia. Un minut abans, ens podrien haver dit que érem a l’avinguda comercial de qualsevol altra ciutat europea i ens ho hauríem cregut.

Les ciutats s’han desodoritzat. Han esdevingut olfactòriament neutres i estèrils. I no és un fenomen nou, sinó que es remunta al segle XIX amb el moviment higienista, que denunciava la manca de salubritat i d’higiene de les poblacions industrials. Des d’aleshores, a les urbs d’Occident, a

les olors, fins i tot a aquelles que no per força es consideren desagradables, se’ls ha atorgat una connotació negativa i tota gestió en aquest sentit ha estat adreçada a eliminar-les. Cal afegir-hi que, a causa de la globalització, a totes les ciutats s’han establert els mateixos tipus d’establiments, que aporten les mateixes olors, per la qual cosa les zones urbanes han esdevingut clons des del punt de vista olfactivu.

La desodoració i la clonació de les ciutats són hereves de l’urbanisme modern, que cerca “deslliurar d’emoció els espais públics”, de manera que s’acaben convertint en “amorfs”. Ho explica Joan Nogué, catedràtic de Geografia de la Universitat de Girona i, fins fa poc, director de l’Observatori del Paisatge de Catalunya. Afegeix que, com a reacció a la globalització, s’ha produït un canvi de paradigma fonamentat en “un retorn als llocs, entesos com una porció d’espai amb idiosincràsia pròpia des d’on donem sentit al món”.

La pudor de contaminació és dominant en algunes de les zones creuades per grans rutes urbanes.

A la dreta, sardines en una parada de peix de la

Boqueria, un dels principals indrets d'on emanen els flaires de menjar.

A la pàgina anterior, plantes al Park Güell, que amb Montjuïc i la Ciutadella concentra les olors de terra i vegetació.

Poden ser una escola, una plaça, un arbre, una bodega, el giravolt d'una carretera, “racons ínfims de la ciutat d'aspecte anodí” que s'omplen de significat i “que encarnen l'experiència i les aspiracions de la gent, evocuen records i expressen pensaments, idees i emocions diverses”, i als quals ens sentim arrelats. I són els sentits els qui juguen un paper clau en la intermediació entre l'espai físic i les emocions.

El sentit més poderós

Per viatjar en el temps i en l'espai, i furgar en la nostra memòria, no calen DeLoreans proveïts d'un condensador de flux, ni la TARDIS del Dr. Who, ni la màquina del temps de H. G. Wells. N'hi ha prou amb assaborir un bocinet de magdalena, sucats en una infusió de te o de til·la, com diria Proust, per transportar-nos a la infància. O topar amb algú que gasta el perfum que feia servir l'avi per enyorar-lo. O ensumar un mango dolç i madur com els que vam tastar al Brasil per imaginar que són vacances i estem ajaguts en una platja d'arena blanca.

L'olfacte té el poder d'evocar records i despertar-nos emocions més que cap altre sentit, i la raó és senzillament que les olors estan connectades amb el sistema límbic, la part més primitiva del nostre cervell i que regula les emocions i construeix la nostra memòria.

Tot i ser tan important en la manera com experimentem el món, l'olfacte ha estat històricament el sentit que s'ha menystingut més en la tradició científica i filosòfica occidental. A partir del naixement de la filosofia a l'antiga Grècia, fa 2.500 anys, la vista i l'oïda van passar a ser considerades els sentits nobles, d'una banda, perquè s'associaven a la ment i a l'esperit, i de l'altra, perquè es podien quantificar objectivament i, per tant, permetien interpretar la realitat de forma racional. El tacte, l'olfacte i el gust, en canvi, se'ls vinculava al cos i als instints més primaris –servien per gestionar les necessitats fisiològiques, com ara alimentar-se i reproduir-se, i per garantir la supervivència–, i proporcionaven sensacions subjectives que no podien mesurar-se.

Aquesta jerarquia dels sentits també és palesa en els espais urbans, de manera que a Occident les flaires rarament

es tenen en compte en la gestió urbanística i, si es consideren, és “en termes de control i gestió –separació, desodorització, emmascarament i aromatització–, però no amb la finalitat de preservar i celebrar les olors que agraden a les persones”, denunciava Victoria Henshaw, professora d'urbanisme i disseny urbà a la Universitat de Sheffield i autora del llibre *Urban smellscapes* (2013), en una cita recollida pel diari *The Guardian* en el seu obituari.

La relació amb les olors, en canvi, és molt diferent en la cultura oriental, on són valors urbans que cal conservar i potenciar. Al Japó, sense anar més lluny, l'any 2001 el ministeri de Medi Ambient va fer una crida popular per triar els cent indrets del país que calia preservar per les seves qualitats olfactivas. Entre els escollits, Kushiro per la boira marina o Koriyama per l'olor de goma d'enganxar dels carretons on es concentren els artesans de nines.

Una visió en positiu de les olors urbanes, tal com suggereix Henshaw, obre la porta a considerar-les un element de màrqueting urbà. Igual com les multinacionals de roba i les cadenes hoteleres de luxe recorren al màrqueting olfatiu per crear marca, es podria fer el mateix a les diferents àrees de la ciutat, si és possible sense necessitat d'usar aromes artificials, sinó respectant i potenciant les pròpies.

En el marc del ressorgiment de l'interès pels llocs de què parla Joan Nogué i atès que les flaires urbanes fan una contribució vital a la construcció de la identitat col·lectiva de lloc, es planteja, també, el gran repte d'incorporar les flaires urbanes positives a la planificació urbanística. “El nostre nas és una gran màquina de *big data* que pot captar fins a un trilió d'olors, de les quals els governs locals gestionen una porció ínfima, potser entre deu i cinquanta, normalment negatives”, explica Daniele Quercia, investigador dels Laboratoris Bells de Nokia a la Universitat de Cambridge. El motiu pel qual les olors restants es negligeixen és que “són molt difícils de detectar”, entre d'altres coses, perquè són subjectives i efímeres, i aquest és “el principal obstacle a l'hora d'incorporar-les al planejament urbanístic”.

En el camp de la recerca, s'ha intentat mesurar les olors de diverses maneres –amb nassos en forma de trompeta que

en mesuren aspectes com la intensitat i la durada, mapes en línia alimentats col·lectivament i rutes olfactivas en què participen grups reduïts de persones—, però no han estat efectives perquè requerien una gran implicació col·lectiva.

De les pituitàries al planejament

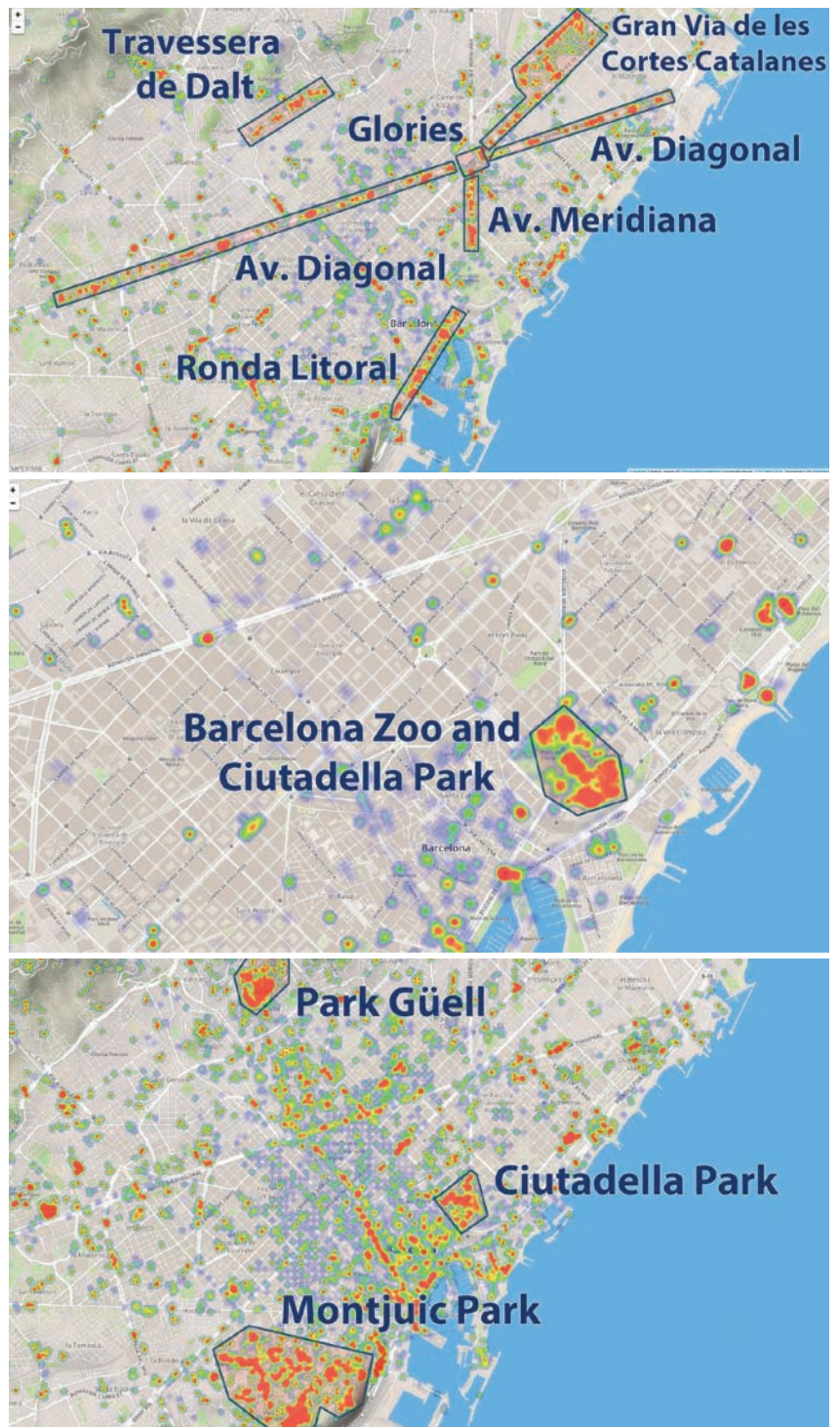
“Aturem-nos! Sentiu alguna olor?” Deuen ser les dues frases que Kate McLean, doctoranda al Royal College of Art de Londres, ha pronunciat més cops durant la fase de recollida de dades de la seva tesi doctoral, que consisteix a dissenyar mapes olfactivs de les ciutats a partir de la percepció humana. Kate McLean ha portat a terme diverses rutes olfactivs o *smellwalks* a ciutats com Barcelona, Singapur, Londres o Nova York, en les quals ha convidat els participants a ensumar els carrers i descriure les aromes que hi anaven detectant. En un primer estadi, els resultats s’il·lustren amb mapes pintats amb aquarel·les en què els colors informen de si les fragàncies són agradables o no, i la magnitud de les taques, de la seva intensitat i durada. Al mateix temps, en un arxiu d’Excel, McLean aplega el vocabulari usat pels participants per descriure les olors detectades en temps real durant la ruta. Són habituals mots com “vòmit”, “gespa” o “metro”, tot i que, de tant en tant, com explica amb un somriure, en recull de tan originals com “patxaran” i “puro”, que algú li va dir a Pamplona, o “secrets profunds i foscos”, que li van deixar caure durant una ruta nocturna a Singapur.

Un dels resultats de la recollida de dades feta per McLean és un vocabulari de 285 termes usats per descriure les flaires de la ciutat, que ha servit de base per a una recerca liderada per Daniele Quercia i feta per a diverses ciutats, entre les quals hi ha Barcelona. Els termes es van creuar amb les etiquetes utilitzades a Twitter i als textos que acompanyen les fotografies georreferenciades a Flickr i Instagram. El producte són mapes elaborats sense necessitat d’una implicació col·lectiva, i que potencialment podran servir com a eina per incorporar les olors en el planejament urbanístic i fer-ne el seguiment.

De què fa olor Barcelona?

En total, per a la nostra ciutat, es van utilitzar 74.381 fotografies de Flickr, 5.637 d’Instagram i 3.915 piulades. El mapa olfactiv que en resulta revela que les olors predominants a Barcelona tenen a veure amb el menjar i la natura, mentre que les emanacions que caracteritzen Londres estan relacionades amb les emissions del trànsit i els residus. A Londres, l’olor de menjar es concentra sobretot al mercat de Borough; a Barcelona, al de la Boqueria i en zones on abunden els restaurants, com el Born o la Barceloneta. Pel que fa a l’olor de natura, i com que l’experiència olfactiva està condicionada, entre d’altres factors, per la qualitat de l’aire, a Barcelona predomina al parc de Montjuïc i al Park Güell, i queda anul·lada als carrers pròxims a la ronda Litoral o a la travessera de Dalt.

Quant als efluvis de deixalles i tabac, es localitzen en àrees amb una rica activitat nocturna, com són la Barceloneta i la platja del Bogatell, o, a Londres, a les zones de Blackfriars i Elephant and Castle. Per Shoreditch, que és al nord-est de la capital britànica, s’hi ensumen productes de neteja. Les emanacions de productes químics es detecten en

zones industrials com Sant Adrià, els voltants de l’hospital de Sant Pau i les grans estacions de tren, com és la londinenca King’s Cross.

Sigui com sigui, el que és clar és que, en matèria d’olors, dos més dos mai no seran quatre, atès que la percepció depèn de factors individuals, socials i de context. Tot i això, l’aproximació feta per Quercia *et al.* obre noves vies que faran més fàcil que la interpretació de les flaires s’incorpori a disciplines com les arts i les humanitats, les ciències computacionals o el planejament urbanístic. ■

El mapa olfactiv de Barcelona revela que les olors predominants tenen a veure amb el menjar i la natura. Els mapes mostren les àrees on predominen –de dalt a baix– la pudor de contaminació, l’olor d’animals i els flaires de plantes i terra.

Lluís Salom

Text: **Gerardo Santos** Periodista

Veïnes i obreres, dècades de lluita silenciada

Les narratives històriques sorgides de la Transició de vegades han ignorat el paper dels moviments socials i, més encara, el pes de les dones en les lluites veïnals i obreres. Les quatre històries de vida que presentem exemplifiquen la invisibilització de la dona combativa per pertànyer a la classe treballadora, per ser dones i, en el seu cas, a més, per ser migrants. Paqui Jiménez va tenir una participació destacada en una de les lluites obreres emblemàtiques del final del franquisme, la vaga de la Harry Walker. Maruja Ruiz, presidenta del Casal de la Gent Gran de la Prosperitat, va ser una de les promotores del tancament de dones i nens a l'església de Sant Andreu de Palomar, el 1976, en solidaritat amb els seus marits i pares, treballadors en vaga de Motor Ibérica. Llum Ventura és consellera de Districte de Ciutat Vella i una de les fundadores de l'associació Les Dones del 36, que s'ha esforçat a rescatar la memòria de les dones de la Guerra Civil. Les cambres d'hotel, un dels col·lectius laborals més oblidats i pitjor tractats dels nostres dies, es fan presents amb el testimoni de Rosmery.

L'associació Las Kellys defensa els drets laborals i humans de les cambreres d'hotel, un dels col·lectius tractats més malament i més oblidats dels nostres dies. A la pàgina anterior, manifestació del col·lectiu de neteja de l'hospital de Bellvitge, organitzada pel sindicat CCOO, en demanda de millores laborals; Via Laietana, 1986.

Albert Armengol

“Willy, ens segueixen”, vaig informar en Willy, tot i que en realitat no es deia així. “No fotis, Ana”, em devia respondre ell, tot i que el meu nom real tampoc no era aquest.

»Era 1970 i el nostre bus circulava per Virrei Amat. Feia uns dies que les treballadores de la fàbrica Harry Walker ens havíem declarat en vaga. Jo havia recollit les adreces de tots els companys vaguistes i, de tanta por que tenia que trobesin els papers amb les adreces, vaig decidir guardar-los a les calces, embolicats en plàstic i teles, com si fossin una compresa.

»“Ana, ens segueixen.” En Willy estava tan desesperat que va baixar de l'autobús i em va deixar sola. Tots tenim moments de pànic i en aquell moment la policia ja havia detingut algun company i li havia fet bastant mal. Total, que em vaig quedar al bus fins al final de la línia, a Trinitat Vella, i després vaig córrer i córrer, i vaig acabar buscant refugi a casa d'uns amics capellans.

»“Munteu-vos-ho com vulgueu, però jo aquesta nit dormo aquí”, els vaig dir, i així va ser. Quina por quan vaig baixar de l'autobús, a la Via Júlia: el paio que em seguia va estar a punt d'agafar-me, però vaig córrer i córrer.»

L'Ana en realitat es diu Paqui Jiménez i va néixer a Baeza (Jaén) el 1946, encara que des de fa dècades viu en un piset de l'Esquerra de l'Eixample, des d'on, envoltada per infinitat de plantes d'interior, recorda aquells temps amb una veu assossegada i fina.

A un carrer de l'esmentada Via Júlia hi ha el Casal de la Gent Gran del barri de la Prosperitat. Maruja Ruiz, la presidenta, va néixer a Guadix (Granada) el 1936. És una veterana activista veïnal. Li pregunto quantes vegades va acabar a comissaria: “Ai, nen... Moltes, ja ni me'n recordo, però a l'últim sempre en sortia... El dia en què protestàvem pel bloc fantasma de la Via Favència ens van ficar al calabós amb dos païos que tenien el *mono*. Amb mi hi havia un veí que estava mort de por perquè no l'havien detingut mai; plorava i tot. Un dels que tenien el *mono* es donava cops de cap contra la paret i cridava... Crec que el veí que m'acompanyava encara corre... No n'he sabut res més!” La Maruja, ombra d'ulls blau cel, els cabells perfectament crespats, riu en fer memòria.

Llum Ventura és consellera del Districte de Ciutat Vella i va néixer a Barcelona, al Poble-sec, el 1941. “Vaig néixer al si d'una família anarquista, de perdedors, molt compromesa —explica—. Vaig tenir una infància dura; era una nena molt invisibilitzada. Però un dia una familiar que tenia una perruqueria al barri em va començar a demanar perquè l'ajudés a rentar caps. Després vaig muntar la meua primera perruqueria al pis on vivia, un setè.”

Cap a 1979, amb una democràcia fràgil acabada d'estrenar, Llum Ventura obria una altra perruqueria, anomenada La Mar, ben a prop del Museu Picasso. Era un espai reduït on hi havia una petita biblioteca per a les dones del barri, en la qual no hi havia cap revista del cor i la Llum facilitava informació sobre com avortar: “Un cop al mes venia la Françoise, de Tolosa, a practicar avortaments clandestins”, recorda.

Albert Armengol

Paqui Jiménez, destacada protagonista d'una de les vagues emblemàtiques dels últims anys del franquisme, la de l'empresa d'automoció Harry Walker, l'any 1971.

Les ungles de les mans de la Rosmery, boliviana arribada fa una dècada a Catalunya, estan molt esmolades, com les de totes les cambreres d'hotel. Amb el frec constant amb la tela, els llençols, les tovalloles..., les ungles s'esmolten com fulles d'afaitar. Si es despista i es frega la pell, es fa una ferida, i no s'ho pot permetre. La cap de la Rosmery tot just li dona mitja hora per netejar de dalt a baix l'apartament turístic que regenta. No té temps ni per dir ni piu: "Quan és temporada alta, pot ser que ni tan sols tinguem un dia de descans. No sabem ni de les nostres famílies; arribem a casa directament per sopar o dormir, i l'endemà ens llevem per anar a treballar –s'ajusta les ulleres i ho aprofita per fer una pausa necessària-. Aquesta és la nostra esclavitud, no tenim vida". La Rosmery ja no pot treballar més, perquè pateix epicondilitis (una lesió més coneguda com colze de tennista), i amb prou feines li queden dos mesos d'atur. Si no fos per l'ajuda del col·lectiu de cambreres d'hotel Las Kellys, estaria completament desemparada; ni tan sols han reconegut la seva lesió com a malaltia laboral.

Una invisibilització multiplicada

Segons defensa la historiadora Cristina Borderías, les narratives històriques sorgides de la Transició han ignorat durant

força temps el paper dels moviments socials i, encara més, el pes històric de les dones en les lluites veïnals i obreres. Les històries de vida d'aquestes quatre dones són una mostra a escala d'una realitat gegantina i perversa, la de la doble (i fins i tot triple) invisibilització de la dona obrera, de la dona combativa: un forrellat en la narrativa oficial que les aparta de la memòria pel fet de pertànyer a la classe treballadora, de ser dones i de ser migrants.

Les ungles de les treballadores del tèxtil català segurament estaven tan esmolades com les de les cambreres d'hotel dels nostres dies. "La Revolució Industrial es va fer a Barcelona gràcies a les dones", explica la historiadora Isabel Segura. A partir de la introducció de la màquina de vapor, les indústries es modernitzen i l'estructura de la ciutat canvia. Les cuines de les cases modernes tenen una sola entrada i no hi cap més d'una persona; una dona, és clar. El treball domèstic no és remunerat i el jornal del marit no arriba per alimentar tota la família. La dona treballarà a casa i també a la fàbrica. Una veïna del barri de Sants de mitjan segle XIX, per exemple, apedaçarà la roba atrotinada de la seva família i no cobrarà per això, però es llevarà a les cinc del matí per entrar a treballar a la fàbrica de panes Güell, Ramis i Cia. –el Vapor Vell, la fàbrica tèxtil més gran d'Espanya aleshores– i teixirà sense parar durant dotze hores per un jornal de misèria, menys encara del que cobraria un home per fer la mateixa feina.

En aquella fàbrica, activa de 1846 a 1890, tres quartes parts de la plantilla eren dones. L'amo, Joan Güell (Torredembarra, 1800), es va fer ric a Cuba, on monopolitzava tot el mercat de l'Havana. Hi ha la sospita, no confirmada, que part de la seva fortuna procedia del tràfic d'esclaus. No és estrany que els moviments socials de Sants –responsables de la conversió d'aquesta antiga fàbrica del barri, i també d'altres, en equipaments públics– hagin cobert la placa del carrer de Joan Güell, a la mateixa façana de la fàbrica, amb el nom de carrer de les Dones del Vapor Vell. La lluita per desviar el focus de la burgesia a les classes populars en les narratives històriques de la construcció de la ciutat comença, sovint, per una revisió exhaustiva i igualitària del nomenclàtor.

No ha estat mai fàcil per a la dona combinar la seva condició de doble treballadora (domèstica i remunerada) amb la lluita activa en els moviments socials. Més enllà d'un evident problema de temps, a molts col·legues de fàbrica els semblava malament que les dones treballessin amb ells, ja que consideraven que el lloc de treball es degradava pel fet d'ocupar-lo una dona i això provocava que baixessin els salaris, segons explica la historiadora Nadia Varo: "Aquestes coses passaven sobretot en èpoques d'escassetat de feina. S'intentava expulsar-les del món laboral, se'ls impedia treballar com a aprenentes i no es qüestionava que els seus salaris fossin molt més baixos".

Històricament, tampoc no va ajudar l'opinió d'alguns dels intel·lectuals dels corrents socialistes i anarquistes que van sorgir durant la segona meitat del segle XIX. Les idees sobre aquesta qüestió de Pierre-Joseph Proudhon, un dels pares del pensament anarquista, resulten perverses. Proudhon diu que la llar i el treball domèstic són el lloc natural de la dona. Des del seu punt de vista, la dona que treballava fora de casa robava el lloc de treball a un home. Val a dir que aquest no

era un corrent majoritari dins el pensament revolucionari i que, per exemple, Friedrich Engels apunta idees més tranquil·litzadores al seu llibre *L'origen de la família, de la propietat privada i de l'estat*: “L'emancipació de la dona i la igualtat amb l'home són i continuaran sent impossibles mentre segueixi exclosa del treball productiu social i confinada dins del treball domèstic, que és un treball privat.”

Segons dades recollides per Isabel Segura al llibre *Dones de Sants-Montjuïc, itineraris històrics*, el 1905 treballaven al conjunt de la indústria tèxtil barcelonina més de 5.000 homes, gairebé 16.500 dones i una mica més de 5.000 nens i nenes en unes condicions més que precàries i amb uns horaris que sovint no respectaven les lleis vigents des de 1873, quan es va establir la jornada laboral d'onze hores diàries. També l'any 1905, l'obraera tèxtil i anarquista Teresa Claramunt (Sabadell, 1862) va publicar *La mujer. Consideraciones generales sobre su estado ante las prerrogativas del hombre*, un dels textos pioners de l'anarcosindicalisme feminista. Abans, el 1889, havia fundat la primera organització feminista d'Espanya, la Societat Autònoma de Dones de Barcelona. Detinguda arran dels atemptats de la processó de Corpus de 1896, Claramunt va ser desterrada a Anglaterra fins a l'any 1898, encara que oficialment no se la va acusar de cap delictes. El 1902 va participar en la vaga general de febrer i va ser detinguda de nou durant la Setmana Tràgica de 1909. Teresa Claramunt va morir el dia abans de les eleccions municipals de 1931. Va ser enterrada el mateix dia 14, mentre es proclamava la Segona República.

“Alliberar la dona casada del taller”

La Guerra Civil i la dictadura de Franco van truncar qualsevol índex de progrés, emancipació o llibertat per a les dones. El Fur del Treball, promulgat el 1938, prometia “alliberar la dona casada del taller i de la fàbrica”. El matrimoni es declarava “unitari i indissoluble”, com es llegeix en una altra de les lleis fonamentals del franquisme, el Fur dels Espanyols (1945). Avortar o difondre pràctiques anticonceptives es van convertir en delictes penals el 1941, i la maternitat, en poc menys que una obligació biològica i cristiana, com va defensar Pilar Primo de Rivera, delegada nacional de la Secció Femenina de Falange de 1937 a 1977: “El veritable deure de les dones amb la Pàtria és formar famílies amb una base exacta d'austeritat i d'alegria, on es fomenti tot el que és tradicional.” I si les dones volien treballar, necessitaven el permís del marit. Amb tot, la malmesa economia de postguerra no podia permetre que milions de dones no treballassin –sectors com el tèxtil s'haurien ensorrat–, de manera que aquell propòsit d’“alliberar la dona del taller” quedaria en foc d'encenalls. Són anys de lluita silenciosa, aquells que la consellera de districte Llum Ventura recorda com el temps del “calla, calla, calla, no parlis d'això.”

No és la primera vegada que Ventura treballa per a l'administració pública. Mentre xarrupa un tallat i amb ulls nostàlgics recorda la seva època de consellera independent al consistori de Pasqual Maragall: “Jo estava molt més a l'esquerra, però vaig acceptar el càrrec per dur a terme projectes com el de la recuperació de la memòria de les dones de la Guerra Civil, amb el nom de Les Dones del 36”. Va viatjar a Madrid, va preguntar noms. A Barcelona va visitar dones comunistes, d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC),

Albert Armengol

del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), però el que més li interessava era contactar amb alguna dona anarquista, com ho van ser la seva mare i la seva tieta, que també es deia Llum: “Als de la CGT [el sindicat anarcosindicalista Confederació General del Treball] els vaig haver de dir que el meu nom és Llum i que el de la meua mare era Llibertat, i que el projecte de recuperació de la memòria no tiraria endavant sense una dona anarquista.” Així va ser com va conèixer Concha Pérez, llibertària, anarquista, tancada durant uns mesos a la presó de dones del carrer de la Reina Amàlia: “A través d'aquell projecte i, sobretot, després de conèixer la Concha, vaig recuperar els meus orígens i valors llibertaris”. Es va acabar el “calla, calla, calla”.

La memòria no perdura si no es conrea. Ventura i les dones del 36 van crear una associació i van recórrer escoles i instituts avivant el record, perpetuant-lo en les següents generacions. Una de les xerrades va tenir lloc a Montjuïc amb motiu del vintè aniversari de les primeres Jornades Catalanes de la Dona de 1976.

Dones en moviment[s]

Precisament per commemorar el quarantè aniversari d'aquestes jornades, l'Ajuntament ha posat en marxa “En

Llum Ventura, consellera del Districte de Ciutat Vella i una de les impulsores del projecte de preservació de la memòria històrica sobre les dones durant la República i la Guerra Civil a través de l'associació Les Dones del 36.

Un nombrós grup de dones de treballadors de l'empresa Motor Ibérica, amb els seus fills, es van tancar el mes de juny de 1976 a l'església de Sant Andreu de Palomar en suport a la vaga que feien els seus homes, fins que la policia els va desallotjar al cap de 28 dies. Maruja Ruiz, l'actual presidenta del Casal de la Gent Gran de la Prosperitat –a la pàgina següent–, va ser una de les organitzadores de la protesta.

Pilar Aymerich

moviment[s]. Dones de Barcelona. 40 anys i més... 1976-2016". Aquest projecte es desenvoluparà fins al mes de juliol i al seu programa figuren exposicions, taules rodones, activitats de cinefòrum i l'edició d'un text a càrrec de la historiadora Cristina Borderías, comissària del projecte: "Ha tirat endavant perquè tenim un govern municipal més obert a aquests temes; a més, els últims anys s'ha produït un cert auge del moviment feminista. La proposta ha estat ben rebuda per aquests col·lectius, cosa que no sempre passa amb els projectes impulsats per les institucions. Ara hi ha més connexió entre el moviment feminista i el govern de la ciutat", assumeix Borderías.

El compromís democràtic i antifranquista de les dones d'aquella època roman inalterable, encara que la seva memòria hagi estat arraconada: "Les dones van tenir presència als sindicats, els partits polítics i les associacions veïnals, però se'ls vetava l'accés als nivells directius i se'ls negava la capacitat de representació d'aquelles organitzacions", recorda Borderías al llibre escrit a propòsit de la mostra "En moviment[s]". Aquest era el compromís que van tenir Paqui Jiménez i les seves companyes de l'empresa d'automoció Harry Walker quan van fer vaga en ple franquisme.

Com era treballar en aquella fàbrica? Paqui Jiménez ho explica amb detall: "Ens arribaven els carburadors i nosaltres, amb unes ganivetes fines i dures, en treïem les rebaves. Érem gairebé vint dones treballant en cadena. Era molt dur; quan anava al lavabo em fallaven les cames de l'esforç que havia de fer. Si no aconseguíem la prima de productivitat, el sou no ens arribava. Treballàvem des de les sis del matí fins a les dues de la tarda, amb divuit minuts per esmorzar. Els homes eren molt rudimentaris, treballaven al torn, on els saltava una mena d'oli que cremava les mans. Els caps

hi portaven a treballar les dones més combatives. Jo protestava, no hi volia anar –la Paqui arrufa les celles, es mossega la llengua, però al final es deixa anar–. Maleïa el patró i m'hi negava. Era un paio analfabet, un desgraciat, un pallús, que tractava les dones com si fóssim porcs... M'hi enfrontava, l'atèmia i al final em treia del torn."

Segons Nadia Varo, historiadora experta en el paper de la dona en les lluites obreres de CCOO en aquella època, durant la dictadura va ser constant la masculinització de les treballadores: "A les dones se les victimitzava quan patien per les condicions de treball, però quan protagonitzaven un conflicte real se les masculinitzava i esdevenien 'treballadors'". Això es feia per por que els treballadors homes no acceptessin les dones com a companyes de lluita.

"Cada vegada ens apujaven més la quota de treball necessària per aconseguir la prima –recorda Paqui Jiménez– i no hi podíem arribar, era impossible. La gent estava molt calenta. Van amenaçar d'acomiadar uns companys especialment combatius i va ser aleshores, el 1971, que vam formar el comitè d'empresa de la Harry Walker i vam començar la vaga. Ens reuníem clandestinament. Recordo llevar-me a les tres de la matinada per anar a llençar fulls de mà a la boca del metro de Santa Eulàlia. Era tot molt ràpid; les llençàvem i sortíem corrents per poder entrar a les sis a la fàbrica. D'aquesta manera, si passava res, jo sempre podia al·legar que havia anat a treballar."

La historiadora Cristina Borderías explica que a través de la lluita obrera moltes dones van descobrir "els límits de l'acció individual i la necessitat de donar-se suport mútuament". Paqui Jiménez és més explícita i recorda que quan es va ficar en aquell món "se li van obrir els ulls com a taronges". La lluita veïnal també significa solidaritat, unió i co-

Albert Armengol

operació, segons Maruja Ruiz: “És que no teniu ni idea de tot el que podeu arribar a perdre! –esbronca Maruja, molt solemne, la joventut actual–. Se’m posa la pell de gallina només de pensar que hàgiu de passar pel mateix que nosaltres..., pell de gallina!”

La tancada de Motor Ibérica

“El meu marit va passar tretze anys treballant a la fàbrica [de vehicles de transport i maquinària] Motor Ibérica i el van fer fora per haver encapçalat una vaga. Era el mateix any en què es demanava l’amnistia laboral, 1976. Llavors jo vaig parlar a l’assemblea de veïns i vaig dir que podia mobilitzar les dones dels treballadors –Maruja Ruiz desborda confiança en si mateixa–. Vam intentar que ens fessin cas, però no hi havia manera, així que al final vam decidir tancar-nos.”

Per mobilitzar les dones va acudir al sindicat vertical franquista. “Vaig anar al sindicat i vaig dir als homes que faríem una assemblea amb les dones. Les vaig cridar. Quan ja tenia el grup format, un grup prou maco, vam decidir tancar-nos les dones i els nens. Vam buscar un lloc cèntric, que va ser l’església de Sant Andreu de Palomar. L’actual seu del Districte de Sant Andreu, davant de l’església, l’ocupava aleshores un ambulatori, i vam considerar que ens aniria bé tenir-lo tan a prop per si li passava alguna cosa a algun nen. A més teníem el metro a tocar, i la Pegaso, la Maquinista i la Fabra i Coats també eren molt a prop. D’aquesta manera la gent ho va tenir fàcil per seguir la tancada.”

A Maruja Ruiz, quan agafa embranzida, és impossible interrompre-li el fluir dels records. “El capellà, Camps, era molt recelós perquè els de la CNT [el sindicat anarcosindicalista Confederació Nacional del Treball] també s’hi havien tancat al seu moment i ho havien deixat tot fet un fàstic. Li

vaig assegurar que repararíem tot el que féssim malbé. Així doncs, vam entrar. Vaig portar-hi un fogó i una mica de llet, poca, perquè em pensava que l’endemà ens farien fora. Ningú es podia imaginar que aguantaríem vint-i-vuit dies”. Van arribar a ser més de 250 dones i nens. “Posàvem els sants a la porta per si la policia entrava de nit...” I al final van entrar.

“Ja sabíem que alguna cosa es preparava quan van obrir l’empresa i van entrar a treballar-hi els cabrons dels esquiroles”, explica la Maruja. Mira la gravadora, dubta un moment i per fi declara: “Bah, això ara ja tant se val que se sàpiga.” I continua la seva narració: “Quan va arribar la policia ens vam posar a tocar les campanes a sometent i a la plaça es va reunir una gentada per impedir el desallotjament. Vaig demanar a les companyes que ens poséssim les jaquetes de Motor Ibérica sense res a sota. A mi la Motor Ibérica m’havia multat per portar la seva roba de treball sense pertànyer a la plantilla, i per aquesta raó ja imaginava que la policia ens obligaria a treure’ns les jaquetes. Doncs n’hi havia una, la Júlia, que tenia les mamelles com campanes... Quan a les tres de la tarda van entrar pel pati, trencant-ho tot, els policies van ordenar: ‘Traieu-vos les jaquetes!’, però en veure aquelles mamelles van canviar d’idea i van tornar a cridar: ‘Poseu-vos les jaquetes!’”

Aquí Maruja Ruiz ja no pot contenir el riure i perd el fil del relat. La seva manera d’expressar-se és així, fractal i dispersa. “Ja tinc les coses del Carnaval preparades. Tu saps el que són cinquanta iaies de vuitanta anys vestides de rateta, amb cua i tot? Anirem a la rua del barri”. Baixa per les escales del casal a un pas lleuger i decidit. Descansa la mà a la barana, però no ho fa pas perquè tingui necessitat d’agafar-s’hi. “Vam passar disset anys lluitant per tenir aquest

Manifestació multitudinària pel centre de Barcelona demanant l'amnistia per a les dones, any 1977.

Pilar Aymerich

casal. Volien aixecar un bloc de pisos al solar i nosaltres desmuntàvem la grua cada nit. Crec que llavors l'alcalde era Porcioles..." Les dates i els noms li ballen una mica al cap, però no li molesta, perquè a ella li interessien més les històries que les xifres. "Quan va venir [el llavors president de la Generalitat] Jordi Pujol a inaugurar el casal, li vaig dir que arribava amb disset anys de retard".

La historiadora Isabel Segura explica que "no hi ha escissió entre moviment veïnal i moviment feminista, ja que el moviment feminista va estar directament implicat en les demandes de millores als barris. Si, per exemple, faltaven instituts, eren dues mares, fartes de recórrer diversos quilòmetres cada dia, les que decidien mobilitzar-se". Les dones s'organitzaven en xarxes i n'hi havia relativament poques enquadrades en estructures estables, recorda Segura: "Quan apareix un conflicte les dones creen xarxa, altres actors s'hi van sumant i finalment acaben sent els homes els que ofereixen la imatge pública de la mobilització."

L'enemic a les pròpies files

Tanmateix, massa vegades les dones que han participat en els moviments socials de Barcelona han trobat l'enemic entre les seves pròpies files. "La societat de llavors era encara més masclista que l'actual i la gent que participava en aquests moviments també ho era molt. No estaven al marge de la societat i reproduïen els seus mateixos models", explica Nadia Varo. No tots defensaven realment una societat igualitària, encara que alguns s'omplissin la boca predicant-la.

Paqui Jiménez recorda que durant la vaga de la Harry Walker van anar dues vegades a dormir a un pis del barri del Besòs. "Dormíem tots a terra, i n'hi havia un que se m'apro-

pava i em tocava. 'Fes el favor de no tocar-me', protestava jo. I ell responia: 'Paqui, ets una reprimida. Si vols ser una lluitadora obrera, has d'alliberar-te sexualment.' I jo replicava: 'M'alliberaré quan i amb qui em doni la gana. Però no vinguis a burxar-me de nit perquè no t'ho tolero. I si això és ser una reprimida, doncs ho soc, i prou'".

Al saló es respira l'aroma de l'escudella que ha cuinat fa una estona. L'antiga treballadora de la Harry Walker es posa molt trista quan evoca aquestes situacions. "El masclisme sempre ha existit, i quan sorgia al teu costat semblava que no hi havia cap més remei que menjar-te'l amb patates..." Si aquestes coses passaven entre companys, pitjor era el comportament de la policia franquista. Recorda que "et tractaven de puta, et deien de tot menys bonica, i també allò tan famós que hauries de ser a casa teva netejant..."

Aquella experiència va ser un aprenentatge per a Paqui Jiménez. "Vaig aprendre el que és la unió de la classe treballadora, el sentiment d'orgull de classe; conceptes molt importants que ja no es tenen en compte avui en dia. La consciència de pertànyer a la classe obrera em donava la força per continuar endavant. Hi havia molta companyonia a la fàbrica, encara que també va aparèixer alguna esquirola... A una d'elles una vegada li van abocar un pot de cinc quilos de pintura pel cap; em va saber greu, us ho prometo –el seu gest afligit no deixa cap dubte–. Jo no hauria estat capaç de fer-ho, però en aquell moment, en el fons, pensaves que s'ho mereixia, que s'ho estava buscant... I és que, com que era molt curta de gambals, no s'assabentava de res."

El fet de ser dona obrera també la va canviar: "Vaig descobrir el que representava ser dona en aquella societat. Vaig aprendre que es pot dir que no, que teníem els mateixos drets que qualsevol, que si les dones ens uníem, podíem

Pilar Aymerich

Manifestació al voltant de la presó de dones de la Trinitat per demanar que se substituís per funcionàries les monges que estaven al càrrec de les internes, de l'orde Cruzadas Evangélicas de Cristo Rey, i altres reivindicacions com que es permetés a les preses la lectura de publicacions legals, parlar en la llengua pròpia i vestir-se amb la seva roba. Any 1976.

guanyar. Ah!, i també vaig descobrir la independència econòmica. Com que la meua família era pobra, donava tot el jornal a la mare, i vaig comprendre que si volia marxar de casa no podia dependre de cap home. Va ser l'alliberament més gran que he sentit a la vida. Vosaltres, els homes, sobretot els que sou joves, no us podeu fer càrrec d'aquest sentiment”.

Tampoc va ser fàcil per a Maruja Ruiz: “Com que jo sempre anava *pallá y pacá*, envoltada d'homes tot el dia, hi havia gent que es creia que era prostituta; així m'ho havien dit alguns companys qual els vaig portar per primera vegada a una reunió clandestina.” Un dels treballadors de Motor Ibérica va intentar obligar la seva dona a deixar la tancada, però ella s'hi negava: “Havia descobert el que era la solidaritat i protestava, plorant, que no se n'anava”, i no se'n va anar. El seu marit la va denunciar per abandonament dels fills i se'ls va endur. El final de la història és feliç i simptomàtic: va acabar tornant els nens a la seva dona perquè li donaven massa feina.

Un col·lectiu al marge

A la Rosmary només li queden dos mesos d'atur i pateix quan pensa com podrà alimentar els seus fills en el futur. Isabel Cruz, membre del col·lectiu de cambres La Kellys, assenyala l'externalització dels serveis com un dels principals problemes que han d'afrontar les cambres de pis: “Que no estiguin en la nòmina de l'hotel, sinó en la d'una empresa subcontractada els suposa cobrar sous més baixos, tenir sobrecàrrega de treball i veure reduïts els seus drets laborals.”

Les cambres d'hotel, invisibilitzades pel fet de ser treballadores, dones i moltes vegades migrants, poden fer ben poca cosa per millorar les seves condicions: “Passen

molt estrès i, com que tenen por de demanar la baixa, s'acaben automedicant”, explica Isabel Cruz: prozac i ibuprofèn contra la impossibilitat de descansar com cal o d'aconseguir la vida familiar que es mereixen. “Hi ha casos de cambres d'hotel que, embarassades de vuit mesos, passen el dia fent llits i arrossegant matalassos...”, denuncia.

“Barcelona és una destinació turística durant tot l'any. Com pot ser que totes les cambres d'hotel tinguin contractes temporals o d'obra i servei? L'única explicació és que l'empresari sap de sobres que la treballadora acabarà emmalaltint per les condicions laborals a les quals està sotmesa – es lamenta Isabel Cruz–. A l'associació tenim diversos casos d'empleades acomiadades per estar de baixa, o de cambres contractades per obra i servei a les quals diuen d'un dia per l'altre que no tornin, i aquests acomiadaments surten molt barats als empresaris”, sentència Cruz.

Els moviments socials de la Transició van lluitar per un model de ciutat més just i igualitari. Però en els marges socials que ocupen les treballadores de Las Kellys no es troba cap indicatiu de justícia ni d'igualtat. ■

Molts descendents dels autors d'àlbums familiars són conscients del seu valor històric i documental i els conserven; d'altres, en canvi, sovint se'n desfan. Amb sort, les fotografies malbaratades arriben a mans de col·leccionistes que eviten la seva destrucció. A la imatge, targetes de visita amb retrats infantils de final del segle XIX, de la col·lecció particular de l'autor.

Text: **Daniel Venteo** Historiador i museòleg. Fotos: **Eva Guillamet**

Àlbums familiars que escriuen la història de la ciutat

Barcelona és una de les ciutats amb un patrimoni fotogràfic més important de tot Europa. No són només els seus nombrosos arxius públics i privats els que conserven per a la història aquestes imatges de gran valor documental, sinó també moltes famílies que, sovint en caps de sabates i de galetes, i en el millor dels casos en àlbums enquadernats, han preservat unes fotografies que, a més de tenir un innegable interès sentimental per als seus propietaris, poden oferir una visió de la ciutat inèdita i d'interès per al conjunt de la societat.

Les velles fotografies dels avis i rebesavis són, en molts casos, testimonis únics de la vida quotidiana i la societat catalanes durant bona part del segle XX. Arxius públics i privats, antiquaris i col·leccionistes, periodistes i historiadors, editorials i sobretot les mateixes famílies formen part del circuit que ha de fer possible la conservació i la difusió d'aquest valuós patrimoni documental.

“Algú va dir que un llibre és una capsa plena de coses. Tanmateix, una capsa pot estar plena d’històries, de moltes vides: capses oblidades, atrotinades, esgrogueïdes... que ara es troben en el calaix d’un vell moble. Capses plenes de fotografies. Algunes potser s’hauran deslliurat d’aquest final poc honorable i tindran un lloc més destacat en el calaix dins d’un àlbum que llueix una cintenta humil i descolorida. L’estat de les cintetes és directament proporcional a l’amor i la cura que una persona va posar en la col·lecció d’aquelles imatges per garantir el record de la seva pròpia existència. Recuperar aquestes capsas és capturar la nostra presència”. Amb aquestes emotives paraules, els responsables de l’Espai d’Art i Cultura del Casal Pere Quart de Sabadell feien un tribut, en el marc de la Primavera Fotogràfica de 1998, a la fotografia domèstica i el seu valor no només documental i patrimonial, sinó també d’enfortiment de la identitat personal i col·lectiva.

Feia dos anys que la Generalitat havia presentat el *Llibre blanc del patrimoni fotogràfic a Catalunya* (1996), en què, sorprenentment, de nou es reclamava –com ja havien fet les Primeres Jornades Catalanes de Fotografia de 1980– l’atenció per l’anomenada “fotografia d’autor”, però en bona part s’oblidava la importància de les fotografies conservades en arxius particulars de fotògrafs no professionals, dels fotògrafs amateurs, d’aquells afeccionats que, en molts

A l’esquerra, el professor de Cultura Audiovisual i col·leccionista Artur Canyigueral, incansable buscador de velles fotografies als Encants de les Glòries. Un barceloní d’adopció apassionat per la fotografia antiga com a patrimoni col·lectiu que evoca les emocions d’una societat trencada per la Guerra Civil i la dictadura.

Primer número del setmanari gràfic d'actualitat *Imatges*, aparegut l'11 de juny de 1930. La revista presenta en portada el polític i jurista Joan Maluquer i Viladot, que "agafa el cotxe i se'n va a complir la seva laboriosa tasca de president de la Diputació després de l'obligada visita a la seva granja", d'acord amb el peu.

A la dreta, caràtula del llibre sobre la Barceloneta de la col·lecció "L'Abans", publicat per l'editorial Efadós amb la col·laboració de l'Ajuntament de Barcelona. La col·lecció recull la memòria gràfica de les poblacions de Catalunya i les Balears.

Arxiu de Revistes Catalanes Antigues

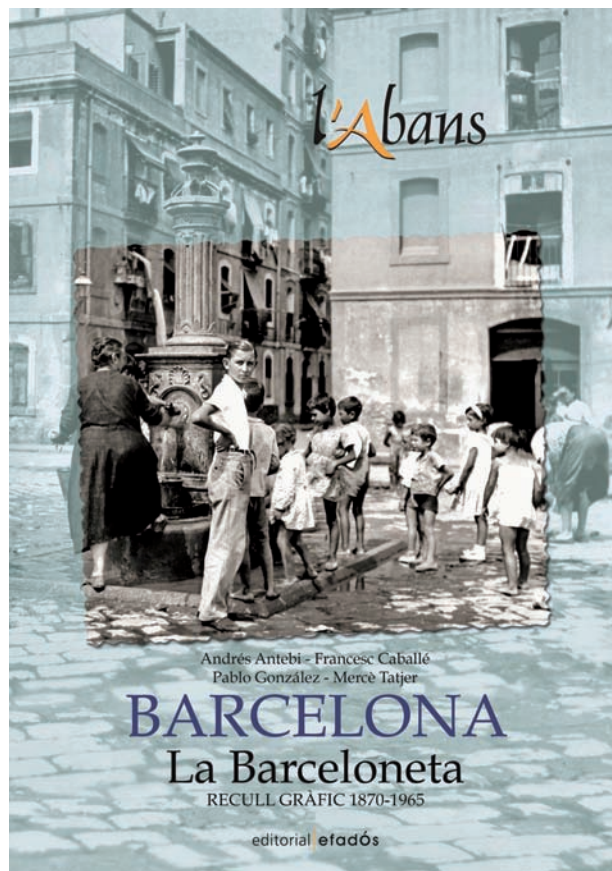
casos, van arribar a produir centenars i milers d'imatges, sovint de gran interès.

Tampoc l'últim Pla Nacional de Fotografia, aprovat pel govern català al final del 2014, no sembla reconèixer la importància que té el patrimoni fotogràfic ocult que es conserva als domicilis dels fills, nets i, sovint, també besnets dels autors de les imatges. En el millor dels casos, aquests descendents valoren i són conscients no només del valor emocional que tenen aquelles imatges per a la pròpia identitat familiar, sinó també per al conjunt de la nostra societat. El dramàtic daltabaix que va significar la Guerra Civil, tant institucional com humana, dota les fotografies de les dècades centrals del segle xx d'una significació del tot insospitada per a les persones que, càmera en mà, les van realitzar. Les instantànies d'abans de la guerra conservades en innumbrables caps de sabates i de galetes i, en el millor dels casos, en àlbums enquadernats, han esdevingut avui un testimoni únic de la Catalunya d'ahir.

Un patrimoni cultural en emergència

Després de la fi de la dictadura, l'any 1980 la Fundació Miró acollia les Primeres Jornades Catalanes de Fotografia. Durant les sessions de treball es va debatre sobre la conveniència de recuperar el patrimoni fotogràfic documental, sobre els models de creació d'arxius locals i sobre la necessitat d'un museu de la fotografia de Catalunya que, més de tres dècades després, encara no s'ha fet realitat.

A més de detectar les principals problemàtiques pel que fa a la manca de polítiques públiques en matèria de conservació i difusió del patrimoni fotogràfic, també s'alertava sobre l'extraordinària riquesa dels nombrosos arxius de fotò-

grafs no professionals que, sovint, es trobaven en perill de desaparició.

I no només els dels fotògrafs amateurs. Eren molts els arxius de fotògrafs professionals que van ser salvats en l'últim moment de la seva definitiva pauperització. En aquest sentit, és del tot remarcable la tasca duta a terme pel desaparegut Miquel Galmes en la salvaguarda dels fons Roisin, Merletti o Thomas, entre d'altres, a l'arxiu fotogràfic històric de l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya. Aquell 1980 també va ser el de la creació de l'Arxiu Nacional de Catalunya, que no estrenaria la seva seu de Sant Cugat del Vallès, tanmateix, fins molts anys després, el 1995. Amb el pas del temps, la seva potent Àrea d'Imatges, Gràfics i Audiovisuals ha arribat a convertir-se en un dels principals referents patrimonials fotogràfics del país.

Al llarg del segle xx ja hi havia hagut diverses iniciatives i entitats que havien contribuït de manera efectiva a la conservació del patrimoni fotogràfic d'autors no professionals. És el cas del Centre Excursionista de Catalunya, l'arxiu fotogràfic del qual ha arribat a atresorar més de 750.000 imatges al llarg del seu segle d'existència. És un dels principals centres patrimonials de tot el país i per enriquir les seves col·leccions s'ha nodrit en bona part de les donacions dels socis, molts d'ells apassionats per la fotografia com a afecionats. Una situació semblant és l'experimentada per l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya, fundada el 1923, que sovint també compartia socis del Centre Excursionista. Més de 25.000 plaques, majoritàriament de format estereoscòpic, integren el seu arxiu històric. Pocs anys després, el 1929, tenia lloc una de les donacions particulars més valuoses a la Biblioteca de Catalunya, la del fons del Dr. Josep Salvany,

Un vianant observa en un quiosc de la Rambla els primers exemplars de la revista *Barcelona gràfica*, el 9 d'abril de 1930.

Josep Maria Sagarra / AFB

format per unes 18.000 plaques de vidre estereoscòpiques, ben estudiades pel fotògraf Ricard Marco.

En aquells mateixos anys tenia lloc la fundació, per part de la Unió Excursionista de Catalunya de Sants, del primer arxiu històric del barri. Era l'any 1931; els seus impulsors eren ben conscients de la importància que tindrien en el futur totes aquelles fotografies que els socis realitzaven de manera amateur. Al llarg de dècades, fins i tot sobrevivint a la repressió de la dictadura franquista, l'Arxiu Històric de Sants va arribar a formar un valuosa secció fotogràfica que, ja en els anys de la restauració de l'ajuntament democràtic, va propiciar la creació de l'actual Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc.

Iniciatives públiques

Des de mitjan dècada dels noranta, han estat diverses les campanyes impulsades des de les institucions públiques per a la recuperació i la divulgació de fons de fotografia domèstica, que sens dubte són de gran valor per a la construcció d'un relat més ric i plural sobre la trajectòria ciutadana de la Barcelona del segle xx. Any rere any, els centres de l'Arxiu Municipal de Barcelona, i molt en especial l'Arxiu Fotogràfic i la xarxa d'arxius municipals de districte, són beneficiaris de nous fons fotogràfics gràcies als dipòsits i donatius particulars.

A les Corts cal destacar la contribució que des del primer moment va fer la família Brengaret-Framis d'un valuós patrimoni fotogràfic recollit al llarg de dècades. A Horta-Guinardó, el 2015 ingressava el fons de l'amateur Jaume Caminal, les imatges del qual són una crònica de la transformació del barri des del final de la dècada de 1930.

En paral·lel a la tasca desenvolupada per l'Arxiu de la Ciutat, també els centres d'estudi i els tallers d'història han estat una peça clau en el procés d'identificació i protecció de fons particulars gràcies al seu profund coneixement dels respectius àmbits territorials on actuen. És el cas, entre d'altres, dels arxius històrics del Poblenou, Fort Pienc o Roquetes-Nou Barris, o dels tallers d'història de Gràcia i del Clot-Camp de l'Arpa, sense oblidar la tasca del Centre de Recerca Històrica del Poble-sec i d'entitats com ara l'Associació de Festes de la Plaça Nova.

La xarxa de centres de proximitat i participació ciutadana estesa arreu dels barris també ha pres un destacat protagonisme en l'enfortiment de la memòria comunitària gràcies al patrimoni visual. És el cas de les campanyes de recollida de fotografies familiars impulsades des de centres cívics municipals, com ara els de la Barceloneta, la Casa Golferichs, el Centre Cívic Sagrada Família i el Centre Cultural Casa Elizalde. Aquest últim presentava en públic, l'any 2011, el seu ambiciós projecte "Finestres de la memòria", encara en funcionament. Aprofitant les possibilitats que ja llavors oferien les xarxes socials, es tractava de recuperar fotografies del barri anteriors a l'any 1980 amb l'objectiu de crear col·lectivament un fons fotogràfic virtual.

Durant aquests anys, el projecte ha produït diverses exposicions temàtiques de periodicitat anual, com ara les dedicades al paisatge urbà i arquitectònic, els comerços, els interiors domèstics, la trajectòria del col·legi Sagrat Cor-Diputació, retrats de veïns i veïnes dins i fora de la llar o les celebracions populars a l'espai públic. El maig del 2016 es presentava "Ens fem una foto? Fotografia domèstica als anys trenta". L'exposició era, en paraules dels seus comissaris –la

Rosalía Serrano, nascuda l'any 1950, es va redescobrir a si mateixa de nena en aquesta fotografia –a la dreta, amb una cinta al cabell– que l'any 2001 va comprar als Encants Vells de les Glòries el nord-americà Tom Sponheim. La imatge venia en uns sobres de negatius que Sponheim s'ha esforçat a documentar a través de la pàgina de Facebook *Las fotos perdidas de Barcelona*, i que ha permès identificar-ne l'autora. Rosalía va saber de l'existència de la foto per un reportatge televisiu.

Milagros Caturla / *Las fotos perdidas de Barcelona*

historiadora de la fotografia Núria F. Rius i el fotògraf Jordi Calafell–, un reconeixement al valor documental de la fotografia familiar o d'àmbit domèstic durant la dècada de 1930, anys del seu primer apogeu. “Fetes al carrer o a casa, íntimes i personals, les imatges constitueixen un contrarelat visual de la vida quotidiana a l'Eixample que complementa o contradiu l'imaginari que s'ha consolidat entorn de la Segona República gràcies a la força de la premsa gràfica i del cinema”, explicava Núria F. Rius.

La popularització de la fotografia feta per particulars coincidia amb l'esclat irreversible de la premsa gràfica a Barcelona. A partir dels mesos d'abril i de juny de 1930, respectivament, dues noves publicacions visuals van ocupar els carrers de la ciutat: *Barcelona gràfica* i *Imatges*. I tal com ha afirmat Teresa Ferré, en paral·lel a aquest procés sorgia l'interès dels lectors per la vida privada i la intimitat dels personatges públics, sobretot del món de l'oci, l'*star system* dels anys d'entreguerres. Era una manifestació més de la nova cultura de masses que ja havia triomfat als Estats Units i que, a través de Londres i París, s'estenia per la resta del continent europeu.

De la mateixa manera que projectes com “Finestres de la memòria” s'aproximen a la fotografia domèstica en l'àmbit de l'Eixample –i cada vegada més també a la resta o al conjunt de la ciutat, tal com s'evidencia en el nou projecte sobre els anys de la Transició en la dècada de 1970–, altres iniciatives abracen tot el territori català. Amb el nom de “Fem memòria”, la Biblioteca de Catalunya i la Sotsdirecció General d'Arxius i Museus de la Generalitat, entre d'altres, consagren la memòria familiar de Catalunya com a centre d'interès d'aquest projecte. De les diferents tipologies docu-

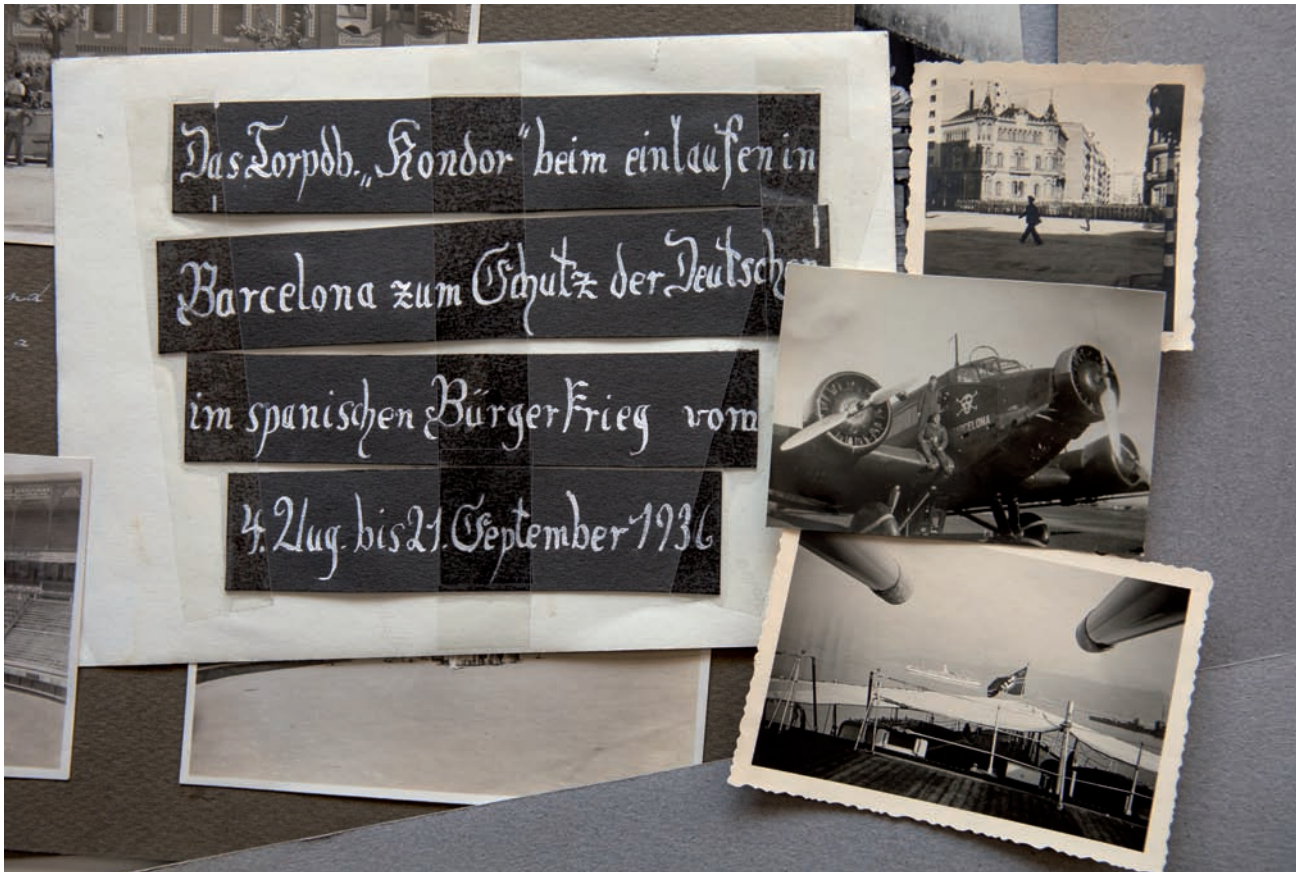
mentals, la fotografia és un dels materials aportats més sovint per les famílies que hi participen.

Les xarxes i l'empresa privada

Les xarxes socials han permès desenes de noves iniciatives per a la recuperació de fotografies d'origen domèstic o de col·leccionistes particulars, com ara el blog *Barcelofília. Inventari de la Barcelona desapareguda*, creat per l'activista digital Miquel Barcelonata (2010); la pàgina de Facebook *Barcelona desapareguda* (2013), de Giacomo Alessandro –mort prematurament el 2016 de leucèmia–, o el compte d'Instagram *El nostre arxiu fotogràfic* (2015), del jove arxiver Adrián Cruz Espinosa, que constitueixen iniciatives lloables de difusió d'un patrimoni fotogràfic desconegut. Tots ells comparteixen una característica: la presència abundant de fotografies inèdites dels àlbums familiars.

En paral·lel a les actuacions des de l'àmbit públic, també des del privat s'ha contribuït a aquest procés de revalorització patrimonial. L'any 1994 Viena Edicions iniciava la publicació, arreu de Catalunya, d'una col·lecció de petit format titulada “Imatges i Records” que, sovint, donava protagonisme a les fotografies familiars dins la història gràfica dels municipis. El primer llibre estava dedicat al Prat del Llobregat i uns anys més tard, el 2003, arribaven els dos primers títols barcelonins, dedicats als barris de Gràcia i Ciutat Vella respectivament. Per les mateixes dates, una altra editorial, Efadós, iniciava la publicació d'una ambiciosa col·lecció, l'èxit de la qual no té precedents: “L'Abans”. Des del primer títol, dedicat al Papiol l'any 1996, fins a l'últim sobre el districte de Ciutat Vella de Barcelona, presentat per Sant Jordi del 2017, s'han publicat més de cent volums,

Fotografies fetes per nazis durant la Guerra Civil, de la col·lecció particular de l'autor. El text correspon al revers de la fotografia d'un vaixell nazi, el Kondor, ancorat al port de la ciutat a l'inici de la guerra, tal com s'indica en aquestes línies. A la dreta, a dalt, la desfilara militar franquista arran de l'ocupació de Barcelona, a la confluència de la Diagonal i el carrer de Balmes; al mig, un Junker 52 a l'aeròdrom de Burgos, amb el dibuix d'una calavera i el nom de Barcelona com a objectiu; a sota, l'esvàstica al port.

cadascun dels quals conté un miler d'imatges. En total, durant aquesta vintena d'anys els fascicles de L'Abans han donat a conèixer més de cent mil fotografies. A Barcelona, tots els volums han estat elaborats o bé per historiadors professionals o, en la majoria dels casos, pels centres d'estudis i tallers d'història per als quals la fotografia domèstica ja feia anys que era una eina fonamental en els seus projectes de recerca i divulgació.

Noves fonts documentals

L'abundància d'aquestes noves fonts documentals potencials, la pluralitat de testimonis visuals que aporten i el seu caràcter inèdit fan de la fotografia familiar un recurs ineludible per als investigadors que estudien el segle xx.

Sens dubte, un dels períodes que se'n poden beneficiar més són els anys de la Guerra Civil. Tot i que pocs dies després de l'ocupació franquista de Barcelona, el 7 de febrer de 1939, la premsa feia pública una nota del nou Servei Nacional de Propaganda franquista apel·lant a la "colaboración de fotógrafos, profesionales, reporteros y personas particulares que hayan tomado fotografías de actos oficiales, desfiles, concentraciones, etc., desde el 18 de julio de 1936 hasta la fecha", a qui es comminava a "entregar los negativos y copias de los mismos de que se disponga a la mayor brevedad", el cert és que molts d'ells no van acatar aquesta ordre del nou i temut règim.

Rosend Torras Mir n'era un. Els seus descendents conserven encara avui el seu riquíssim arxiu fotogràfic d'uns 25.000 negatius que espera ser plenament exhumat. Entre les seves fotografies n'hi ha algunes d'úniques de les esglésies cremades el juliol de 1936. "És hora d'obrir caps de

sabates i contrastar la memòria col·lectiva amb l'evidència fotogràfica. Sens dubte, la fotografia domèstica ens aporta una nova visió de la Guerra Civil", han afirmat encertadament la historiadora de la fotografia Núria F. Rius i el fotògraf Jordi Calafell.

No només s'obren noves possibilitats de documentació gràcies a les fotografies familiars recuperades a Catalunya i Espanya, sinó també a les que apareixen a l'estranger. Molts nets dels alemanys i italians que durant la guerra espanyola van lluitar a la Península a favor dels rebels franquistes es desfan també dels àlbums familiars que immortalitzen les gestes bèl·liques dels seus avantpassats feixistes. Antiquaris, col·leccionistes i subhastes de venda en línia posen a l'abast dels interessats aquests documents inèdits. És el cas, per exemple, de la terrible fotografia en què uns soldats de la Legió Còndor nazi posen a l'aeròdrom de Burgos al costat del seu bombarder Junker sobre el qual s'ha dibuixat una esfereïdora calavera i el nom d'un dels objectius de les seves bombes assassines al servei de la causa franquista: la ciutat de Barcelona, que, com és ben sabut, mai va arribar a estar en primera línia del front bèl·lic. L'objectiu no era cap més que provocar el pànic entre la població civil a la rereguarda republicana, com efectivament van aconseguir, ja fos a Guernica o als pobles de l'interior de Castelló, però també a Barcelona, Palamós i tantes altres poblacions catalanes. Aquest és el cas d'una altra fotografia en què els soldats es retraten al costat dels avions rebels i dels gegantins projectils que provocaven mort i destrucció allà on eren llançats.

El Museu d'Història de Catalunya obria al públic el 2016 una nova exposició sobre la presència italiana a la Guerra Civil que incloïa la nova aportació, precisament, del punt de

El fotògraf Jordi Baron, antiquari que té una de les col·leccions de fotografia antiga més valuoses de la ciutat, al seu estudi, amb un daguerreotip a les mans.

vista de molts soldats que hi van participar a través de les fotografies fetes per les seves càmeres particulars, que en molts casos contrasten pel seu realisme i la seva cruesa amb la retòrica freda i calculada de la propaganda oficial.

Efectivament, les fotografies domèstiques aporten, en paraules del fotògraf Jordi Baron –un dels antiquaris barcelonins amb una de les col·leccions de fotografia antiga més valuoses de la ciutat–, “la visió humana de l’experiència viscuda. Els fotoreporters són professionals i per tant es desvinculen del vincle de l’experiència pròpia o familiar i fan les fotos per a tercers: el destinatari és el públic. El fet meravellós de les fotografies domèstiques, o dites ara vernacles, és la finalitat per a la qual van ser creades: no tenen cap pretensió, són d’ús familiar i privat, no van més enllà del document privat a menys que el fotògraf tingui un plus afegit d’expressió artística i que les vulgui compartir amb tercers”.

El patrimoni fotogràfic familiar ocult pot ser de gran valor, però alhora és altament vulnerable i està en risc de malbaratament o, en el pitjor dels escenaris, de destrucció si no es localitza a temps. Coneixem la història d’alguns fons que s’han pogut recuperar i la notícia ha transcendit als mitjans de comunicació, però quants altres han desaparegut sense deixar rastre?

Va ser als vells Encants de les Glòries on, l’any 2001, un turista nord-americà, Tom Sponheim, va comprar alguns sobres amb negatius del que semblaven vistes urbanes de Barcelona. De retorn a Seattle, un cop positivats, va prendre consciència que aquelles desenes de fotografies les havia fet una persona amb gran talent, de qui, tanmateix, desconeixia la identitat. Ha estat gràcies a les xarxes socials, en

especial a la seva pàgina de Facebook *Las fotos perdidas de Barcelona*, que Sponheim les ha anat documentant amb gran precisió gràcies a la col·laboració dels internautes. L’autora de les fotos, identificada per Begoña Fernández Díez, és Milagros Caturla. Fins i tot s’hi han pogut reconèixer alguns protagonistes de les imatges. Una de les noies que apareixen als negatius és Rosalía Serrano Calvo, nascuda l’any 1950. Al final de gener del 2017 mirava la televisió quan emetien un reportatge sobre la meravellosa història d’aquestes fotografies de les quals Sponheim intentava esbrinar l’autoria. Quan es va mostrar la fotografia d’unes alumnes en una escola, Rosalía va exclamar que una de les nenes que hi apareixien semblava ben bé la seva neta Anabel. Però en realitat no era la seva neta, sinó ella mateixa... I així ho van demostrar altres fotografies familiars contemporànies. “No me lo podía creer. Esa foto me la hicieron cuando yo tenía ocho años, en mi escuela de Els Tres Pins de Montjuïc. Vivíamos al lado”, recorda.

Imprevisibles Encants

L’experiència viscuda per Tom Sponheim forma part de la pràctica diària d’antiquaris i, alhora, col·leccionistes barcelonins que cada dilluns, dimecres i divendres, a primera hora del matí, coincideixen als Encants per participar, a porta tancada, en la subhasta dels lots que s’aniran venent al llarg dels dies següents. Un d’ells és Artur Canyigueral. Tot i que fa dècades que hi acudeix, l’expectació per la descoberta d’una troballa valuosa continua sent tan excitant com el primer dia. “Els Encants són totalment imprevisibles, no saps mai que t’hi pots trobar; aquí radica el seu encant” afirma Canyigueral, que des de 1973 ha freqüentat el mercat de puces bar-

Les filles del farmacèutic Joan Miquel-Quintilla comparteixen al web *Barcelona Foto Antic* una selecció de les fotos que el seu pare va fer entre 1933 i 1983. Els àlbums del Dr. Miquel-Quintilla, molts pendents encara d'estudi, inclouen més de deu mil imatges que reflecteixen l'evolució de la societat barcelonina i d'altres poblacions catalanes i espanyoles durant aquest mig segle.

celoní per excel·lència. “Deu fer més de deu anys que vaig comprar tot un lot de la col·lecció fotogràfica familiar d’una senyora de Manresa, amb unes cinc-cents fotografies entre positius i negatius. Allí vaig veure la potencialitat de la fotografia del passat: en tota aquella col·lecció es mostrava la vida de tres generacions d’una família com en una narració cinematogràfica. Això em va fascinar i vaig reconvertir la meua mirada cap a la fotografia”, explica aquest afable professor retirat de secundària de Cultura Audiovisual. Als Encants, el col·leccionista Canyigueral ha esdevingut un buscador incansable d’aquestes imatges que des de 1839 han il·lustrat la transformació de la societat contemporània: “Si un observa amb deteniment, pot trobar imatges que expliquen tots aquests canvis. Hi pots veure la història oficial i també la història heterodoxa. Es descriuen i es fixen en petites joies del temps detingut: moments de llum atrapats per una mà innocent –o no tant–, que ens expliquen com eren i què feien els nostres avantpassats.”

Als Encants arriben lots sencers que en molts casos suposen el testimoni material domèstic d’una vida sencera. La mort sense descendència, i en altres casos la manca d’interès per les pertinences –incloent-hi els àlbums fotogràfics familiars– dels avis i besavis per part dels membres de les terceres i quartes generacions, sovint desvinculats emocionalment de les seves històries, provoca tot sovint l’arribada d’aquest patrimoni a les parades dels Encants i, també, als contenidors de la brossa. Però no sempre és així. També són molts els descendents que són plenament conscients de la vàlua, no només familiar, sinó també social, que la passió per la fotografia dels seus pares i avis té als nostres dies.

És el cas de les filles del farmacèutic Joan Miquel-Quin-

tilla, que de manera altruista i autofinançada van començar a publicar al seu web www.barcelonafotoantic.com una selecció de les més de deu mil fotografies que el pare va fer durant mig segle entre els anys 1933 i 1983, tant en blanc i negre com en color. Centenars d’àlbums, encara per estudiar a fons, aporten imatges inèdites com la de la sorprenent vista en color de les barraques del Somorrostro, a la part més propera al front marítim del Poblenou, retratades l’any 1962. Més recentment, el projecte editorial L’Abans de Ciutat Vella ha publicat per primera vegada algunes de les imatges més emblemàtiques del sastre i apassionat de la fotografia Ramon Beleta, conservades per la família Figa-Beleta. També ha donat a conèixer alguns dels tresors de la parella formada pels mestres republicans Jeroni Solsona Pallerols i Maria Climent Roses, conservats als àlbums de la família Solsona-Climent.

En aquests primers anys del segle XXI, quan la fotografia és més popular que mai gràcies a la revolució tecnològica digital i les xarxes socials, les velles imatges familiars prenen un nou protagonisme i són molts els que regiren els papers antics dels avis i pares per recuperar les seves fotografies de l’oblit en què havien caigut. Històries com la sorprenent descoberta l’any 2007 dels clixés de Vivian Maier per part de l’investigador John Maloof han esperonat una nova mirada cap als àlbums familiars. El patrimoni fotogràfic domèstic és, més que mai, un element enfortidor indiscutible de la nostra identitat col·lectiva. ■

Text: **Meri Torras** Grup de recerca Cos i Textualitat. UAB. Fotos: **Albert Armengol**

Jack Halberstam i el trans

El gènere, una encarnació mòbile

El cicle de conferències “Polítiques del desig”, del CCCB, convidava a pensar la sexualitat com a possible resistència davant l’heteronormativitat. El mes de febrer passat en va ser protagonista Jack Halberstam, que va parlar dels “Cossos trans*”.

Vinculat a l’exposició *1.000 m² de desig*, comissariada per Adélaïde de Caters i Rosa Ferré, que es proposava revisar des de la modernitat les arquitectures i els dissenys espacials occidentals en relació amb el sexe, el cicle de conferències intitulat “Polítiques del desig”, del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB), que es va acabar al març, ens convidava a pensar la sexualitat com a possible articulació resistent (o no) a les prescripcions i al control de l’heteronormativitat. En el marc d’aquest cicle, el mes de febrer vam escoltar Jack Halberstam (1961), catedràtic d’Estudis americans i etnicitat, estudis de gènere i literatura comparada a la Universitat del Sud de Califòrnia (USC), que ens va parlar dels “Cossos trans*”.

La resposta va ser clamorosa, encara que no és algú que hagi obtingut una especial difusió a Catalunya i a l’estat espanyol. De Judith/Jack Halberstam només s’ha traduït al castellà el llibre *Female Masculinity* (1998), sota el títol de *Masculinidad femenina* (2008). L’any 2004 jo mateixa vaig traduir “The Transgender Look” (“La mirada transgènica”) per al dossier “Cossos, gèneres, tecnologies”, aparegut al número 10 de *Lectora. Revista de dones i textualitat*, on analitza el tractament fílmic dels subjectes trans a la dècada dels noranta.

Podem aventurar que el públic coneix Halberstam per aquestes traduccions o a través d’altres mitjans, o bé que allò que el va atreure massivament al CCCB és el tema que tracta.

Jack Halberstam és un teòric *queer*, trans, que ha treballat en la variabilitat del gènere, encarnada en uns cossos diversos o disconformes (des del monstre fins a Lady Gaga, passant per les *butches*, les persones trans o els animals i altres criatures dels films d'animació pretesament destinats a un públic infantil).

La manera com pensem el fenomen trans en l'actualitat està en deute amb la seva reflexió. Un dels trets que fan més atractiva la seva teorització rau en una visió crítica, reticent a les fixacions estabilitzadores i complaents; un recel que es manté fins i tot davant de la càrrega "positiva" que sembla atribuir-se darrerament a la corporalitat trans, com a futur del gènere o com el signe de la revolució que ja està en procés. Hi afegiria encara dos elements que fan més actuals i suggeridores les propostes d'aquest pensador *queer*: d'una banda, un llenguatge directe que busca garantir la comunicació i la comprensió de qui llegeix; d'altra banda, la capacitat com a lector de productes de la cultura de masses, amb els quals és hàbil a l'hora de desenvolupar anàlisis i propostes ambicioses, mentre desmunta les barreres que en el món acadèmic s'estableixen (encara!) entre l'alta i la baixa cultura.

La concepció del gènere ha canviat i a aquesta transformació hi ha contribuït Halberstam. Avui dia manegem un concepte de gènere-sexe diferent del que era habitual als anys setanta, lligat a la biologia i a la genitalitat del cos anatómic.

La construcció del cos monstruós

Judith Halberstam s'estrena el 1995 amb un assaig dedicat als seus progenitors, *Skin Shows. Gothic Horror and the Technology of Monsters*, on se centra en la construcció del cos monstruós i la seva representació, partint de relats vuitcentistes com ara el *Frankenstein* de Mary Shelley fins a films contemporanis com *El silenci dels anyells* (Demme, 1991). D'aquests monstres, gens aliens a certes corporalitats *queer*, aprenem que la condició monstruosa brolla d'un discurs col·lapsat davant d'un cos-corpus resistent que només es pot titllar de monstruós. El terreny de la representació és, doncs, el camp de batalla.

Tres anys més tard publica *Female Masculinity*, on estableix una documentada genealogia de bio-dones masculines o, dit altrament, com s'ha encarnat la masculinitat des d'un cos sexual com a femella. Halberstam posa de manifest que aquestes dones han existit d'abans sota un paraigua de variacions de gènere, i ahora mostra el lloc subordinat que ocupa aquesta masculinitat sense homes, no només en el món dels bio-homes, sinó també en l'àmbit del feminisme i les reivindicacions lesbianes, des dels quals, segons que assenyala, s'han ignorat i menystingut aquests cossos en tant que encarnen l'estereotip de gallinarsot.

En la introducció d'aquest volum, Halberstam defineix el que es coneix com el "problema del lavabo", això és, el sistema binari de gènere –entesos home i dona com dues categories excloents i complementàries–, que es materialitza quotidianament de forma iterativa en les dues portes del lavabo, de les quals només una pretesament ens és pròpia i apropiada. Aquesta és una falsa tria (innecessària, d'altra banda, però disciplinària) per a tothom, i per a algú trans sovint implica un risc i l'exposició a possibles violències.

Sobretot, és una prova de com assumim dòcilment (i se'ns fa assumir), com a evident i necessari, el dualisme discriminador.

El 2005 Halberstam publica *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives* (d'on prové el text traduït a *Lectora*). L'assaig va a la recerca d'un temps i d'un espai *queer* que funcionin de manera resistent davant de les institucions que semblen disposades a domesticar les vides trans (com ara l'heteronormativitat, la família i la reproducció). Seguint el rastre de Michel Foucault, Halberstam postula una manera de viure *queer*, constituïda per una xarxa de relacions dissidents, aliances alternatives i corporalitats trans en relació amb les encarnacions performatives del gènere. No es tracta d'una manera de fer que derivi indefugiblement d'una identitat: Halberstam deslliga l'actuació *queer*-trans de l'àmbit de la política de la identitat, i aposta per una imaginació-reinvenció crítica que sigui desarticuladora i transformadora.

Aquesta línia pren la seva màxima expressió al llibre següent, *The Queer Art of Failure* (2011), un assaig sobre el fracàs com a art *queer* de disfuncionalitat indòcil davant determinades exigències d'un sistema basat en el triomf i l'èxit. Indisciplines creadores que Halberstam detecta a films infantils –com *Toy Story* (1995), *Chicken Run* (2000), *Monsters, Inc.* (2001) o *Buscant en Nemo* (2003)–, però també a l'obra artística de Cabello/Carceller, entre d'altres. Manllevat de Stuart Hall, Halberstam proposa el terme "low theory", definible com la gosadia de perdre's per trobar, de

Jack Halberstam durant la seva conferència al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB), el mes de febrer passat. A la pàgina anterior, el pensador nord-americà al vestíbul d'accés al centre.

A *Female Masculinity*, el seu segon llibre, Halberstam defineix el que es coneix com el “problema del lavabo”, el sistema binari de gènere – entesos home i dona com a dues categories excloents i complementàries– que es materialitza quotidianament a les dues portes del lavabo.

fer un camí ple de marrades i obert a la sorpresa. Els mons socials que habitem, conclou, no són inevitables; en el procés de produir-se aquesta realitat que ens envolta moltes altres n’han quedat al marge.

L’ús de la cultura popular com a territori de pensament crític és present a *Gaga Feminism: Sex, Gender, and the End of Normal* (2012), el primer que signa com a Jack. Halberstam usa Lady Gaga com a símbol de l’expressió feminista del sexe-gènere al segle XXI (amb això no vull dir que Lady Gaga sigui feminista, sinó que suporta i permet lectures feministes). En la seva performance de la fluïdesa sexual, genera unes narratives que col·lapsen la norma i la normalitat. “No soc real. Soc teatre”, afirma aquest monstre mediàtic mentre desestabilitza els límits empenyent-los més i més enllà.

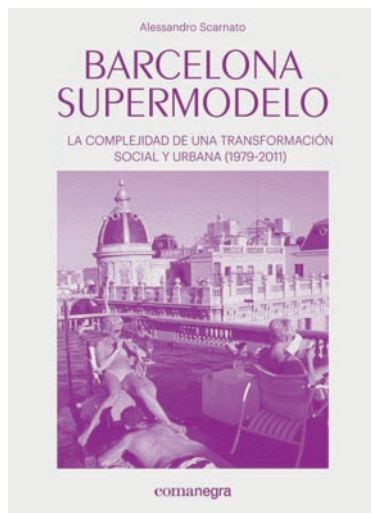
El darrer llibre de Jack Halberstam va sortir el mes de febrer passat. Es titula *Trans*. A Quick and Quirky Account of Gender Variability*, on insisteix en l’anàlisi del fenomen trans com a variabilitat de gènere i examina les representacions i encarnacions d’altres possibilitats de generar (en ambdós sentits del terme) cossos.

Judith/Jack Halberstam ens convida a pensar el sexe-gènere com a fenomen que no només implica el cos, sinó que inclou tota una dimensió cultural-afectiva. Més ençà i més enllà de qui ets, es tracta de com vius o com intentes viure, com pots articular-te políticament en el teu dia a dia des d’una resistència *queer* que, lluny de suposar una garantia estabilitzadora de la identitat, implica més aviat el contrari,

.....
A ‘The Queer Art of Failure’ Halberstam conclou que els mons socials que habitem no són inevitables; en el procés de produir-se aquesta realitat, moltes altres n’han quedat al marge.
.....

una constant posada en dubte de les etiquetes classificadores, una incomoditat davant de l’autoevidència complaent i l’alerta del que això suposa (com en el cas dels infants trans). Necessitem contextos altres, trans-*queer*, que no reescriuin la narrativa del binomi de gènere; altres narratives que es facin càrrec del gènere com a encarnació mòvile, sense pretendre resoldre res. ■

Quin “Model Barcelona”?

Barcelona supermodelo. La complejidad de una transformación social y urbana (1979-2011)

Autor: Alessandro Scarnato
Editen: Editorial Comanegra i Ajuntament de Barcelona
Barcelona, 2016

L'expressió “Model Barcelona” té a hores d'ara significats diversos, no només perquè els elements que en formen part han evolucionat, sinó perquè el que es discuteix són els seus elements constitutius.

Si per a alguns s'hauria de definir com un urbanisme redistributiu i participatiu, nascut en les lluites de la Transició i desvirtuat pels Jocs Olímpics, per a Alessandro Scarnato seria un programa de transformació urbana d'inspiració socialdemòcrata (mai portat a la pràctica del tot), amb participació del capital públic i del privat, en el qual els arquitectes assumeixen un compromís intel·lectual i cívic que volia tant recuperar l'endarreriment en infraestructures i serveis com construir una ciutat al servei dels ciutadans, i amb el turisme com a motor econòmic imprescindible.

Un projecte així no refusaria el fenomen *archistar* –neologisme en castellà que es refereix a l'arquitecte famós o “estrella”–, sinó que aquest seria un factor important de la pro-

jecció internacional de la ciutat, entesa com una mena de “ciutat estat”, una metròpolis amb una necessària projecció supranacional. Els Jocs Olímpics, doncs, no en serien una desvirtuació, sinó l'oportunitat de portar-lo a terme, ja que en els anys anteriors s'havien definit el projecte en l'àmbit teòric i també el marc legal necessari per intervenir en la trama urbana, però les accions acabades eren poques i la ciutat vella –objecte essencial de l'estudi– continuava sent un barri pobre i marginal.

Continent en la seva definició i defensa del model, Scarnato es mostra més ambivalent en l'anàlisi de la seva crisi o, en tot cas, n'ofereix una perspectiva complexa, allunyada de les crítiques que culminen en el crit pràcticament xenòfob de “la Rambla per als barcelonins”. Assumeix l'eslògan del pas d'un “model” a una “marca” (i, amb ell, la perspectiva que suposa que disposar d'una marca és negatiu), però disculpa l'actuació (sobretot la inicial) de Procivesa, que per als crítics ja era especulativa. Ataca la banalització, però en fa una definició molt concreta, centrada en el trencament de l'equilibri entre contemporaneïtat i herència històrica. I, al capdavall, situa la mort del model en la dificultat d'assumir en un termini breu els inconvenients de viure en l'èxit i les seves conseqüències no volgudes (com el *mobbing*, la corrupció o la captura de la ciutat pel capital internacional), i el punt d'inflexió en el 2004.

El llibre es clou amb l'afirmació rotunda que en trenta anys Ciutat Vella ha millorat i fent l'ullet a la corporació municipal actual, malgrat que les respectives definicions del “Model Barcelona” em semblen prou diferents. El repte: superar el col·lapse de la capacitat regenerativa d'un model periclitat. Les receptes, massa vagues i sense preguntar-se què ha de produir Barcelona: defugir els escenaris de consum estandarditzat, donar la direcció a la política, més habitatge públic, reduir els vehicles privats, recuperar el sentit cívic dels arquitectes. ■

Grans relats

Fa anys que Jordi Casassas conceptualitza la història de Catalunya en l'encadenament de tres cosmovisions: Renaixença, noucentisme, marxisme. El seu darrer assaig – *La voluntat i la quimera*, guardonat amb el premi Carles Rahola – està centrat en el noucentisme, presentat com una variant dels moviments que a començaments del segle XX es van reproduir al sud d'Europa (estableix comparacions amb els casos francès i italià) per donar resposta al conflicte inherent a la societat democratitzada de masses. L'aparició del llibre ha coincidit amb l'edició d'un altre estudi d'anàlisi cultural: l'espantant revisió que Joan-Lluís Marfany proposa del mite de la Renaixença a *Nacionalisme espanyol i catalanitat*. Per força hauria d'obligar a reformular la idea establerta sobre la primera d'aquelles cosmovisions.

La visió tradicional, que la relligava a l'aparició del catalanisme, ha explicat la Renaixença com un moviment fundat amb “La pàtria” d'Aribau. La gènesi de les trobes és coneguda. De Madrid estant, el 10 de novembre de 1832, Aribau adreçava una carta a Barcelona en castellà (la llengua amb què normalment escrivia) i hi adjuntava el poema. “Para el día de S. Gaspar presentamos al Gefe algunas composiciones en varias lenguas. A mí me ha tocado el catalán.” Seria retrospectivament, amb l'afany de construir un relat legitimador, que s'atorgaria a “La pàtria” una significació equiparable a la primera pedra d'un edifici nacional. Als baixos s'hi hauria produït primer una rehabilitació del català com a llengua literària. Al damunt s'hi hauria cimentat un moviment polític que posava la identitat al centre i establia la llengua pròpia com a factor determinant.

Amb el seu totxo, Joan-Lluís Marfany ha acabat d'enderrocar la vella visió tradicional. Estableix una cronologia alternativa (1800/1859) i eixampla el corpus usant textos poc treballats o gens per la filologia catalana. El canvi d'òptica altera la comprensió del pe-

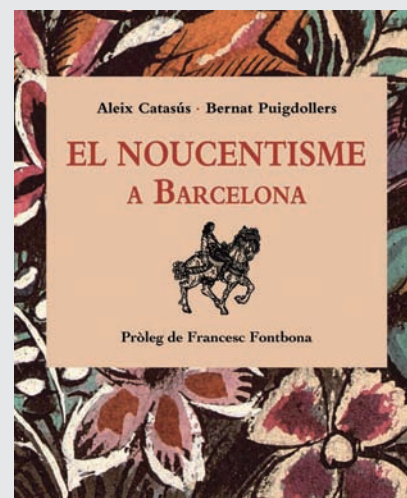
Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença

Autor: Joan-Lluís Marfany
 Edita: Edicions 62
 950 pàgines
 Barcelona, 2017

La voluntat i la quimera. El noucentisme català entre la Renaixença i el marxisme

Autor: Jordi Casassas
 Edita: Editorial Pòrtic
 319 pàgines
 Barcelona, 2017

El noucentisme a Barcelona

Autors: Aleix Catasús i Bernat Puigdollers
 Editen: Àmbit Serveis Editorials i Ajuntament de Barcelona
 301 pàgines
 Barcelona, 2016

riode. Durant aquells anys allò que va predominar aquí va ser la implicació en la forja del nacionalisme espanyol, sense que això significués que els nacionalistes nostrats, burgesos i liberals, no expressessin un inequívoc doble patriotisme (per dir-ho amb la fórmula Fradera). Aquest nacionalisme espanyol inventat a Catalunya no va ser, és clar, monolític. Va evolucionar amb el temps i hi van anar agafant més i més pes formes diverses de regionalisme. Formes que, com ell documenta, van tenir la seva translació a la pell de Barcelona. Ho proven la nova decoració de la façana de l'Ajuntament, per exemple, o monuments projectats aleshores.

L'intent de consolidar una hegemonia –una cosmovisió– des de les institucions es manifesta d'una pila de maneres. Impulsant una història, uns símbols, una estètica. Són formes de projecció de la ideologia que poden ser més o menys reeixides. Al meu entendre, Casassas l'encerta quan sistematitza el noucentisme com un moviment polític, nodrit per intel·lectuals que van actuar com a equip aglutinat entorn de Prat de la Riba, la pretensió del qual era regenerar una població civilment atüida a partir d'una nacionalització sistemàtica i modernitzadora.

El desplegament d'aquesta cosmovisió també va deixar el seu rastre a la pell de la ciutat. Ho mostren, amb rigor descriptiu, Aleix Catasús i Bernat Puigdollers a *El noucentisme a Barcelona*. El principal interès del seu llibre, fastuosament il·lustrat, és la sistematització enciclopèdica d'una part substancial de l'art realitzat a la ciutat durant les tres primeres dècades del segle xx. No tot l'art, perquè conviuen estètiques diverses, però sí aquell que pot englobar-se en una laxa cosmovisió del que hem convingut a anomenar noucentisme.

Deixant de banda els dos primers capítols –sobre ideologia i literatura–, massa simplificadors, el conjunt és una aportació utilíssima perquè, sense cotilles, rescata figures desdibuixades, però sobretot perquè unifica manifestacions estètiques de tipologia molt diversa: des de la pintura fins a les arts aplicades a l'arquitectura, des de la joieria fins al disseny dels jardins públics o privats.

Els autors eviten fixar el codi genètic del noucentisme. De pistes, però, en disseminen una pila. L'exemple més clarificador és la seva anàlisi de les tres versions de la *Deessa* de Josep Clarà. No ho és menys la descripció que fan de les escoles projectades per l'Ajuntament, subratllant la simbiosi entre mobiliari,

els murals o els esgrafiats. Els casos, de fet, es podrien multiplicar.

Per què es va col·lapsar aquell lloable projecte civilitzador? Un dels encerts de Casassas és mostrar com el xoc del noucentisme amb moments forts de crisi –la Setmana Tràgica, la Gran Guerra– va determinar la seva evolució. Al capítol sobre la pintura mural, Catasús i Puigdollers descriuen amb precisió el paper de Torres-García en la reforma del Palau de la Diputació com a seu de la Mancomunitat: caracteritzen *La Catalunya eterna* (1913) com a obra paradigmàtica del moviment i reproduïxen l'esbós de 1917 del fresc que Puig i Cadafalch va descartar, que es titulava *La Catalunya industrial*.

Potser en aquest episodi, com en la defenestració posterior d'Eugeni d'Ors, podríem imaginar una resposta a l'interrogant del col·lapse. ■

Mireia Zantop

Text: **Blanca Llum Vidal**

L'orgull de la carena

Vallvidrera és un barri una mica independent de ciutat i, tanmateix, barceloní *comme il faut*.

Tinc la sospita que Jane Bowles, Pere Calders, Nelly Sachs, Joan Maragall, García Lorca, J. V. Foix i Mercè Rodoreda han viscut junts a Vallvidrera. Me'ls imagino en una casa atrotinada i senyora del carrer de Queralt, que mira a mar per davant i a la plaça de Pep Ventura de les sardanes, els valsos, els rigodons i les masurques per darrere. Me'ls imagino en un jardí d'humitat elegant, de cara a ciutat i potser discutint-se, però abraçant-se molt ràpid i regalant-se manats de carxofes del Crespo i un pa de comí. Me'ls afiguro a Can Trampa amb un bocinet de fang dels que tenen a La Mandarina entre diaris, sabatilles, geranis i troques. Grapejar terra per marcar la proposta i les mans al *Romancero gitano*, als enigmes ardents, a l'ombra de l'atzavara, a l'estrella d'en Perris, a quanta guerra, als petits plaers i a les seqüències. Els penso empaitant el Gamberro Infinit fins al revolt de les Monges. Si hi han anat, deu ser perquè la cua de cavall cicatritza: n'hi ha d'amagada, per allà. O potser perquè és una herba medicinal i una mala herba tot alhora i perquè les barreges descol·loquen sempre per bé: com aquest barri de Vallvidrera, que és una mica independent de ciutat i, tanmateix, barceloní *comme il faut*: és orgullós com ell sol (se sap el privilegiat de la carena), s'estima els seus balconis i el seu modernisme senzillament sofisticat, denuncia les desfilades militars que marxen per la carretera de les Aigües, té mosquits tigre i senglars, fa mercats d'intercanvi i aconsegueix de muntar una cooperativa de menjar ecològic, amb un Condis i un *colmado* en té prou o ho fa veure, té un mercat abandonat i fet pols, una

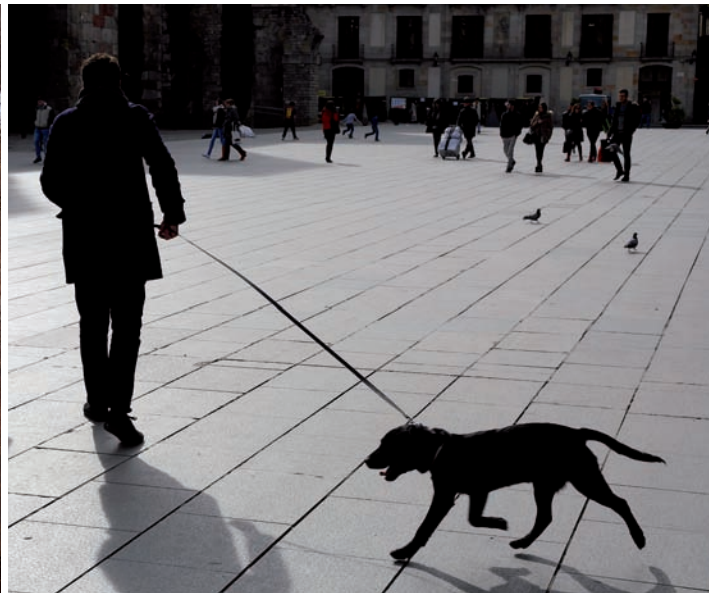
casa on es fa teatre per a nens, una coral, una escola bressol, l'escola Nabí, un centre terapèutic, un estanc i dues immobiliàries (no falla). També té una església depriment al costat de la perruqueria i no sé si hi va gent (no ho he vist mai).

La Vallvidrera dels autobusos que ha costat de fer arribar abraça els estranys amb un puntet de recel, però els abraça. L'estrella és la biblioteca Josep Miracle i el Cívic. Són tan valents i bonics que fan la funció de plaça de poble –des d'on es veu, oh alegria, Montserrat i el que implica. Nens i més nens fan muntanyes de sorra i es barallen perquè els toca i s'ajuden perquè en saben. Homes i dones estudien anglès, fan ioga i capoeira i assisteixen a xerrades sobre límits i educació emocional. Alguns, més pocs, un dia, fan rotllana al voltant de la Xarxa d'Escoles Insubmises que organitza la meva estimada Laia. Potser la teringa d'escriptors ha baixat per la carretera de l'Església, que canvia de nom més o menys a les Planes per dir-se carretera de Vallvidrera, que d'ella en surten els camins de la Llenega i del Salze, perquè des del revolt aquest de l'assassinat de les monges s'arriba fàcilment a Els Xiprers dels mandales i a Vil·la Joana, que és on va viure i morir aquell que, escoltant el dimoni, va saber que s'ha de renyir amb el món per estimar-lo. O perquè, una mica més amunt i més lluny, hi ha la font de la Budellera amb el seu nom que enlluerna de por. Si hi han anat, es deuen haver cansat i segur que s'han anat a remullar a la piscina republicana de la Floresta. Qui sap si després han dinat de seitán i batucada amazic a la Floresteca de la plaça de Miquel Ros, de xai a la brasa amb all i oli a Can Pichurri o d'alguna filigrana lluenta a Sant Cugat. El cas és que, més punk o més ric, més hippy o més cool, tothom dina. Va bé de saber-ho, no fos cas que ens confonguéssim i no fos cas, sobretot, que deixéssim de valorar les escoles públiques a què podem accedir, l'eficiència del CAP que tenim i l'amor amb què fan funcionar La Puput municipal dels infants més petits.

Tinc la sospita que, abans de viure junts a la lleixa del carretó del Punt Verd de Vallvidrera, Jane Bowles, Pere Calders, Nelly Sachs, Joan Maragall, García Lorca, J. V. Foix i Mercè Rodoreda han viscut junts a la mateixa lleixa de la mateixa casa. Si ets tu, oh lector generós que comparteixes els llibres, moltes gràcies. ■

Vicente Zambrano

La ciudad invisible

A menudo lamentamos la relación superficial que tienen los turistas con Barcelona. Los visitantes establecen con la ciudad un contacto epidérmico, puramente icónico, y se van con cuatro nociones mal digeridas y una galería de selfis almacenadas en el móvil. Hay una capa invisible para ellos, esa capa gruesa de la Barcelona real, la que nos conecta con el ritmo diario y con las pulsiones más profundas de la ciudad. Existe, sin embargo, una Barcelona invisible también para muchos de nosotros, que vivimos aturridos por el trasiego diario, y a la que hemos querido prestar atención en este número.

Hablamos en primer lugar de los animales que forman parte del ecosistema urbano. Nuestra convivencia con estos seres vivos depende de un equilibrio que va mucho más allá de la buena relación que podamos tener con los animales domésticos. La diversidad de especies que habitan en Barcelona, autóctonas o foráneas, es riquísima.

Gracias al foro de fauna urbana organizado por el colectivo Animal Attitude, hemos podido reunir y contrastar visiones de expertos en ecología urbana y activistas animalistas que se dedican a proteger a los animales y preservar nuestra relación con ellos en un marco saludable. Muchos hemos visto las volteretas de los delfines en el Zoo, pero son pocos los privilegiados que han atisbado a los cetáceos del frente marítimo. Hemos oído hablar de incursiones de los jabalíes en zonas urbanas, pero pocos son conscientes de que representan solo la punta del iceberg de un desequilibrio en la convivencia con la fauna salvaje. Tampoco conocemos demasiado la labor invisible que realizan muchos activistas voluntarios y profesionales de ecología urbana que velan por preservar el verde urbano y la biodiversidad, el patrimonio natural de la ciudad, y por garantizar una gestión ética de la fauna urbana.

En este número también hemos realizado un esfuerzo por visibilizar muchas luchas vecinales que se llevaron a cabo en barrios que vivieron años sin tutela municipal y que

han engrandecido la vocación democrática de Barcelona. Recordamos cómo en 1977 un grupo de vecinos derribó la planta asfáltica de Nou Barris y abrió un ateneo popular que durante los últimos cuatro decenios se ha convertido en un centro de cultura autogestionada. También hacemos visible en un amplio reportaje el peso histórico de las mujeres en las luchas vecinales y obreras, representadas por Maruja Ruiz, Llum Ventura y Paqui Jiménez, militantes históricas con un compromiso democrático y antifranquista insobornable.

Asimismo, reivindicamos a mujeres de ayer y de hoy, como Clotilde Cerdà, hija de Ildefons Cerdà, francmasona de ideología republicana y antiesclavista, fundadora de la Academia de Artes y Oficios de la Mujer, que pagó muy cara su lucha por la emancipación intelectual de la mujer. O a una mujer de hoy como la veterana maestra Maria Antònia Canals, a quien entrevistamos. Esta pedagoga histórica de Rosa Sensat ha abogado siempre por “unas matemáticas útiles para la vida”. Su buen talante y un preciso instinto pedagógico han abierto el camino a generaciones de maestros del país.

Son muchas las capas de Barcelona que quedan ocultas, como la que rescatamos ahora de los archivos y álbumes de fotografías familiares, recuerdos que en muchas ocasiones han llegado a los Encantes dentro de cajas de zapatos y de galletas. Y es gracias a la red invisible que han ido tejiendo anticuarios y coleccionistas, archivos públicos y privados y, sobre todo, las propias familias, por lo que ahora disponemos de testimonios excepcionales de la vida cotidiana de la ciudad durante buena parte del siglo xx.

Existe aún otra Barcelona invisible, la más sensorial y evanescente de todas, y es la ciudad que olemos. Descubrimos los últimos estudios que se han realizado para dibujar el mapa de olores de la ciudad. ¿Qué valores pueden aportar al planeamiento urbanístico? ¿A qué huele Barcelona? Entren, lean y huelan. ■

Barcelona Metròpolis

Entrevista: **Joan Bramona** Pedagóg i **Roser Cabacés** Mestra
 Edició: **Marga Pont** i **Jordi Casanovas**
 Fotografies: **Pere Virgili**

Maria Antònia Canals

Hay que poder ser feliz en la escuela y en el trabajo

La pedagoga, fundadora de la escuela Ton i Guida de Verdum, defiende unas matemáticas útiles para la vida, que eviten sufrimientos al niño y que le ayuden a madurar el pensamiento.

Nacida en Barcelona en 1931, Maria Antònia Canals i Tolosa se licenció en Ciencias Exactas y cursó también la carrera de magisterio. En 1956 empezó a trabajar en la escuela Talitha de Sarrià, que aplicaba métodos derivados de los movimientos de renovación pedagógica del primer tercio del siglo xx. En 1962, decidida a llevar sus planteamientos a los sectores sociales más necesitados, fundó en el barrio de Verdum la escuela Ton i Guida, que dirigió hasta 1980 y que más tarde se incorporaría a la red de enseñanza pública. El centro terminó fusionándose con la escuela Pla de Fornells para formar el CEIP Antaviana.

Miembro del equipo fundador de la Associació de Mestres Rosa Sensat, Canals ha llevado a cabo una intensa actividad en la formación de enseñantes: en la Universidad de Vic, en la de Girona y en la Autónoma de Barcelona; en las escuelas de verano de Rosa Sensat, y en cursos y seminarios por toda España. Es autora de numerosas publicaciones sobre la enseñanza de las matemáticas.

En 1992 uno de los grupos de maestros creados bajo su influencia, Perímetre, junto con el equipo ICE de matemáticas, fundó la Associació d'Ensenyants de Matemàtiques de Girona (ADEMGI), que Canals presidió hasta 1996. Durante unos años también estuvo al frente de la Federació d'Entitats per a l'Ensenyament de les Matemàtiques (FEEMCAT).

Jubilada en 2001, Canals ha seguido trabajando por la mejora de la enseñanza de las matemáticas como directora del GAMAR (Gabinet de Materials i de Recerca per a la Matemàtica a l'Escola), que fundó en 2002 en la Universidad de Girona –y donde se llevó a cabo esta entrevista una mañana de noviembre–, y desde el año 2014 en el CAÀREM (Centre d'Activitats i d'Àmbit de Reflexió per a l'Educació Matemàtica) de la asociación Rosa Sensat, espacio también impulsado por ella.

Maria Antònia, ¿qué nos aportan las matemáticas?

A quienes nos gustan, un grado de felicidad muy importante, y a quienes no, creo que cierto complejo de inferioridad, pero quizás me equivoco...

Desde su punto de vista, ¿qué matemáticas deberíamos enseñar a los niños?

Unas matemáticas útiles para la vida. Que sean como un juego mental que hace madurar el pensamiento y que enseñen al niño a dominar muchas cosas. Y que les hagan estar tranquilos y contentos, no sufrir.

¿Qué aporta la actividad manipulativa a esta enseñanza?

Creo, como Maria Montessori, que aporta una maduración del pensamiento. Del contacto entre acción física y acción mental surge una conceptualización vinculada a la realidad, no “fuera de órbita”... La manipulación es fundamental, sobre todo en la primera infancia.

Y a la inversa, ¿qué deberíamos dejar de hacer en el aprendizaje de las matemáticas?

Muchas cosas. No sonreírle al que termine más rápido, porque la velocidad no hay que premiarla. No desconfiar cuando el niño nos quiere decir algo que dista un poco de lo que nosotros esperábamos. No hacer tanto caso de las programaciones oficiales, que están más bien alejadas de la realidad. El trato con el niño debe basarse en el presente, en lo que está pasando, en el espacio que tenemos... La programación no puede ser la misma para los niños de un pueblo del Alto Ampurdán que para los de Barcelona, por ejemplo.

¿Qué lugar deberían ocupar la imaginación y la creatividad?

Alexandre Galí, gran pedagogo de la época de la República, afirmaba que el cálculo mental es cuestión de imaginación. También Piaget habla de la imaginación como espacio situado entre el trabajo manipulativo y el concepto, la parte más abstracta. La imaginación es necesaria; los niños conocen los números cuando los imaginan. Una vez conocí a un maestro que decía que en el lenguaje cada palabra debe tener un lugar en la imaginación del niño. Así pues, del mismo modo, en matemáticas cada número, cada cantidad, cada categoría de figuras y cada concepto tienen un lugar, y la imaginación sitúa en la cabeza eso que hemos palpado fuera.

En cuanto a la creatividad, se la suele asociar solo a las artes, pero debe hallarse en todo, porque es una capacidad humana básica que unas personas poseen en mayor grado que otras. Es antinatural que a un niño creativo siempre le hagamos hacer lo mismo y no le dejemos inventar.

¿Y qué tiene que decirnos sobre la autonomía y la libertad?

No me gusta la libertad, me gusta más la autonomía. Recuerdo una frase de Montessori: “La autonomía, para nosotros, es amor a los niños”. Dar autonomía al niño quiere decir no solo que le dejes hacer, sino que le facilites el llegar a hacer todo aquello de lo que es capaz con un poco de esfuerzo. En caso contrario le estamos cortando las alas.

¿Y en relación con el juego?

El otro día explicaba en una charla que he tenido conocimiento de niños que juegan a esconderse detrás de una cortina transparente. Y ellos saben que es transparente. Sí, son conscientes de que no se esconden, pero juegan a esconderse. El juego tiene un valor enorme en sí mismo, me atrevería a decir que desde el comienzo es la asignatura más importante de la educación y de la escuela. Los niños pequeños, en cuanto empiezan a caminar, a ser personas autónomas, juegan. Los adultos no hemos profundizado suficientemente en eso; el juego es una enorme asignatura pendiente.

Cuando un maestro trabaja con niños que empiezan la escuela y me pregunta qué debe hacer, yo le digo: “Primero, estar todo un trimestre solo jugando, y luego, ya hablaremos”. Jugar con ellos, interpretar el juego y modificarlo a partir de esta interpretación facilita el aprendizaje de maestro.

Háblenos sobre sus referentes en matemáticas y en pedagogía.

Referentes tengo pocos, porque he leído poco; no me gusta mucho leer, y además lo hago muy despacio; un libro de pedagogía me puede durar dos años. Me gusta la poesía, eso sí, y de joven me había gustado la novela negra, pero ya no. Y me encanta leer el Evangelio. Pero hay gente que considera que conoce algo cuando ya lo ha leído; yo, en cambio, necesito verlo, recorrerlo.

Maria Montessori fue la primera pedagoga que me impresionó, porque yo de pequeña iba a una escuela Montessori, y mi tía trabajó con ella en Roma. Al principio, de Maria Montessori me gustaba todo; ahora muchos aspectos, pero no todos. Por ejemplo, no me gusta como plantea la numeración.

En cuanto a la educación matemática, un claro referente mío es Dienes. Lo conocí una vez que vino a Barcelona, en la época de Franco, y nos dio una conferencia fantástica. Y también me gusta mucho Piaget, que no es pedagogo sino psicólogo. A Piaget lo conozco solo de haberlo leído; en cambio, conozco lo que hacía Decroly porque fui dos veces a Bruselas a visitar su escuela.

De Decroly he aprendido muchas cosas interesantes. Todo el aprendizaje de la matemática lo hacen a partir de la medida. Cuando estuve allí, tenían un arquitecto que les llevaba el taller de geometría. Un niño puede querer ir al taller porque tiene un juguete a medio hacer y, llevado por esa ansia de terminarlo, lo habla con el maestro. Lo encontré fantástico. Si fuera más joven y tuviera tiempo, salud y dinero... iría a Bruselas para volver a ver ese taller, no leería a Decroly.

Y de Alexandre Galí ¿qué opina?

El régimen de Franco lo destituyó y trató de hundirlo durante los primeros años de la escuela Thalita. Pero no estaba

moralmente hundido; eso es lo que más me gustó de él cuando lo visitábamos en su casa. Cada vez que le hablábamos de los niños, le brillaban los ojos; los tenía verdes. ¡Me fascinaba! Lo que más recuerdo de él es cómo hacía redactar a los niños. Actualmente no saben escribir, que es algo tan necesario o más que leer. Escribir, lo mismo que hablar, implica saber comunicar a otro lo que piensas. Él daba mucha importancia a la redacción y tenía todo un método que yo misma he empleado en mis clases.

Otro referente ha sido Constance Kamii, discípula de Piaget. De ella he aprendido lo importante que es que los alumnos no puedan ver ni tocar el material cuando resuelven operaciones numéricas. Lo ven antes, lo tocan y lo manejan, pero cuando tienen que contar, ya no. Lo encuentro delicioso. Eso favorece la representación mental. Es un método que me gusta mucho más que el de Montessori.

¿Qué diferencia hay para usted entre un modelo centrado en el descubrimiento y la comprensión y otro instalado en la mecánica y las respuestas cerradas?

Los que optan por un modelo cerrado quieren solucionar su problema de enseñantes. En cambio, un modelo basado en el descubrimiento y la comprensión parte de las necesidades de esa personita que tengo delante, el niño o la niña; no de lo que necesito yo para hacer de maestro. Yo preciso empuje y casi nada más. Hay gente que cree que para hacer de maestro debe tener un buen programa, un buen inspector –dudo que exista, al menos por lo que se refiere a las matemáticas–, una buena aula, que haga buen tiempo... Quien pide todo eso, mejor que se busque otro trabajo.

Algunos niños, por circunstancias familiares, a los cuatro años ya se han hecho adultos y luchan por sobrevivir emocionalmente. En la escuela esto les priva de entregarse a la actividad espontánea y jugar: algo muy profundo los reclama. ¿Cómo casamos una propuesta educativa con la realidad a veces compleja de los niños, que pueden estar faltos de afectividad, de atención, de salud...?

No lo sé, es muy difícil. Me impactó mucho lo que me contó mi compañero del GAMAR Miquel Mallent a su vuelta de un viaje al Sahara. En una zona donde la gente vive en medio de un gran desierto, carentes de todo, visitó una escuela bastante grande, con pocos medios, y me aseguró que era muy buena escuela. Las condiciones siempre son buenas o malas respecto de una situación que yo imagino.

De eso se ha preocupado usted siempre. Cuando llegó al barrio de Verdum, ¿cómo casó su propuesta pedagógica con las posibles carencias de los niños?

Pensé que cada carencia tenía que convertirla en un medio educativo. Por ejemplo, no teníamos patio; la escuela era un barracón en medio de un descampado. Como no había valla, había que educar a los niños en la responsabilidad de no escaparse a la hora del patio. Eso es muy difícil porque, tan pronto como se le presenta la oportunidad, un niño enfadado escapa. También recuerdo a Miren, una niña con síndrome de Down, que yo no tenía ni idea de cómo había que tratar, y entonces pensé que la convertiría en un motivo de educación para los demás. Les advertí muy seriamente que si alguien se

reía de Miren se quedaría unos días en casa, “porque aquí no podemos tener a nadie que se ría de Miren, porque eso perjudica a la clase y la perjudica a ella”. Y lo entendieron, aunque solo tenían entre cuatro y seis años. Les decía: “Enseñadle a subir las escaleras, a lavarse las manos”. ¡Y Miren incluso llegó a aprender a saltar a la comba! Eso lo hicieron por propia iniciativa, no se lo pedí yo. La dificultad que tenía Miren se convirtió en oportunidad educativa para los demás; aprendieron a respetarla y nos hizo replantearnos muchas cosas. Así nos pasa a todos en la vida: las contrariedades nos sirven para crecer si sabemos tomárnoslas bien.

Como maestros estamos obligados a tener presente la realidad que nos rodea...

Claro. Lo que no se puede es decir: “¿No tengo patio? Pues no puedo hacer esto...” ¡¿Cómo que no?! Es como cuando vas a la montaña y hay quien dice: “No, eso no se puede subir”. Pero es asumiendo retos como empezó el deporte de la escalada y como se han formado los grandes montañeros. Y, en definitiva, es así como avanza el mundo en cualquier ámbito.

¿Qué opinión le merecen los modelos de escuela alternativos, más respetuosos con los niños?

Gracias a Dios se están poniendo de moda y han hecho pensar a algunos equipos de maestros. Pero no valoro tanto los modelos como la misma escuela, o no habría trabajado en ella toda la vida, porque la colectividad educa al niño. Yo no he sido madre, pero de joven me planteaba qué haría con mis hijos, en caso de tenerlos: ¿los llevaría a la escuela, con todos los disparates que allí se cometen? Es un tema muy delicado. Ahora me parece que sí, que los llevaría...

Recuerdo cuando nos visitó Ovidi Montllor en la escuela, en Verdum. Ovidi era valenciano y había venido a vivir a Barcelona durante uno o dos años. Tenía una niña de unos diez o doce años. Nos explicó: “Yo soy comunista y, claro, quiero que la niña vaya a una escuela pública, pero resulta que todas son de Franco. Y como tampoco la quiero llevar a una escuela religiosa, he pensado que lo menos malo sería que viniera aquí”. Me aseguró que le daba igual si no aprendía (“hombre, no, ¡que aprenda!”, le respondí yo), que él lo que quería era que la niña fuera feliz. Y la niña vino y fue feliz durante los dos años que estuvo con nosotros, porque se sintió bien acogida. El objetivo de la escuela no es conseguir que los críos sean felices, pero que sean felices es la primera condición. De lo contrario, no hay nada que hacer.

Según usted, por tanto, así es como debemos acoger a los niños: atentos a si son felices.

Los niños tienen que ser felices, pero no se trata de hacerlos felices para que la enseñanza rinda más, sino como primera condición. En esta vida las personas debemos ser felices. Y los niños son las personas más débiles, porque todavía no tienen armas para defender este derecho y les tenemos que ayudar a defenderlo. Si un crío no aprende en la escuela, ¿qué problema hay? Ninguno. Ya espabilará de otro modo en la vida. También se aprende en el mundo, y mucho. Pero vivimos en una sociedad regulada así: de los seis a los catorce años, todo bicho viviente a la escuela obligatoria. ¿Y si alguno no quisiera ir? Y del mismo modo, de los veinte para arriba, o a partir de cuando sea, todo el mundo debería ser feliz en

el trabajo. Tal vez sea un principio comunista, no sé, pero en cualquier caso es un principio elemental; para mí es cristiano.

A veces tenemos que recordar estas obviedades.

Cuando fui a Verdum la gente me decía: “Uy, qué difícil, y que mal te lo debes de pasar...” Hombre, no, mal no; a mí aquellos niños de Verdum todavía me conocen, me han venido a ver cuando me he roto el fémur, se quieren entre sí... ¿Cómo me lo iba a pasar mal si los niños eran fantásticos?

Había un niño de ocho años; era bajito, parecía más pequeño. No sabía nada de nada... Vamos, sabía muchas cosas que nosotros ignorábamos, como coger una navaja e ir a robar a alguien por la calle si necesitaba cuartos. Tenía muchos hermanos, entre ellos uno mayor, con quien iba a hacer eso. Terminó segundo y tercero sin leer ni escribir. Contar sí sabía, porque cuando iba a robar también contaba. Nuestro objetivo era que pasara unas horas en un ambiente normal en vez de ir por la calle y que fuera feliz en la escuela. Pasó a cuarto y tampoco aprendía, y los maestros estábamos aterrados. No aprendía porque no quería, porque si hubiera querido lo tenía todo a su alcance. Los niños tienen, afortunadamente, la facultad de cerrarse en banda. Yo tenía que

buscar otro camino para conseguir que Pepe desarrollara una mínima voluntad de aprender a leer y escribir, y entonces pensé que estaría bien que él me enseñara algo a mí. Venía a todas las excursiones, eso le gustaba mucho, ¡y cómo se subía a los árboles...! Dominaba la técnica. Así pues, le pedí: “Mira, Pepe, tú me tienes que enseñar a mí algo que haces muy bien y que yo no sé hacer. Y ahora que estás aquí en la escuela puedo aprovechar para aprenderla”. Esto le llamó la atención. “¿Y qué es?”, preguntó. “Subir a un árbol”. ¡Dio un salto...! “¡Enseguida, *seño!*”

Fue una de las cosas que mejor me han enseñado en este mundo, porque ¡tenía una técnica, Pepe! Caramba, quedé impresionada. Me subí a un árbol altísimo; muerta de miedo, pero me la jugué... Además, de verdad que me gustaba aprender a subir al árbol, esa es la verdad. Él lo debía haber aprendido por instinto, como los monos. Y a partir de aquel día cambió de actitud y tuvo ganas de aprender a leer y escribir. El maestro de quinto, Jordi, lo hizo de maravilla con él, porque le encargó la dirección de la revista de la escuela y tenía que leer todos los artículos para poder aceptarlos o no. Esto es otro ejemplo de cómo un obstáculo se puede convertir en herramienta.

Como maestra, ¿qué echa en falta en la relación con los niños?

No puedo decir qué echo en falta yo, porque ya hace muchos años que no trabajo con niños y me falta la experiencia de cómo reaccionan hoy. Solo puedo hablar de lo que veo en los otros maestros. Muchos de ellos mantienen una buena relación con los niños, pero no creen que sea tan importante, cuando, de hecho, es lo más importante. Los maestros hoy en día están estropeados por los libros de texto; sin un libro de texto ya se encuentran perdidos. Pero, en realidad, el problema de la enseñanza es todo el sistema, pese a que los maestros constituyan la parte más importante.

Marta Mata consideraba que la pedagogía no es independiente de la política; tenía una visión de conjunto que yo admiraba mucho. En la Associació de Mestres Rosa Sensat nos enseñó la importancia de mantener una posición política, la que sea, pero reivindicativa. Ahora bien, yo nunca he sabido hacerlo... Yo soy más de ir a las trincheras de vanguardia. Los maestros no tenemos por qué ser todos iguales. Que los haya muy sensibles a los posicionamientos políticos y actúen en consecuencia me parece muy necesario; de otro modo no habríamos conseguido preservar el catalán en las escuelas, por ejemplo. Los maestros, en conjunto, somos demasiado crédulos y flojos frente a las estructuras. Hay estructuras malas en sí mismas y hay que luchar contra ellas. Pero hoy los maestros no están para luchar, solo para el trabajo y para volver luego a casa y vivir con tranquilidad.

En un momento determinado usted experimentó, al igual que Marta Mata, la sensación de fracaso en el contexto de la escuela.

Esta sensación la tuvimos tras recuperar la democracia. Durante la dictadura topábamos con muchas dificultades, pero nunca nos habíamos sentido fracasados. En todo caso había un fracaso total del país, no solo del mundo de la enseñanza. Creíamos que todo se arreglaría porque habíamos luchado mucho, pero al final vimos que luchando no se arreglaba nada. Tal vez Marta murió sin haber llegado a sentir del todo esa sensación de fracaso profesional, porque era de natural optimista, como yo. Pero todos los de aquella generación la padecimos un poco. Yo la sufrí cuando dejé la escuela Ton i Guida para ir a la Universidad Autónoma. Fui con mucha ilusión, pensando que podríamos influir en los nuevos maestros, pero constaté que volvían de las prácticas conmocionados y con los valores cambiados: hacían más caso de lo que veían en la escuela que de nuestras explicaciones. Fue uno de los momentos en que me sentí más fracasada, y empecé a dejar de creer bastante en la universidad. En realidad no sé cómo hay que preparar a los maestros. Me moriré sin saberlo...

¿Y qué pasa en el mundo? Hay suficientes desgracias e injusticias para hacernos sentir el fracaso... Como tengo fe, pienso que Dios ha creado el mundo y que lo conduce de un modo u otro, aunque no lo entendamos. La evolución del mundo es muy lenta y habría que dominar la cuarta dimensión para percibirla. La cuarta dimensión es el tiempo. Cuando ya hayamos muerto, podremos acceder a la cuarta dimensión y lo veremos todo un poquito diferente.

Con esta visión optimista, ¿qué claves daría a un maestro que empiece?

Ellos tienen que encontrar por sí mismos las claves en un mundo que ya no es el mío. Solo sé que haciendo matemáticas y trabajando para la enseñanza soy feliz...

¿En qué ha trabajado recientemente?

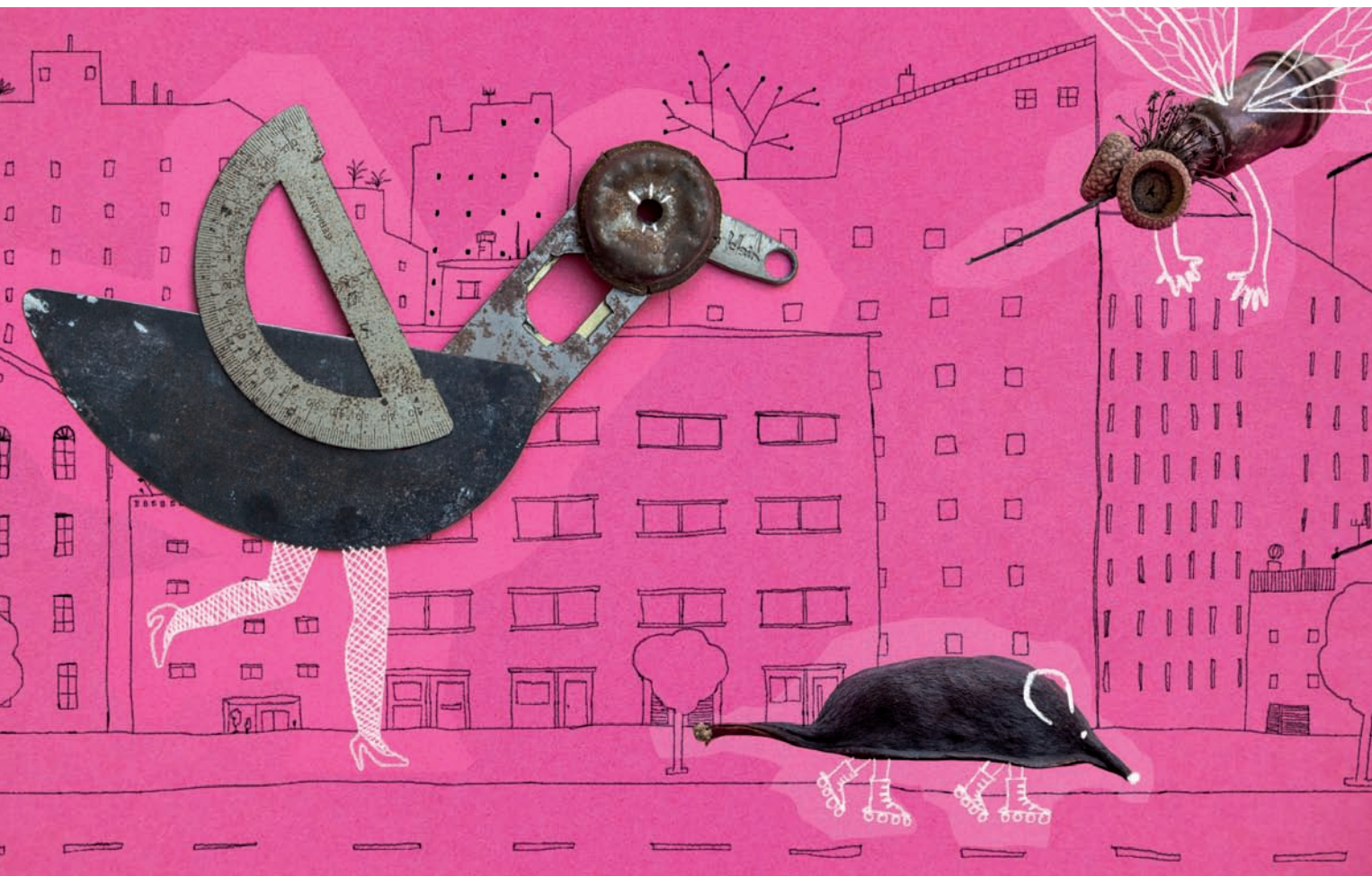
El día que me jubilé, cuando me dieron el premio Jaume Vicens Vives a la calidad en la docencia universitaria, fue como un nuevo inicio. Yo ni sabía que la Universidad de Girona me había presentado como candidata al premio. Un porcentaje de la dotación económica se lo quedó la universidad para investigación. A mí me pareció demasiado, porque exclamé: "¡Pero si yo nunca he podido hacer investigación!" Luego ya lo entendí, porque la universidad debía dotar de espacio y de infraestructura a la persona que había ganado el premio durante todo el tiempo que esta quisiera, y a mí aún no me ha dado la gana de parar... Al principio pensé hacer tan solo una recopilación de actividades, de materiales. Después pensé en acoger maestros una vez al mes. Y de eso ya hace más de un decenio... Solo puse una condición para hacer mi trabajo: que no me telefonaran antes, porque, si lo hacían, no me dejarían vivir durante toda una semana. Les costó aceptarlo. Un lunes al mes –lo llamamos jornada abierta– vienen y preguntan todo lo que quieren. Con aquel dinero también cogí a un becario, que había sido alumno mío en la universidad, y que me pidió que hiciéramos un sitio web. Dice que hoy en día si no tienes web no eres nadie. Y así comenzó la web.

La relación con los maestros se ha ido entablando poco a poco, y con no muchos de ellos; con la Facultad de Educación he tenido poca relación. Primero se trató únicamente de recoger materiales; después, de montar la web y recibir maestros, y estos últimos años nos hemos ido dedicando a la creación de materiales. Elaborando materiales todavía descubro cosas. Uno de mis últimos proyectos ha sido un itinerario para el aprendizaje del cálculo de tres a ocho años. Los ocho años son una edad clave para el cálculo, porque es cuando los niños entran en los números fraccionarios y los negativos. Las fracciones no hay quien las entienda; la mayor parte de los maestros no saben lo suficiente al respecto, lo constato en los diálogos que tengo con ellos.

Mi trabajo se ha ido convirtiendo en una nueva profesión que no es formación de maestros en el sentido clásico de la palabra, y al mismo tiempo yo he ido aprendiendo de los maestros. Pero llegó un momento en que eché en falta un mayor contacto con la asociación Rosa Sensat. Desde octubre de 2014 he acudido una semana al mes a Barcelona, a otro gabinete que monté en la sede de la asociación, donde he llevado a cabo cosas que no se me habían ocurrido en Girona. Se llama CAÀREM (Centre d'Activitats i Àmbit de Reflexió per a l'Educació Matemàtica). Quise que saliera un acento abierto para que todos mis amigos castellanos, que son muchos, vean que tenemos un acento abierto. ¡Lo que me costó encontrar una palabra con acento abierto en la inicial!

¿Qué le gustaría aprender todavía? ¿Cuáles son actualmente sus principales inquietudes?

Me gustaría ver diferentes galaxias del universo. Porque, claro, dicen que hay muchas galaxias... Y yo no me puedo imaginar ni la nuestra... Y la cuarta dimensión, que te he mencionado antes. Y quisiera aprender más cosas de matemáticas o educación; del resto, me desconecto. ■

Patossa

La gestión de la fauna urbana

Barcelona ha sido pionera en prohibir las corridas de toros y el uso de animales en el circo, y ahora lo es en el desarrollo de un nuevo modelo de zoológico que ahorre padecimientos a los animales. Tanto la lucha antitaurina como el impulso de renovación del Zoo se han visto favorecidos por la complicidad de una administración especialmente sensible en este ámbito. Se trata de luchas y proyectos que cobran todo su sentido cuando se insertan en una defensa amplia del bienestar de la fauna y de la biodiversidad, factores que son indicadores de salud colectiva, civildad y compromiso ecológico. Pero a menudo imaginamos a los animales en espacios naturales o reclusos en zoológicos, sin ver que a nuestro lado existe también una fauna urbana muy rica y mayoritariamente libre.

El ruido, la contaminación o el afán predatorio no juegan a favor del equilibrio entre los humanos y las otras especies que hallan su *modus vivendi* en el ecosistema urbano. Velar por la protección de estas especies –y por el control de las invasoras– es un deber cívico y una manera de preservar nuestros vínculos con la naturaleza. Expertos y activistas nos descubren en las páginas siguientes la riqueza de este tesoro natural de Barcelona, inmediato pero también recóndito.

El Plan del verde y la biodiversidad es el marco estratégico que se ha dado Barcelona para recuperar la naturaleza. Con el plan se busca ampliar y mejorar los espacios verdes y construir una ciudad amiga de los animales. En la imagen, personas y perros comparten el espacio público en el parque de la Ciutadella, a la hora del paseo vespertino.

Texto: **Frederic Ximeno** Biólogo y técnico urbanista. Comisionado de Ecología del Ayuntamiento de Barcelona
Fotos: **Vicente Zambrano**

Los valores de la fauna urbana: salud, bienestar, convivencia y biodiversidad

La fauna y la vegetación urbanas no solo son un recordatorio del entorno natural, con el que nos conectan emocionalmente; cuidar de ellas es además una obligación para contribuir eficazmente a crear una ciudad funcional, conectada con los ciclos naturales y que ofrezca un espacio público habitable.

A la hora del desayuno, una pareja de currucas cabececineras y otra de verderones picotean aquí y allá en el huerto urbano de la terraza, en la que ronda una abeja. De vez en cuando los acompaña un colirrojo tizón con su cola de fuego. La llegada de la primavera la anuncian el chillido y el vuelo ligero de los vencejos que regresan cada año a la ciudad (la llegada del verano, en cambio, se atisba cuando las diminutas flores de los tilos llenan la Rambla de Cataluña de un dulce e intenso aroma). Camino del metro, cada día, una lavandera blanca, una pareja de mirlos y unas cuantas tórtolas turcas hacen tímidas incursiones en la acera desde los jardines de la Universidad.

Por la tarde, un grupo de vecinos se encuentran en la calle mientras pasean a sus perros. Cotorras, palomas y urracas se entretienen en el frondoso níspero que el vecino riega delicadamente los fines de semana. Las gaviotas lo observan todo con detenimiento. Al anochecer un grupo de garzas reales, en estricta fila india, cruza el horizonte de regreso al delta del Llobregat, o tal vez vayan camino del Zoo, donde vive una extensa colonia. En ocasiones se hace el silencio, roto tan solo por los ladridos de Max, el perro de la vecina, y se vislumbra el vuelo elegante del halcón peregrino, reintroducido hace un decenio gracias al interés de un grupo de ciudadanos.

Estos encuentros diarios con la fauna salvaje de Barcelona, que convive con la fauna doméstica, no son ni un relato de ficción, ni un torpe intento de emular la niñez de Gerald Durrell en Corfú. Es el relato muy real de los encuentros cotidianos de un vecino de Barcelona que encuentra estos instantes de reposo y bienestar gracias a la fauna y la vegetación urbanas. Esta es, precisamente, una de las primeras funciones de la biodiversidad urbana: salud, disfrute y bienestar. Bienestar y salud colectiva y de las personas que conviven en casa con animales.

Las ciudades son una gran boca de alcantarilla que traga materia y energía, y generan externalidades (residuos, contaminantes del agua y de la atmósfera, ruido...). Las crecientes necesidades de energía y materiales hacen que la huella de la vida urbana se haga cada vez más intensa y tenga efectos más lejanos. En estos momentos, la humanidad está consumiendo anualmente un 52% más de lo que la naturaleza es capaz de reponer en el mismo plazo de tiempo. Desde 1970 superamos la biocapacidad de la naturaleza para abastecernos de los productos y servicios que nos ofrece. Desde 1970 se ha perdido el 30% de la biodiversidad mundial y han retrocedido muchos ecosistemas naturales.

Desde la ciudad debemos contribuir a frenar esta sangría. Por un lado, cambiando nuestro modelo de producción y consumo, utilizando menos materiales, no malgastando alimentos, reciclando, reduciendo nuestros residuos, utilizando el transporte público, generando energía renovable, utilizando eficientemente la energía en nuestros edifi-

cios... Por otro lado, a través de un giro drástico en la valoración, promoción y preservación de la biodiversidad urbana. La fauna y la vegetación urbanas no solo encarnan un recordatorio de nuestro entorno, con el que nos conectan emocionalmente: cuidar de ellas es también una obligación si queremos contribuir eficazmente a la creación de una ciudad funcional, conectada con los ciclos naturales y que ofrezca un espacio público habitable para compartir.

Calidad social y ambiental

La ciudad no es solo un conjunto de edificios, servicios y oportunidades económicas. También es el aire que respiramos, el agua que bebemos, el espacio en que vivimos. En consecuencia debemos imponernos que sea un lugar con un aire y un agua saludables, con un espacio público biodiverso y equitativo que favorezca el contacto y la deliberación. Las oportunidades que nos ofrece la ciudad no pueden ir desvinculadas de la calidad ambiental y social de este espacio. Debemos conseguir una Barcelona más equitativa, eficiente y diversa, y menos contaminada. La fauna urbana es un excelente indicador de este cambio necesario.

De la presencia urbana de la naturaleza también se derivan beneficios ecosistémicos: reducción de la isla de calor, fijación de contaminantes y de dióxido de carbono, resiliencia... Es preciso, por tanto, mejorar e incrementar la cantidad y la calidad de los espacios verdes en los que prospera la fauna urbana. Cuanto más ricas y diversas sean la fauna y la flora urbanas, más habitable será nuestra ciudad.

El Plan del verde y la biodiversidad es el marco estratégico de esta recuperación de la naturaleza en la ciudad. No es sencillo ampliar el verde en una ciudad densa como Barcelona. Es preciso recurrir a todas las superficies disponibles. La naturalización de la ciudad requiere ampliar la superficie de espacios verdes (nuevos nodos y nuevos conectores), pero sobre todo impulsar un incremento del verde funcional, de la cobertura vegetal, de la calidad y la diversidad de las especies, tal como prevé por ejemplo el Plan de arbolado. También hay que contar con azoteas, fachadas y plazas. Hay que incorporar verde provisional a espacios previstos para otros usos mientras estos no se hacen efectivos. Es necesario adoptar el criterio y la cogestión ciudadana en este proceso de naturalización. Se precisa impulsar la agricultura urbana.

El abandono definitivo del uso del glifosato (herbicida) para la gestión del verde público desde enero de 2017 es también una medida en esta dirección: cambiará la fisonomía de la ciudad tal como la conocemos, para ofrecer alcorques y parterres llenos de vida. Todo ello con el objetivo de crear una red verde que conecte Collserola, el gran reservorio de biodiversidad de la ciudad, con el litoral.

Gestión ética de la fauna urbana

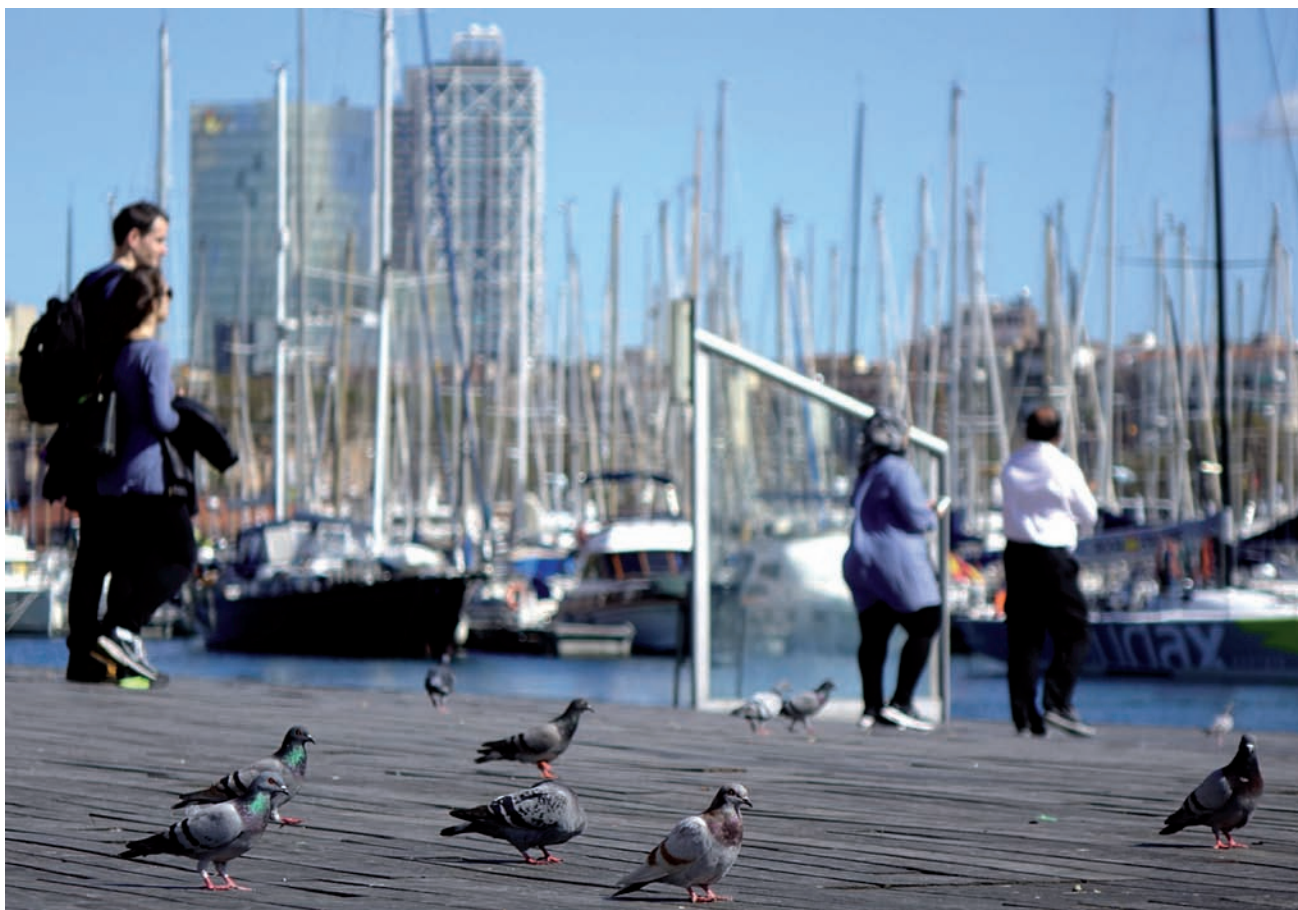
Mientras ampliamos los espacios verdes y construimos una ciudad amiga de los animales, debemos avanzar igualmente en la gestión ética de las poblaciones y en la mejora de la convivencia. Algunas especies se adaptan tan bien al hábitat urbano que pueden poner en riesgo la prosperidad de otras especies, o pueden alterar la comodidad de vivir en la

ciudad, o afectar al patrimonio verde y construido, e incluso a la salud. Algunas especies hace muchos años que son tan urbanitas como nosotros. Otras, llegadas de tierras lejanas, se han instalado recientemente. Las hay que eran vecinas cautelosas y cada vez se adentran más en las áreas urbanas. Hay que abordar la gestión de las poblaciones de estas especies cuando esto sucede. El reto está en hacerlo desde una perspectiva preventiva y de manera ética.

Si el respeto, la valoración y la gestión ética de la fauna urbana son esenciales, tenemos otro reto fundamental: la convivencia. Es clave la tenencia responsable de animales, entendiendo que un animal no es un objeto, sino un ser vivo. Que los propietarios de animales son los responsables de un uso convivencial del espacio público. Que los animales urbanos no pueden ser un capricho, sino que son unos amigos para toda la vida. Que el abandono es un crimen. Que es mejor adoptar (el Centro de Acogida de Animales de Compañía de Barcelona –CAACB– da en adopción centenares de perros y gatos cada año). Además de la tenencia responsable, es necesario que la ciudad ofrezca espacios y dé facilidades para cuidar a los animales urbanos (como, por ejemplo, las diez áreas de recreo de perros previstas para el año 2018 o las 695 colonias de gatos gestionadas por entidades sociales).

En definitiva, la fauna y la biodiversidad urbanas son instrumentos y signos de salud, habitabilidad, convivencia, bienestar, civilidad y compromiso ecológico. Los retos: cuidarlas, potenciarlas, darlas a conocer, gestionarlas éticamente y desarrollar un modelo urbano que permita disfrutar de ellas. ■

Palomas en el área portuaria del Maremàgnum. Una especie plenamente urbana cuya proliferación llega a menudo a convertirse en un problema.

Texto: **Carmen Maté** Directora del Servicio de Derechos de los Animales. Ayuntamiento de Barcelona
Fotos: **Vicente Zambrano**

La convivencia con los animales

Convivir con un animal de compañía es un derecho, pero también implica asumir una serie de obligaciones para satisfacer sus necesidades, tanto físicas como emocionales, y para respetar los derechos y el bienestar de las demás personas.

Barcelona es una ciudad comprometida con el bienestar animal, como se constata con la prohibición de exhibir animales salvajes en circos y porque es la primera ciudad catalana en que se desterró totalmente el sacrificio. Este compromiso empieza hace dos decenios, más en concreto en 1996, con la constitución del Consejo Municipal de Convivencia, Defensa y Protección de los Animales, medida a la que siguió, dos años después, la “Declaración municipal por la convivencia y los derechos de los animales”, que reconoce que “todos los animales, sea cual sea su especie, tienen derecho a ser respetados. No han de ser víctimas de maltratos, de esfuerzos desmedidos, de espectáculos violentos ni actos crueles que les comporten sufrimientos físicos o psíquicos”. En 2003 se prohíben los sacrificios en la perrera municipal, que pasa a llamarse Centro de Acogida de Animales de Compañía (CAACB), la

presencia de animales salvajes en los circos y las corridas de toros. Tales vetos se recogieron en la primera Ordenanza sobre protección, tenencia y venta de animales, que en 2014 se reformuló para reconocer sus derechos.

Es importante destacar que, por iniciativa del Consejo Municipal de Convivencia, Defensa y Protección de los Animales, toda la normativa de este ámbito se refundió en una sola ordenanza, que otorga una gran relevancia a la consideración de los animales como bien jurídico que hay que proteger, y refleja el compromiso de fomentar una mejor comprensión y una buena convivencia entre los humanos y las especies libres, semiindependientes y en cautividad que viven en el término. Además, los derechos de los animales se complementan con los deberes de sus propietarios.

Pese a que en la ordenanza se incrementan las actuaciones para sensibilizar a las personas propietarias de animales

Los derechos de los animales se complementan con una serie de obligaciones que sus propietarios contraen con ellos y con el resto de ciudadanos por el simple hecho de tenerlos: es lo que se denomina tenencia responsable. En la imagen, un perro viaja en la cesta de la bicicleta de su dueña, en el paseo de Gràcia.

En el jardín de Ferran Soldevila, en el recinto histórico de la Universidad de Barcelona –en la imagen–, viven gatos silvestres acostumbrados a la presencia humana. En varios lugares de la ciudad existen colonias de estos gatos, gestionadas por el Ayuntamiento y las entidades protectoras.

domésticos de sus obligaciones y responsabilidades –tanto con relación a los animales mismos como en lo referente al mantenimiento de las normas de higiene y la convivencia con el resto de los ciudadanos–, con eso no basta. Fomentar el bienestar animal no se puede hacer solo mediante la normativa, sino que es necesario que la ciudadanía se conciencie sobre su responsabilidad al respecto. Para tener animales deben cumplirse unos mínimos que garanticen el bienestar de todos, de las personas y de los animales. Son las personas poseedoras de un animal las responsables de mantenerlo de acuerdo con las normas de convivencia, evitando comportamientos incívicos que puedan molestar al resto de la ciudadanía. Para facilitar la mejora de la convivencia mutua y de los niveles de civismo, hemos iniciado un proceso de adaptación del espacio público con medidas que garantizan esta convivencia junto con la seguridad de los animales.

Una de las medidas que se incorporaron a la Ordenanza de 2014 es la obligación de conducir a los perros atados, medida que vino motivada por el elevado número de perros que se pierden en Barcelona –una experiencia traumática, tanto para el animal como para su propietario, y que supone un riesgo evidente para la vida del primero–, por el gran número de perros existente y por la diversidad de usos del espacio público.

Los animales, además, están sometidos a innumerables estímulos que pueden provocar conductas espontáneas peligrosas para su seguridad, la de otros perros y la de las personas. La aplicación de esta medida está vinculada al despliegue de actuaciones en todos los distritos para destinar equipamientos al ocio de los perros, lugares en que puedan circular sin necesidad de estar atados, y para identificar zonas de usos compartidos en franjas horarias. La combinación de estas dos actuaciones tiene como objetivo conseguir un uso compartido plural, respetuoso y consensuado del espacio público. Los perros potencialmente peligrosos siempre han de ir atados y con bozal, según la Ley 10/1999.

Convivir con un animal de compañía es un derecho, pero también implica asumir una serie de obligaciones para satisfacer sus necesidades, tanto físicas como emocionales. Muchas de las situaciones injustas hacia los animales se producen por falta de tiempo, de información y de compromiso de las personas responsables. Vivir y convivir con un animal implica darle alimento y atención sanitaria (desparasitarlo, desinsectarlo, vacunarlo, esterilizarlo...), pero también atender sus necesidades emocionales, quererlos para que se sientan integrados en el grupo familiar y, sobre todo en el caso de los perros, facilitar su relación con sus congéneres y evitar su aislamiento.

Las colonias de gatos

Otros animales de compañía que conviven con los humanos en el espacio público o privado son las colonias de gatos asilvestrados, convenientemente esterilizados, que forman agrupaciones controladas. Estas colonias las gestiona el Ayuntamiento de Barcelona con la colaboración de las entidades protectoras. El modelo de las colonias controladas de gatos –formados por grupos que ya convivían en aquel espacio– permite disfrutar de la presencia de estos animales al mismo tiempo que se aligeran los problemas de superpoblación. La conversión en colonia de una serie de grupos de gatos requiere capturarlos con el fin de someterlos a una revisión veterinaria para descartar que no sufran ninguna enfermedad contagiosa; después se les esteriliza, se les hace una pequeña marca en la oreja para identificarlos y se les devuelve al espacio donde fueron capturados. Esto permite que, posteriormente, las entidades protectoras de animales cuiden de ellos y se preocupen y colaboren cuando haya que reubicar alguna de las colonias. A veces surge la necesidad de desplazar las colonias a otros puntos, bien porque los alrededores estén afectados por obras, o bien siguiendo programas de fomento de la biodiversidad en otros barrios.

El modelo de las colonias controladas de gatos situadas en un punto concreto elimina las molestias (maullidos en períodos de celo, peleas...) y reduce los riesgos sanitarios para los animales y para los vecinos. Por esta razón es muy importante que nadie les facilite alimento fuera de las zonas controladas. Los animales controlados acostumbran a comer pienso seco, y darles otros alimentos puede poner en riesgo la colonia, además de fomentar el crecimiento de otras poblaciones de animales. Este último problema afecta especialmente a las colonias de gatos situadas en las zonas de influencia del Parque Natural de Collserola, que atraen a jabalíes. La habituación a los entornos urbanos de unos animales salvajes como los jabalíes supone un riesgo, tanto para las personas que alimentan a la colonia como para los felinos mismos. Por tal razón estamos probando sistemas de alimentación que impidan el acceso de los jabalíes.

Las políticas sobre derechos de los animales impulsadas desde el gobierno de la ciudad promueven la armonía entre animales y personas y ponen a disposición del ciudadano las herramientas necesarias para conseguirla. No obstante, los ingredientes fundamentales para un buen grado de convivencia cívica son la tolerancia y el respeto mutuo entre las personas que viven con animales y aquellas otras que no. ■

Texto: **Sergi Garcia** Asociación Galanthus

Poniendo en valor el patrimonio natural de Barcelona

La reintroducción del halcón peregrino, el proyecto Oreneta y una gestión de los estanques que ha beneficiado a los anfibios y a otros animales acuáticos son ejemplos exitosos de acciones que se han llevado a cabo para proteger y poner en valor el patrimonio natural de la ciudad.

El halcón, un pájaro tan vinculado al mundo medieval, que ha nutrido de leyendas y literatura las letras ibéricas, no podía faltar en una ciudad como Barcelona, y así fue hasta principios de la década de los setenta, cuando la última pareja reproductora barcelonesa fue exterminada, arrancada de una de las esbeltas torres góticas de Santa Maria del Mar, donde criaba. Para corregir aquella pérdida tuvimos que esperar al año 1999, cuando un proyecto municipal de reintroducción del halcón peregrino, siguiendo ejemplos de recuperación de la especie llevados a cabo con éxito en los EE.UU., lo devolvió a la ciudad.

Esta exitosa experiencia, dirigida por el biólogo Eduard Durany, en la que colaboramos, es la primera gran acción de acercamiento de la fauna salvaje urbana al ciudadano, con el objetivo de presentar a la ciudad como parte de la naturaleza y no como su negación. Desde 2004, cuando nacieron los primeros polluelos, hasta 2016, han volado 78 nuevos halcones en Barcelona, algunos de los cuales se han quedado en la ciudad mientras que la mayoría se han marchado para colonizar nuevos territorios. Actualmente tenemos un mínimo de dos parejas reproductoras: una situada en la emblemática Sagrada Família y la otra en el acantilado marítimo de Montjuïc.

La gran difusión del proyecto, que al cabo de dieciocho años aún genera noticias en los medios, nos animó a proponer más iniciativas en la misma línea. La ciudad no podía dar la espalda a su limitado pero valioso patrimonio natural salvaje; había la obligación de poner en valor aquellas especies genuinamente urbanas, como golondrinas o vencejos, o potencialmente urbanas, como cernícalos o grajillas, que tan buenos servicios nos prestan, desde ecosistémicos hasta el puro placer de su contemplación. Algunos urbanistas argumentan que la calidad de vida en una ciudad viene determinada por el abanico de propuestas que ofrece; el disfrute de la naturaleza es una de estas propuestas, debe ser una más.

Vicente Zambrano

En el año 2005 se puso en funcionamiento el proyecto Oreneta [golondrina], que incluía una campaña de sensibilización, un censo y un plan participativo en el que vecinos y vecinas comunicaban por diferentes vías la presencia de nidos de golondrina común y de avión común en su casa. En 2016 se contaron 280 nidos ocupados de avión común y algunas decenas de golondrina común, la cual, más vinculada que el primero a ambientes rurales, persevera en volver a rincones de la ciudad que no hace tantos años eran pueblos rodeados de campos y cultivos.

En el transcurso de los años, el proyecto Oreneta derivó en un plan de acción para las aves y otros animales salvajes y protegidos que crían en edificios, como el vencejo común y el vencejo real. En la ciudad hemos contado 367 colonias de vencejo real, lo que significaría 3.670 parejas, ya que cada colonia dispone de unas diez parejas de promedio, un volumen importantísimo en relación con la población total de Cataluña. Para conservar toda esta interesante fauna, en colaboración con la Generalitat y el Cuerpo de Agentes Rurales (CAR), se han instalado nidos de golondrina común, avión común, vencejo común, vencejo real, cernícalo, halcón y murciélago; y, lo que aún es más importante, se ha asesorado a constructores y arquitectos con el fin de integrar

Rana en el estanque del jardín de Ferran Soldevila, en el edificio histórico de la Universidad de Barcelona. El mantenimiento de las balsas de la ciudad ha incorporado durante el último decenio un programa de protección integral de los anfibios que viven en ellas.

Junto a estas líneas, nido de halcón en la Sagrada Familia. A la derecha, nido artificial de murciélago situado en el huerto urbano de Sant Pau del Camp.

Sergi Garcia / Galanthus

Vicente Zambrano

puntos de nidificación en la obra nueva y conservarlos en las rehabilitaciones.

Uno de los últimos proyectos de fomento de la biodiversidad urbana basados en la instalación de nidos artificiales ha sido la colocación de columnas con nidos de murciélago en los huertos urbanos, como propuesta de gestión natural integrada de estos equipamientos. Los murciélagos pueden ayudar a combatir las plagas de mosquitos y otros insectos.

En la misma línea se situaría el incipiente proyecto de potenciación de la población de erizos mediante la colocación de cajas nido que es, en cierta forma, la continuación del estudio de la población del Zoo y del parque de la Ciutadella de este inconfundible mamífero insectívoro, estudio que se inició en 2007 conjuntamente con el Equipo Verde del parque zoológico. Además de esta población tan urbana de erizo, hemos detectado otras en Horta y Sant Andreu, un ejemplo más de la incursión cada vez más evidente de especies salvajes en la ciudad, fenómeno que debe ir acompañado de medidas de gestión adecuadas, favorecedoras de la biodiversidad y por tanto de nuestra calidad de vida.

La población de los estanques

La adaptación de la gestión de los espacios verdes encaminada a lograr una mayor biodiversidad con la incorporación de nuevos paradigmas puede ofrecer unos resultados fantásticos. Un ejemplo de ello es la gestión de los estanques naturalizados de la ciudad. Con la colaboración de un joven doctorando en Biología, Guillem Pascual, que ya de pequeño perseguía renacuajos en los estanques de Montjuïc y del Laberint d'Horta, en 2007 propusimos al Ayuntamiento la realización de un censo de los estanques de los parques y jardines públicos con presencia de anfibios. Encontramos 56 puntos de reproducción.

Después de este censo, y en años sucesivos, se redactaron informes de gestión, se reforzaron las poblaciones de anfibios y se convirtieron en rutina los rescates de fauna durante las limpiezas de los estanques. Estas acciones han culminado en un programa de protección plenamente integrado en los protocolos de mantenimiento de los estanques. De hecho, Barcelona es probablemente la única gran ciudad

de España que cuenta con un programa similar. El resultado de todo ello es el aumento de los puntos de reproducción, en algunos casos por colonización natural.

Actualmente existen 87 puntos de reproducción, con la consecuente consolidación de las tres especies de anfibios presentes en la ciudad: la ranita de San Antonio, la rana verde o común y el sapo partero común. El estado de conservación de esta última especie, cuyos machos son los responsables de cargar con la puesta fecundada y de asistir al nacimiento de los pequeños renacuajos, es excelente. De hecho, en los años 2010 y 2011 salieron de Barcelona miles de renacuajos para repoblar estanques del delta del Llobregat, donde la especie se había extinguido, una operación insólita de donación de ejemplares de una especie protegida por parte de una ciudad en un espacio natural.

La conservación correcta de los estanques ayuda a otros animales acuáticos. La población de libélulas también se ha incrementado; en los estanques de la ciudad podemos encontrar ninfas de cinco o seis especies, como por ejemplo el *Anax imperator*, la mayor libélula de Europa, o el elegante *Crocothemis erythraea*, de un color rojo intenso.

También viven en ellas unas cuantas especies de caracoles acuáticos, garapitos y pulgas de agua o efemerópteros. La forma adulta de estos últimos insectos vive horas, como máximo días, una vez salen del huevo, con la única misión de reproducirse, y forman enjambres que atraen a centenares de pájaros insectívoros, principalmente golondrinas. A finales del verano es un espectáculo ver estas concentraciones de pájaros en los estanques del jardín de Mossèn Cinto Verdaguer en Montjuïc, un parque que cuenta con una importante colección de plantas acuáticas y donde están presentes las tres especies de anfibios mencionadas. En este parque, desde que se aplican los protocolos de mantenimiento y se rescata la totalidad de la fauna acuática cada vez que se efectúa limpieza para restituirla después, la población de rana común ha crecido de 406 ejemplares en 2010 a 1.144 en 2016, un aumento que pone de manifiesto los beneficios indiscutibles de una gestión correcta. ■

Texto: **Sergi Garcia** Asociación Galanthus

Los habitantes de los riscos urbanos

La mayoría de las especies que crían en edificios son depredadoras. Vencejos, golondrinas y murciélagos consumen de modo habitual pequeños insectos. La función que desempeñan en este sentido es impagable.

El cielo primaveral de la ciudad se llena todavía de vencejos. Sus chillidos, agudos y penetrantes, casi no despiertan la curiosidad del vecindario, acaso porque se ha acostumbrado a este ciclo inexcusable, repetido puntualmente cada primavera, o tal vez porque el ruido de la ciudad se impone. El hecho es que, después de un viaje enormemente largo desde las remotas regiones africanas en que invernan, llegan a la ciudad y buscan sus puntos de cría situados en los edificios, siempre en los mismos lugares, pues para estas aves, como para otras especies como halcones, cernícalos, golondrinas, murciélagos e incluso las pequeñas salamanquesas tan injustamente perseguidas, los edificios son su casa y, como a nosotros, les cuesta cambiar.

Desde un punto de vista biológico, los edificios funcionan como riscos, accidentes geográficos que estos animales ocupan fuera de las ciudades. En ellos encuentran oquedades, cornisas y antepechos donde instalar sus nidos, algunos muy bien contruidos, como los de las golondrinas. En el caso de los halcones o los cernícalos propiamente no hay construcción de nido, sino que las hembras ponen los huevos directamente sobre superficies que pueden carecer totalmente de materiales depositados por ellos.

Las especies que crían o se refugian en edificios son rupícolas, es decir, viven en estructuras de material rocoso o de aspecto y composición similares a las rocas. Vencejos, golondrinas y murciélagos son consumidores empedernidos de pequeños insectos. La función que desempeñan en este sentido es impagable. Un vencejo, pájaro de vuelo vertiginoso y preciso, puede capturar decenas de mariposas de procesionaria del pino al día, por lo que contribuye al control de esta plaga que afecta a los bosques adonde vamos a buscar setas. Por su parte, los murciélagos pueden comer al día un tercio de su peso en mosquitos y otros pequeños animales; una colonia de estos mamíferos alados pueden consumir una cantidad inmensa de insectos cada temporada. Los halcones sienten especial predilección por las palomas. El halcón y la paloma son el gato y el ratón del aire. Unos aprenden de otros: unos a huir y los otros a cazar. Los cernícalos prefieren los pequeños roedores y los grandes insectos.

Pero estos animales no lo tienen nada fácil en la ajetrejada sociedad actual. Antes eran mucho más respetados que ahora (las golondrinas eran casi objeto de culto); en nuestros

Sergi Garcia / Galanthus

días ya no lo son, y de ello depende la clave de su conservación: la tolerancia. Muchas veces las rehabilitaciones de edificios se aprovechan para tapan las oquedades que han ocupado generación tras generación, o se instalan pinchos que los expulsan y los fuerzan a buscar alternativas a menudo funestas (por ejemplo, los vencejos expulsados ocupan extractores de humo de las cocinas). Para terminarlo de arreglar, la nueva arquitectura, muy atenta a cuestiones energéticas y de sostenibilidad, ignora totalmente el vector de la biodiversidad y cada vez es más hermética. Aun peor, en muchas ocasiones utiliza profusamente las cristalerías en fachada, de modo que las enormes moles relucientes se convierten en trampas en que se estrellan muchísimos pájaros.

La solución a todos estos problemas no es sencilla pero pasaría, por ejemplo, por no cerrar oquedades o ajustar su tamaño si el problema es una excesiva presencia de palomas, orquestar una serie de normas que impidan la instalación de obstáculos injustificados o construir nidos artificiales integrados para asegurar la supervivencia de estos animales, que con su presencia garantizan una necesaria calidad ambiental y nos proporcionan una alegría indispensable. Como dice la canción *Els falciots* [Los vencejos], de Joan Manuel Serrat, "...cuando los vencejos se van, el cielo se queda llorando..." ■

Nidificación de vencejos reales en un edificio del distrito de Horta. Después de un largo viaje desde las regiones africanas donde invernan, los vencejos llegan a la ciudad por primavera y buscan sus puntos de cría siempre en los mismos edificios, como también es el caso de otras especies.

De izquierda a derecha, una cotorra en el parque de la Ciutadella y una gaviota patiamarilla en el patio del Museo Marítimo. Son ejemplos de especies hoy dominantes en la ciudad, pese a que eran desconocidas hace tan solo unos decenios. En la página siguiente, un ejemplar de la omnipresente paloma en la fuente de la Cigonya i la Guineu del parque de la Ciutadella.

Texto: **Xavier Ferrer** Profesor de Zoogeografía. Institut de Recerca de la Biodiversitat (IRBIO, UB). **Sergi Herrando** Director científico del Institut Català d'Ornitologia (ICO). **Marc Anton** Coordinador del nuevo *Atlas dels ocells nidificants de Catalunya* (ICO)
Fotos: **Vicente Zambrano**

Los pájaros, los otros barceloneses

La abundancia de alimento, la escasez de depredadores y un microclima más regular y templado explican por qué las aves colonizan el medio urbano con eficacia. Los principales beneficios que obtenemos de ellos son de carácter intangible, en el ámbito del ocio o la apreciación estética.

Las 7.30 de la mañana de un domingo de invierno en el cruce Diagonal-Tuset; los últimos noctámbulos abandonan discotecas y bares y se arrastran en busca de un taxi, ajenos a su entorno. La calle se ha convertido en un vertedero de materia orgánica con restos de comida y bebida; un festín para palomas y gaviotas que aprovechan la ausencia de personas y perros, antes de que los servicios de limpieza municipal, manguera en mano, acumulen los residuos en las orillas de la calzada para que los engulla la máquina barredora.

La actividad pajaril es frenética; cincuenta palomas y diez gaviotas se apresuran a tragar a toda velocidad. Con todo el barullo, una paloma se despista y la caza la gaviota, que antes prefiere un plato caliente que frío. El autor del crimen es el ejemplar que vive en Diagonal-Aribau y se ha especializado en cazar palomas en la plaza de Francesc Macià. En media hora la calle quedará limpia y los pájaros se buscarán la vida en otro sector.

Desde el punto de vista ecológico esta historia nos explica la diferencia entre los sistemas naturales y los artificiales. En la ciudad la abundancia de recursos alimentarios, la presencia de pocos depredadores y un microclima más regular y templado son factores clave para entender por qué los pájaros, animales oportunistas, colonizan el medio con eficacia.

Pero ¿cuántas especies hay en Barcelona? La mayoría de ciudadanos creen que solo hay palomas, gaviotas, gorriones y cotorras. Algunos añaden golondrinas, pese a que son muy escasas y a menudo se confunden con el abundante vencejo. La realidad es muy diferente. El municipio ocupa el 0,32 % de la superficie catalana, pero alberga a un 30 % de las especies de pájaros. Poco más de 80 especies anidan en la ciudad, y durante el invierno y los pasos migratorios se pueden observar unas 250. El barcelonés ignora que alrededor de su casa puede detectar entre 10 y 30. Las más comunes, junto a las ya citadas, son la paloma torcaz, la tórtola turca, el mirlo

y los estorninos, especies fáciles de ver porque a menudo comen en el suelo. Otras hay que buscarlas en el cielo, como los vencejos comunes y los reales, que vuelan chillones en verano. Rebuscar en los parques entre la vegetación nos permitirá realizar nuevos descubrimientos.

En Barcelona, el verde es relativamente reciente y la mayor parte de los parques urbanos tienen menos de veinte años de vida y contienen pocos árboles viejos, pero algunos jardines históricos como el del Palau Reial, la Ciutadella o el Laberint d'Horta son excelentes observatorios en los que encontrar herrerillos, currucas, mosquiteros o papamoscas. La proximidad a Collserola permite que los jardines de Can Setmenat o del Castell de l'Oreneta acojan al pito real y al pico picapinos. Los estudiantes de Ciencias Ambientales empiezan a conocer pájaros silvestres en los jardines del Zoo. La gran abundancia de paja, barro y otros materiales para construir el nido, los restos de comida que caen de los comederos de los animales o de las manos de los visitantes, el gran número de abrevaderos y la ausencia de perros domésticos hacen del Zoo el mejor lugar de la ciudad. Cualquier rincón es bueno para descubrir, identificar, conocer a los pájaros y disfrutar de ellos. Solo hacen falta paciencia, atención y evitar movimientos bruscos que les asusten.

El urbanismo y la vida de la ciudad son cambiantes y la comunidad de pájaros responde a los cambios. Diversas especies dominantes hoy estaban ausentes hace unas pocas décadas. Las cinco mil cotorras de pecho gris actuales provienen de las asilvestradas desde 1965. La tórtola turca, procedente de Asia meridional, apareció en Barcelona en 1989. La paloma torcaz era hasta hace poco un pájaro forestal arrinconado en los bosques de Collserola. Su presencia se debe a la aparición de una cepa adaptada a la vida urbana, muy prolífica y que no teme a las personas. La gaviota pa-

tamarilla empezó a criar en 1980 en el tejado del seminario de la calle de la Diputació. Ahora hay cerca de doscientas parejas chillando por algunos terrados. Antes de la década de los ochenta, el estornino pinto solo venía a Barcelona a pasar el invierno. A finales de los años setenta era fácil observar grandes bandadas de ellos al atardecer en la plaza de Catalunya, mientras disimulaba el halcón peregrino que intentaba cazar alguno. Ahora la plaza de Catalunya acoge para dormir solo pequeños grupos, pero el estornino crió aquí desde 1985, cuando se convirtió en un residente de todo el año. Finalmente, el halcón peregrino ha vuelto a criar después de un exitoso programa de reintroducción que revirtió la extinción causada por la eliminación, entre 1970 y 1975, de la pareja que criaba en la torre de Santa María del Mar.

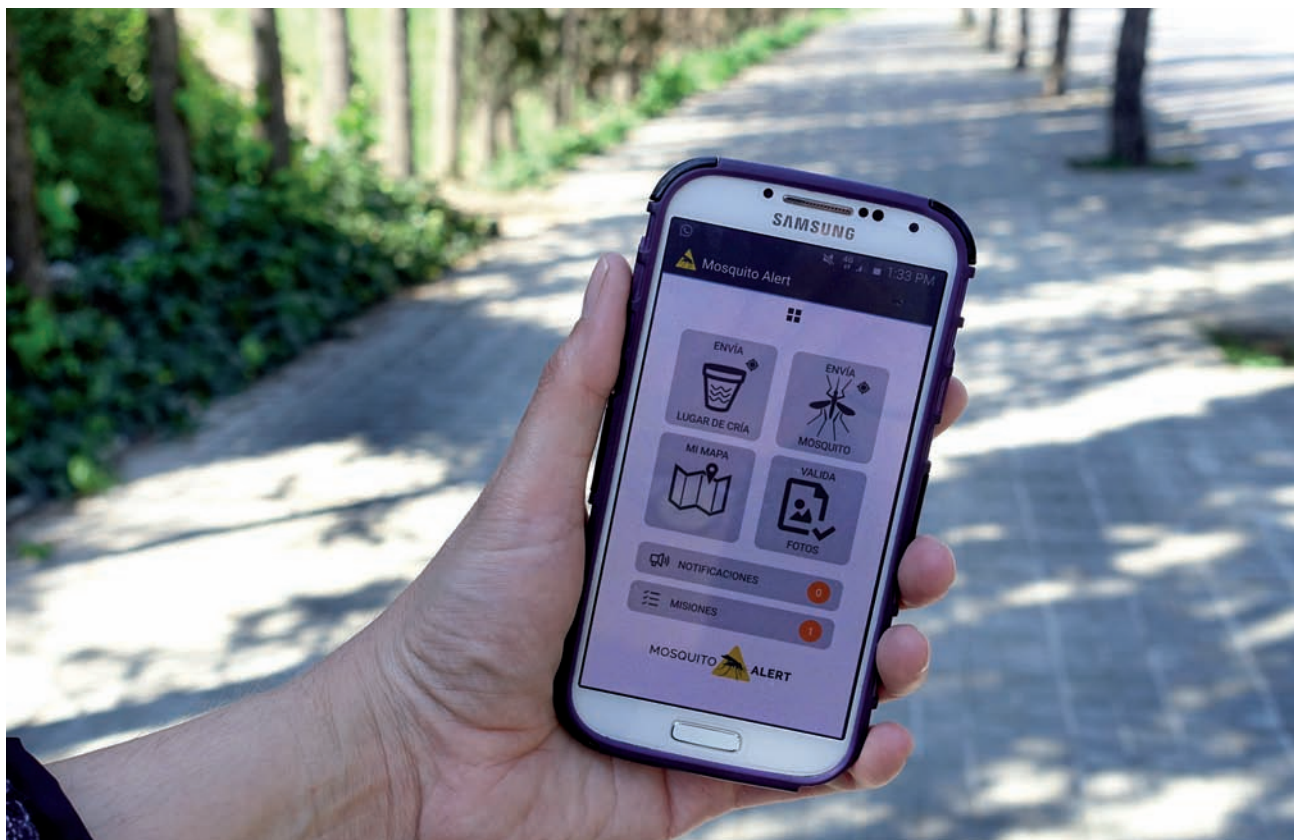
¿Cómo nos ayudan los pájaros?

Los humanos extraemos de la naturaleza servicios y bienes que actualmente estudiamos bajo el concepto de servicios ecosistémicos, como aquellas contribuciones directas o indirectas de los ecosistemas al bienestar humano. Los pájaros también nos proveen de estos servicios. En Barcelona contribuyen, por ejemplo, a controlar las plagas: las aves insectívoras pueden ayudar a prescindir de tratamientos fitosanitarios en el verde de la ciudad. Su principal servicio, sin embargo, toma la forma de una serie de beneficios intangibles, como el ocio o la apreciación estética, que catalogamos como servicios culturales, intensamente vinculados a su belleza y a la facilidad de observación que presentan. En el contexto urbano muchas personas disfrutan de los pájaros, conectan con la naturaleza a su través o los utilizan como inspiración creativa. Los habitantes de las ciudades valoran en general de forma positiva el paisaje sonoro que aportan los pájaros a los parques y jardines y que contribuye al bienestar físico y mental, mientras en escuelas e institutos la colocación de cajas nido o las actividades de observación de aves acercan a niños y jóvenes a la naturaleza inmediata.

Hace más de cincuenta años un profesor de la Universidad de Barcelona (UB) publicó diversos materiales sobre las aves de los jardines de Barcelona, entonces una novedad, ya que la fauna de las ciudades era olvidada o desatendida. En los años setenta y ochenta el Zoo de Barcelona, el Museo de Zoología (actual Museo de Ciencias Naturales) y la UB continuaron la labor. Más recientemente se ha añadido el trabajo de oenegés como el Institut Català d'Ornitologia (ICO) y de los equipos técnicos del Ayuntamiento. Juntos han generado una red que une a naturalistas, instituciones científicas y gestores municipales en proyectos de ciencia ciudadana urbana. Como fruto de esta armonía, se puso en marcha en 2012 el atlas de las aves nidificantes de Barcelona, promovido por el Ayuntamiento, sostenido por el convenio que firmó con la Fundación Zoo de Barcelona, la UB y el ICO y llevado a cabo por más de trescientos voluntarios. Esta obra facilitará un conocimiento de base sobre la distribución de las aves en la ciudad durante la temporada de cría y aportará datos sobre los servicios que ofrecen a los ciudadanos.

Se acaba el artículo. Salimos de la Facultad de Biología: un macho de colirrojo tizón otea desde el adyacente arco edificado por Gaudí. Arquitectura de primera línea, una notable comunidad de aves y un interés ciudadano creciente por conocerla y apreciarla coexisten en Barcelona. ■

Mosquito Alert es una aplicación para móvil que permite enviar informes sobre la presencia del mosquito tigre y posibles lugares de cría del insecto en el ámbito urbano, acompañados de fotografías para facilitar la comprobación de los datos.

Vicente Zambrano

Texto: **Tomás Montalvo** Servicio de Vigilancia y Control de Plagas Urbanas. ASPB

El control de plagas en la gran metrópolis

La aparición o reaparición de determinadas enfermedades se explica por la alteración del equilibrio entre los agentes implicados (huésped, patógeno y medio ambiente) producida por multitud de factores –derivados en su mayoría de la acción humana–, entre los que destacan el cambio climático y la globalización.

Las ciudades son ecosistemas relativamente nuevos y carecen de estructura de regulación de las poblaciones de animales. En este contexto, determinadas especies se adaptan y proliferan sin ningún tipo de control, convirtiéndose en plagas urbanas. Es el caso de palomas, gaviotas, mosquitos, ratas, cucarachas o cotorras.

La convivencia de algunas de estas especies con las personas en un mismo territorio geográfico puede acarrear problemas ambientales y económicos, como la insalubridad de los espacios, la degradación del mobiliario urbano y la propiedad privada, la contaminación de alimentos y aguas o la transmisión de enfermedades.

Desde las administraciones se trabaja para identificar las plagas presentes en el entorno urbano y los riesgos que de ellas puedan derivarse. La investigación incluye la identificación y registro de la prevalencia de diferentes enfermedades, la vigilancia de los reservorios de especies huéspedes existentes, la distribución geográfica de las plagas y su dinámica de transmisión.

La Administración impulsa programas para reducir el impacto negativo de estas plagas en ciudades o pueblos. Su objeto es mantener las especies nocivas por debajo del umbral de tolerancia, empleando en primer lugar los factores naturales de mortalidad y posteriormente utilizando métodos de control integrados (biológicos, físicos, químicos, etc.) compatibles con el medio ambiente y la salud pública.

Enfermedades emergentes y reemergentes

La vigilancia epidemiológica implica el estudio poblacional de las especies a controlar, así como la identificación de las enfermedades transmitidas entre animales y humanos y su impacto global, con objeto de prevenir determinados riesgos relacionados con la sanidad animal, la salud pública y la conservación de especies, y para decidir las estrategias más adecuadas al territorio.

Sabemos que un 60 % de los organismos infecciosos para los humanos son responsables de enfermedades zoonóticas. Un 80 % de estas enfermedades se transmiten por vectores

plaga, como garrapatas, pulgas o mosquitos, y la gran mayoría reciben la denominación de enfermedades emergentes o reemergentes. Las emergentes son las enfermedades de nueva aparición en una población o zona geográfica concreta, y las reemergentes, las que existían en el pasado y que presentan un aumento de su incidencia o de extensión de su área geográfica de distribución. Las enfermedades transmitidas por vectores –agentes que pueden propagar o transmitir una enfermedad de un organismo a otro– representan más del 17 % de todas las enfermedades infecciosas y provocan cada año más de un millón de defunciones.

La aparición o reaparición de determinadas enfermedades se explica por la ausencia o alteración del equilibrio entre los agentes implicados: huésped, patógeno y medio ambiente. El equilibrio se ve alterado por multitud de factores –en su mayoría derivados de la acción humana– entre los que destacan el cambio climático, el incremento de los viajes intercontinentales y las migraciones, el transporte de animales, la deforestación y la urbanización, la agricultura y la ganadería, la superpoblación, la pobreza, la pérdida de biodiversidad y la introducción de nuevas especies.

Cambio climático y globalización, factores clave

El cambio climático es uno de los factores clave en la extensión de las plagas. El calentamiento global de la Tierra tienen un efecto directo sobre los vectores que transmiten enfermedades. Los aumentos de temperatura incrementan el área de distribución de muchos vectores, pues facilitan su desarrollo. Por otro lado, la globalización conlleva un libre transporte de mercancías que favorece desplazamientos involuntarios de organismos. Dichos desplazamientos son la principal causa de la ampliación del área de distribución geográfica de determinadas enfermedades. Por ejemplo, la presencia del mosquito tigre, especie asiática invasora mundial, está relacionada con el transporte de neumáticos usados y/o productos de jardinería.

No todas las plagas tienen el mismo impacto sobre la salud pública. Sin embargo, hay que destacar algunas especialmente relevantes por su capacidad de transmisión. Las enfermedades transmitidas por vectores son un grupo de infecciones emergentes y reemergentes que constituyen hoy una amenaza para Europa. Entre las enfermedades vectoriales que constituyen un riesgo real hay que mencionar el paludismo importado, virosis como el dengue, el chikunguña, la fiebre de Zika y la fiebre del Nilo Occidental, o el caso más reciente de fiebre hemorrágica por virus de Crimea-Congo, transmitida por la picadura de garrapatas.

El mosquito tigre en Barcelona

En el ámbito municipal, las medidas de control del mosquito tigre tienen por objeto prevenir su proliferación y reducir su presencia a fin de minimizar los efectos negativos sobre la población (molestias y transmisión de enfermedades, principalmente). En esta línea, la Agencia de Salud Pública de Barcelona (ASPB) despliega su programa de vigilancia y control de mosquitos en los espacios públicos para mantener la especie bajo control. El despliegue resulta particularmente complejo en una ciudad de las dimensiones de Barcelona, con más de millón y medio de habitantes, y por la abundante presencia de elementos potencialmente favore-

cedores de la proliferación de mosquitos, como las 75.000 bocas de alcantarilla y las más de 300 fuentes ornamentales de la vía pública.

Uno de los objetivos principales del programa es determinar las áreas potenciales de actividad del vector, mediante la recogida de datos sobre la presencia del mosquito. Cada año, entre los meses de abril y noviembre, se lleva a cabo una vigilancia continuada de los puntos de riesgo, las áreas en las que se detectó actividad importante del insecto en la temporada anterior. También son una fuente de información básica las incidencias ciudadanas, y se realizan inspecciones en las zonas afectadas. La búsqueda de nuevas herramientas para mejorar el sistema también es una prioridad. Por este motivo la ASPB se ha unido al proyecto Mosquito Alert, que ha desarrollado una aplicación móvil de igual nombre que permite a la ciudadanía avisar de la presencia del mosquito tigre. Los datos recogidos por todos los medios citados permiten priorizar y organizar las diferentes actuaciones de prevención y control.

El control de las arbovirosis

Las arbovirosis son enfermedades provocadas por un conjunto de virus que se transmiten por artrópodos. Debido a la alta incidencia de estas enfermedades, en 2013 la ASPB, con la colaboración del Hospital Clínic de Barcelona, puso en marcha un proyecto piloto de vigilancia de arbovirosis para reducir su riesgo de transmisión. El buen funcionamiento del proyecto, junto con la publicación por parte de la Generalitat del Protocolo para la vigilancia y control de las arbovirosis transmitidas por mosquitos, hizo que en 2014 se implantara este sistema de vigilancia en todo el territorio catalán, en coordinación con los diferentes agentes implicados. Además, también han contribuido a la mejora de la detección de arbovirosis, por un lado, la creación de la Red de Vigilancia Epidemiológica y, por otro, la regulación de los sistemas de notificación de enfermedades de declaración obligatoria y brotes epidémicos, mediante la cual el dengue y la chikunguña han pasado a ser consideradas enfermedades de declaración obligatoria en Cataluña. Finalmente, la emergencia de salud pública de importancia internacional declarada por la Organización Mundial de la Salud (OMS) el 1 de febrero de 2016 por las microcefalias y otros trastornos neurológicos –como el síndrome de Guillain-Barré (SGB)– asociables al virus de Zika, también representó una mejora en las comunicaciones relacionadas con esta enfermedad.

La constante aparición de casos importados de dengue, chikunguña y recientemente de fiebre de Zika en nuestro territorio, junto con la detección de casos autóctonos en Francia, muy cerca de nuestra frontera, han puesto de manifiesto la necesidad de establecer protocolos que incluyan acciones de vigilancia virológica, detección precoz y confirmación diagnóstica rápida de los casos –así como una buena vigilancia entomológica y animal para determinar su nivel de riesgo para la salud humana– e instaurar medidas de intervención inmediatas. Para ello es imprescindible la coordinación de todas las partes implicadas, es decir, entomólogos, sanidad animal, epidemiólogos, clínicos y virólogos.

Siguiendo estas pautas, el sistema de vigilancia y control de arbovirosis consta de dos elementos clave. Por un lado, el Servicio de Epidemiología se encarga, en primer término, de

filtrar los casos de pacientes con dengue, chikunguña y fiebre de Zika que llegan a la ciudad en fase de viremia, es decir, el período en que la persona afectada tiene una cantidad de virus en sangre suficiente para posibilitar la transmisión a una persona sana a través de un mosquito vector que eventualmente la pique. Asimismo, efectúa una encuesta epidemiológica que incluye recomendaciones y recoge información para dar continuidad a las acciones requeridas y llevar a cabo el seguimiento posterior del paciente: datos personales, lugar adonde había viajado, antecedentes de picaduras, lugares visitados en el periodo de viremia, etc.

Por otro lado, una vez efectuada la encuesta epidemiológica, los casos que han llegado en fase de viremia son comunicados al Servicio de Vigilancia y Control de Plagas Urbanas (SIVIPLA), que se encarga de contactar con la persona para reforzar las recomendaciones de prevención y protección, efectuar una inspección entomológica en su domicilio y vía pública adyacente y valorar la realización de otras inspecciones en función de los lugares visitados y tiempo de permanencia durante el período de viremia: domicilios de familiares o amigos, lugar de trabajo, lugares de recreo, etc. El objetivo de todas estas acciones es detectar la presencia del vector implicado y reducirla para minimizar la posibilidad de transmisión.

En paralelo a estas labores, los lugares inspeccionados se monitorizan con trampas o elementos de captura para analizar los mosquitos y descartar la presencia de virus en el vector, presencia que aumentaría el riesgo de transmisión y comportaría la adopción de medidas de control. En cualquier caso, si se detectan mosquitos o la circulación de virus, se efectúan labores de control (larvicida o adulticida) y se programan seguimientos periódicos en la zona hasta la ausencia de actividad vectorial.

Participación ciudadana

El control municipal de plagas, para ser efectivo, requiere un notable grado de colaboración ciudadana, pues gran parte de los focos de cría se encuentran en propiedades privadas, particularmente en el caso del mosquito tigre. En este sentido, resultan básicas la sensibilización y la concienciación del público para difundir el conocimiento de la especie de mosquito y su comportamiento, de los riesgos asociados a su proliferación, de las medidas de protección individual y de las estrategias de control que se pueden adoptar para reducir o eliminar los focos de mosquitos en el ámbito doméstico.

En conclusión, las plagas que conviven en nuestras ciudades o pueblos pueden provocar diferentes tipos de problemas, entre los que se halla la transmisión de enfermedades. Para aplicar estrategias de control que permitan reducir los riesgos y minimizar el impacto global sobre la salud pública es necesario contar con un sistema de vigilancia que permita identificar el estado sanitario de las poblaciones, la capacidad de transmisión de enfermedades en su seno y su distribución territorial. ■

Texto: **Jorge Ramón López Olvera** Profesor titular del Servicio de Ecopatología de Fauna Salvaje de la UAB, y otros*

El jabalí no es bienvenido en la ciudad

Una vez acostumbrados a los alimentos de origen humano, los jabalíes ya no pueden readaptarse a la vida salvaje y la única solución factible es eliminarlos, por motivos éticos, legales y de responsabilidad civil, administrativa y sanitaria.

El jabalí (*Sus scrofa*) es una especie autóctona del medio natural catalán. En los últimos años, la proliferación de esta especie ha causado un aumento de incidencias relacionadas con su presencia en varias poblaciones del entorno de la sierra de Collserola, incluida Barcelona. El jabalí no es una especie urbana, y por lo tanto no debe estar presente en el medio urbano. Se debe trabajar para que permanezca como especie salvaje autóctona en el medio natural y para eliminarlo de la ciudad. Desde el año 2013 el Servicio de Ecopatología de Fauna Salvaje (SEFaS) de la Universidad Autónoma de Barcelona (UAB) viene firmando contratos con el Ayuntamiento para estudiar la urbanización de los jabalíes y cómo remediarla.

Cabría pensar que la presencia de jabalíes en el área urbana tiene que ver con un incremento de su población;

A. Raspall / Parc Natural de la Serra de Collserola

pero, si los jabalíes no encontraran recursos para alimentarse, no se acostumbrarían a la ciudad. Las fuentes de alimento urbano (alimentadores, comida para colonias de gatos, basura, etc.) explican la colonización del medio urbano por parte de los jabalíes en un proceso de adaptación que se desarrolla a lo largo de varias generaciones.

Una vez acostumbrados a los alimentos de origen humano los jabalíes se vuelven irrecuperables para la vida salvaje, y la única solución factible es eliminarlos, por motivos éticos, legales y de responsabilidad civil, administrativa y sanitaria. Alimentarlos o facilitar su acceso al alimento de origen humano es condenarlos a muerte, a ellos y a su descendencia.

La estrategia reproductiva del jabalí consiste en tener muchas crías cada año para asegurar la supervivencia de algunas. Suministrándoles alimento en la ciudad en periodos de escasez logramos un doble efecto negativo: por un lado aumenta su población, porque las crías mejoran su capacidad de supervivencia, y por el otro, el animal se acostumbra a las personas y al entorno urbano. La sociedad urbana debe tomar conciencia de que la muerte individual de un animal salvaje es necesaria para regular su población.

A corto plazo, todo jabalí que cause incidencias en zona urbana debe ser eliminado por los riesgos que conlleva y porque es irrecuperable para la vida en el medio natural. A medio y largo plazo hay que aplicar medidas para disminuir la población de jabalíes en el macizo de Collserola y, al mismo tiempo, reducir la disponibilidad de alimento en el entorno urbano. Según estudios realizados por el SEFaS, corroborados por la experiencia en otros países europeos, la reducción de población es más eficaz cuando los esfuerzos se concentran en eliminar la población juvenil y subadulto.

Sin embargo, para evitar las incidencias en zonas urbanas no basta con disminuir la población de jabalíes. Esa medida debe acompañarse con una reducción del alimento disponible para alimentación directa o procedente de la comida de las colonias de gatos, de la basura y de la vegetación de las zonas verdes. Con tal objetivo hay que adoptar medidas sancionadoras de la alimentación directa y del suministro irresponsable de comida a animales domésticos y urbanos como los gatos, mejorar la gestión de las colonias urbanas de este felino y, también, modificar el diseño de las zonas verdes de manera que resulten menos atractivas para el jabalí, especialmente en puntos clave de los distritos limítrofes con Collserola.

El Ayuntamiento de Barcelona y el SEFaS están iniciando una campaña de divulgación y concienciación ciudadana para disminuir la tendencia al alza de la disponibilidad de alimento urbano para los jabalíes, campaña que incluye el seguimiento de las medidas aplicadas para evaluar su eficacia. Se trata de revertir un proceso de adaptación que ha tardado muchos años en llevarse a cabo. Pese a los esfuerzos invertidos, los resultados se harán esperar, pero hay que trabajar desde ahora mismo sin desfallecer. ■

* También firman el artículo: Raquel Castillo Contreras, Carlos González Crespo, Carlos Conejero Fuentes y Gregorio Mentaberri (Servicio de Ecopatología de Fauna Salvaje de la Universidad Autónoma de Barcelona).

Texto: **Mariona Sanfeliu Salvà** Documentalista

ZOOXXI, la transición hacia el zoo del futuro

El proyecto ZOOXXI nace de los anhelos de personas anónimas – activistas, animalistas, universitarios, científicos y educadores– que cuestionan el modelo de los parques zoológicos como herederos de una tradición de dominación de los humanos sobre el resto de las especies.

Los parques zoológicos nacieron hace seis mil años, cuando los emperadores demostraban con animales exóticos la existencia y la dominación de nuevos territorios. En la actualidad, la retórica de los zocos justifica el hecho de exhibir a los animales en un entorno estructurado como centro de ocio por la necesidad de conseguir ingresos económicos para desarrollar las labores que se han fijado como objetivos: la investigación, la conservación y la educación.

Pues bien, el hecho de tener en un mismo espacio fauna de especies de muy diversas zonas climáticas, con recreaciones de sus hábitats, siempre insuficientes, no es tan solo un error histórico y un anacronismo. La ciencia ha demos-

Una imagen del Parque Zoológico actual, un modelo a superar. En la página anterior, trabajadores del Parque Natural de la Sierra de Collserola observan dos jabalíes en los terrenos de la Vila Joana, junto a la sede del consorcio del parque.

Pere Virgili

trado, por un lado, que genera sufrimiento en los individuos que están encerrados en él, y, además, que el impacto de esta estrategia en la conservación de las especies amenazadas es pequeñísimo, en tanto que no incide en la conservación de su hábitat, con tasas bajísimas de éxito en la reintroducción. Y es un hecho que de su visita no salen necesariamente ciudadanos más educados ni informados.

Desde el año 2012, a raíz de la Declaración de Cambridge sobre la Conciencia, el mundo científico reconoce que los animales no humanos tienen emociones complejas y conciencia de su propia existencia. En los zoológicos los animales cautivos no desarrollan sus conductas naturales, como explorar territorios o desplazarse grandes distancias, y sufren enfermedades que no existen en poblaciones de la misma especie en libertad.

Muchas de las personas que desde hace ocho años trabajan en la propuesta ZOOXXI, bajo el paraguas de la asociación animalista Libera! y la Fundación Franz Weber, son las mismas que, tiempo atrás, a las puertas del Zoo, pedían el cierre del parque. ZOOXXI surge de la evolución de la idea del cierre, pues se ha visto que no beneficiaría a los animales que viven él, que no podrían ser reintroducidos en la naturaleza, ni tampoco llevaría a un cambio de modelo.

Hace falta un cambio de paradigma: hacer de esta institución un espacio de protección de los derechos de los animales, un agente de conservación de los hábitats cuya presencia enorgullezca a los residentes de la ciudad que lo alberga. El cambio, gradual y progresivo, tiene por objetivo a largo plazo que los zoológicos se conviertan en centros de

rescate y rehabilitación de fauna local; que la conservación se realice en el hábitat natural de los animales, y que, en la ciudad, el zoológico exhiba esta acción de conservación con las tecnologías inmersivas más avanzadas: productos de realidad aumentada y contenido educativo audiovisual interactivo.

Paralelamente, se propone la creación de una red internacional de zoológicos que se comprometan a preservar un hábitat e intercambien contenidos en lugar de individuos, como poderosísima estrategia ambiental de protección de la naturaleza, elemento de autosostenibilidad económica y herramienta educativa y científica, y todo ello poniendo el foco no solo en la especie, sino también en el individuo.

El último paso de la campaña será la movilización: conseguir doce mil firmas para dar trámite a la iniciativa ciudadana de lanzamiento del proyecto. Toda persona mayor de dieciséis años y empadronada en Barcelona podrá firmar la iniciativa. Esta fase concluirá el día en que la iniciativa se vote en el pleno del Ayuntamiento.

Cataluña ya es un referente mundial por la abolición de las corridas de toros en 2010 y por la prohibición del uso de animales salvajes en circos en 2015. Ahora, Barcelona, que se ha ganado un merecido prestigio por las políticas públicas de protección de los animales, puede ser pionera en la aplicación de ZOOXXI, un modelo proyectado con vocación internacional. ■

Archivo Josep Maria Sagarra i Plana

Febrero de 1931: la asociación L'Arca de Noè, formada por personas con apellidos relacionados con el reino animal, celebra su fiesta anual con una visita al Parque Zoológico. En la imagen, con la elefanta Júlia, que fue la estrella del Zoo barcelonés desde 1915 hasta su muerte por hambre durante la Guerra Civil.

C. Álvarez / Submon

Text: **Manel Gazo** SUBMON – Servicios Ambientales Marinos

Ballenas y delfines en la costa metropolitana

Hace años que Barcelona se abrió al mar, pero ahora hay que actualizar esta conexión y difundir la idea de que en el frente marino hay todavía unos valores naturales que son un activo de la ciudad y sus habitantes.

Da igual si es un pez grande, un tiburón, un delfín o una ballena: la llegada de cualquier animal marino de cierto tamaño a la costa despierta un abanico de emociones que van de la curiosidad al miedo, pasando por el desconocimiento y la incredulidad. Los periódicos se siguen llenando de noticias como que desde las Golondrinas se vean delfines frente al puerto, que un *paddle surfer* divise una ballena en la playa de la Mar Bella o que un grupo de delfines mulares se pasee entre las embarcaciones-escuela del Centro Municipal de Vela.

Los cetáceos, delfines y ballenas, esos mamíferos que llevan cincuenta y cinco millones de años modificándose para poder llevar una vida completamente acuática, despiertan todavía, siempre, interés. El desconocimiento no afecta solamente a la gente de Barcelona; en la mayoría de las gran-

des metrópolis, los ciudadanos conocen muchas más especies de las lejanas sabanas africanas que de la fauna marina que habita el mar en que se bañan.

Barcelona está encajada entre dos ríos, una cordillera litoral y el mar Mediterráneo. Los dos ríos han mejorado ambientalmente en los últimos años, mientras que Collserola ha ido adquiriendo protagonismo y añadiendo valor natural a la ciudad, sobre todo para sus ciudadanos. Pero eso no ha ocurrido con el mar, cuyo papel aún tiene que dejar de estar centrado únicamente en la arena, el sol y el baño. Hace años que Barcelona se abrió al mar, pero ahora hay que actualizar esta conexión y hacer comprender que todavía existen en el frente marino valores naturales que es preciso considerar como activos de la ciudad y de sus habitantes.

Actividades de custodia marina en el espacio Canyons del Maresme, donde en 2009 SUBMON inició, con el apoyo de la Generalitat de Catalunya, un proyecto dirigido a promover la participación y la implicación social en la protección de los cetáceos.

En el Mediterráneo podemos encontrar de modo regular ocho especies de cetáceos: el delfín mular (*Tursiops truncatus*), el delfín listado (*Stenella coeruleoalba*) y el delfín común (*Delphinus delphis*), el calderón gris (*Grampus griseus*) y el calderón común (*Globicephala melas*), el ballenato de Cuvier (*Ziphius cavirostris*) y el cachalote (*Physeter macrocephalus*), y también una ballena, el rorcual común (*Balaenoptera physalus*), el segundo animal más grande del planeta después de la ballena azul.

Cada año encallan o mueren en las costas catalanas unos treinta ejemplares de estas especies. El frente marino de Barcelona sigue siendo zona de paso para muchos de estos animales, ya sea en sus movimientos diarios y de corta distancia para alimentarse (delfines mulares y delfines listados), ya sea durante su migración estacional, como los rorcuales comunes, que, según la sabiduría popular de los pescadores, comienzan a aparecer por Semana Santa frente a las comarcas del Barcelonès y del Maresme para llegar, entrado ya el verano, a la zona norte del Mediterráneo, donde se alimentarán.

Vale la pena recordar que, en diferentes grados, todos los cetáceos son especies protegidas, y que existe una normativa que regula específicamente la manera de acercarse a ellos cuando se los avista (Real Decreto 1727/2007).

Iniciativas en defensa de los cetáceos

Hay en marcha dos grandes iniciativas para difundir el conocimiento de estas especies y canalizar la participación ciudadana en su conservación.

Delfines Metropolitanos nació en 2012 como proyecto conjunto del Área de Medio Ambiente del Ayuntamiento de Barcelona y la entidad SUBMON. Su objetivo es recoger información sobre la presencia de delfines y otros vertebrados marinos en las proximidades de las costas de Barcelona, para utilizarla en los ámbitos de la comunicación y la divulgación ambiental y en diferentes actividades de investigación de la entidad.

Por otro lado, el entorno marino de Barcelona forma parte del espacio de custodia marina Cañones del Maresme, en el que SUBMON, con el apoyo de la Generalitat de Cataluña, inició en 2009 un proyecto dirigido a promover la implicación social en la conservación y protección de los cetáceos (delfines y ballenas) de la zona. El hecho de que el área se encuentre en el ámbito de incidencia de las comarcas más pobladas de Cataluña destaca aún más su papel como reservorio de biodiversidad marina en un espacio periurbano.

Estas iniciativas aspiran a configurarse como puntos de encuentro de los usuarios del medio marino que quieran aportar y consultar información de los avistamientos próximos a la costa, para difundir el valor de nuestro patrimonio natural marino y señalar la importancia de que podamos, todavía hoy, compartir nuestras costas con estos grandes animales. ■

Texto: **Tere Rodríguez** Presidenta de la Asociación Protectora de Animales Exóticos (APAE Cataluña)

Exóticos: viajeros sin billete de vuelta

Los animales exóticos padecen la antipatía extrema o la codicia insultante de los humanos. Pero aún sufren más por la falta de reconocimiento como seres vulnerables. Hay que detener este tráfico, que no aporta beneficio alguno.

Dicen que el tiempo pone cada cosa en su lugar. Pero quien lo dijo se olvidó del factor humano. Barcelona, que me adoptó hace dieciocho años, es una ciudad en la que disfrutar del anonimato de andar por la calle tan solo es posible para los que no queremos llamar la atención; nadie te ve aunque te miren.

Llevo veintidós años dedicada a la protección de animales; en concreto de esos que sufren una antipatía extrema o una codicia insultante por nuestra parte. Pero de lo que realmente más sufren es de no recibir un reconocimiento como seres vulnerables, y por ello, también, de no tener donde caerse ni vivos ni muertos, cuando el factor tiempo no puede ejercer su derecho propio a dejar a cada uno en su lugar. Animales exóticos, les llamamos.

Barcelona es una ciudad cosmopolita, con un poder adquisitivo alto, y siempre se ha constituido como puerta de entrada de caprichos de lo más originales. No hace muchos años podíamos pasear por la famosa Rambla y espantarnos o hipnotizarnos con una variedad de animales exóticos que no desmerecería de un mercado tailandés. Hoy por hoy sigo pensando que, con ese impresionante escaparate, lo difícil sería librarse del problema que se nos ha acabado planteando: un comercio salvaje de animales difíciles de entender y más difíciles aún de mantener.

J.M. de Llobet / Museo de Ciencias Naturales de Barcelona

J.M. de Llobet / Museo de Ciencias Naturales de Barcelona

A aquellas personas que todavía creen que el problema de los animales de compañía exóticos es menor y que no hace falta “ponerse así”, simplemente les recordaría que desde 2011 disponemos de un Real Decreto de Fauna Invasora. Los reales decretos son como leyes exprés aprobadas para aplicarlas con carácter inmediato; en concreto, este nació para disparar balas de cañón contra animales exóticos que, abandonados sistemáticamente por culpa de un comercio salvaje, se han adaptado al medio natural con todos los supuestos perjuicios subsiguientes y las demás vicisitudes exóticas para las que nuestra ciudad no está preparada. La ley que confirma la teoría del caos.

Insisto en esto del comercio salvaje, un mundo en el que lo legal no siempre va ligado a lo moral y en el que nuestro vecino puede comprar una serpiente de cuatro metros y cuarenta y cinco kilos y luego abandonarla sin que nadie le diga nada. Porque, a pesar de disponer de un marco legal para regular la tenencia de perros potencialmente peligrosos, no se ha regulado jamás la tenencia de animales realmente peligrosos, y así nos vamos encontrando con caimanes sin chipar en Collserola, o con pitones de la India en mitad de la calle, sin saber quién los ha abandonado. Seguramente, si proliferan, acabarán en esa lista negra que nos ha hecho retroceder socialmente y que dice que hay que volver a los tiempos de sacrificar animales de compañía.

De este modo, el tema de los animales exóticos sí que se ha convertido en un problema para “ponerse así”. Por un lado tenemos el abandono en general de animales que no tienen adonde ir, porque, aunque el comercio está permitido, el plan ético de contención ante la irresponsabilidad de la gente no se ha trazado jamás. ¿Dónde pondremos todos los conejos que acaban en nuestros parques y jardines? Por

otro lado, hay un problema de invasión del medio natural, también falto de control auténtico, y queremos pensar que, volviendo a aquellas épocas oscuras de atrapar y sacrificar, dominaremos la situación. No diremos nada sobre la crueldad ejercida contra unos animales que no pidieron llegar aquí, eso lo dejaremos para las charlas de andar por casa.

En cuanto al descontrol sanitario derivado de la demanda creciente de este tipo de animales, por desgracia es un tema que queda circunscrito en ámbitos demasiado técnicos y que solo se airea cuando surgen casos de alarma sanitaria. De este modo, la mayoría de la población permanece desinformada al respecto y es vulnerable a enfermedades propias de los animales exóticos.

Con esta apocalipsis exótica, privando al tiempo de su derecho a ordenar la casa –y dejándolo, por ello, en un ridículo espantoso–, ¿qué vamos a hacer?, ¿qué haremos para controlar a estos animales? Es fácil. Lo mismo que hacen ellos: observar, unirse y copiar. Tomar las leyes que han favorecido a unos y aplicarlas a los otros. Identificar, censar, crear centros de acogida integral..., todas esas cosas que un día pusimos en marcha para tan solo dos especies, los perros y los gatos, pero que debíamos haber aplicado a las más de cuatrocientas (400) que hemos destinado a animales de compañía. Dejar de lado el síndrome de la chistera –sacar un conejo de un sombrero gracioso, y luego hacer el juego de manos para que nadie se pregunte adónde ha ido a parar el animal durante el espectáculo–, ser conscientes de las limitaciones personales e institucionales y frenar este tráfico que no aporta beneficio alguno. Recordemos las pérdidas económicas –de las que tan a menudo se nos informa– causadas por la invasión de especies foráneas, esos animales que llegan aquí con billete de ida, pero sin el de vuelta. ■

Un grupo de escolares observa una tortuga en los jardines del Instituto Botánico, en Montjuïc, durante el BioBlitzBcn de 2016. Esta actividad consiste en identificar el máximo número de especies en el lugar donde se desarrollan. En la página anterior, una mamba verde en la exposición “Enverinats”, que se pudo ver en el Museu Blau entre 2013 y 2015. La mamba es un género de serpientes que viven en los árboles, son extremadamente venenosas y pueden superar a las personas en velocidad de desplazamiento.

J.M. de Llobet / Museo de Ciencias Naturales de Barcelona

En esta página y la siguiente, actividades de identificación de especies durante el BioBlitz de 2016, en los jardines del Instituto Botánico y en la zona adyacente del parque de Montjuïc.

Texto: **Dacha Atienza Ariznavarreta** Jefa de Colecciones, Investigación y Documentación. Museo de Ciencias Naturales de Barcelona

BioBlitzBcn: biodiversidad, participación ciudadana y ciencia

Un BioBlitz es un ejercicio de identificación de especies en veinticuatro horas, abierto a la participación de todos. La fórmula de poner en contacto a científicos profesionales y naturalistas con el público en general resulta muy efectiva.

En palabras del entomólogo estadounidense Edward Wilson, un BioBlitz “es una búsqueda exhaustiva de especies en un área determinada, habitualmente en parques urbanos, con ayuda de escolares, grupos de voluntarios y otros, siempre asesorados por biólogos, en una carrera científica contrarreloj”; investigación que se lleva a cabo en el plazo de veinticuatro horas.

Estas iniciativas surgen de la necesidad de llevar a cabo inventarios o estudios de seguimiento de la biodiversidad, actividades que requieren mucho trabajo de campo y la participación de muchas personas. Tienen un doble objeto: por una parte, ahondar en el conocimiento de la biodiversidad y, por otra, aumentar la conciencia pública sobre la necesidad de documentarla y preservarla. También es una buena forma de implicar a los ciudadanos en la ciencia y de

romper barreras dándoles la oportunidad de contribuir a un proyecto genuinamente científico.

En 2010, la Universidad de Barcelona y el Ayuntamiento de la ciudad organizaron la primera edición del BioBlitzBcn. Desde entonces el proyecto ha ido creciendo y fortaleciéndose, y ahora lo lidera el Museo de Ciencias Naturales, con importante participación de otras áreas del Ayuntamiento, de la Asociación de Amigos del Museo de Ciencias Naturales y de diferentes asociaciones naturalistas. Se organiza un evento BioBlitz cada año con objeto de aumentar el conocimiento sobre la biodiversidad local. Desde el inicio han participado más de 3.000 personas y se han identificado unas 1.500 especies.

Más allá de la relevancia científica de la investigación – que ha llevado a resultados como la identificación de espe-

Texto: **Paula Calvo** Cátedra Fundación Affinity Animales y Salud, UAB, Departamento de Psiquiatría. Fotos: **Vicente Zambrano**

Antrozología, el vínculo entre humanos y animales

En casi la mitad de los hogares españoles hay algún animal de compañía, principalmente perros y gatos. Debemos saber prevenir las relaciones que pueden traer consecuencias negativas y promover las que resulten beneficiosas para los humanos y para los animales mismos.

La antrozología es la ciencia que estudia las interacciones y el vínculo entre los seres humanos y el resto de animales. Pese a que esta ciencia cuenta con menos de cuarenta años, las interacciones con los animales forman parte de la esencia humana desde sus inicios, como ponen de relieve las pinturas rupestres. En la actualidad los animales no humanos participan ampliamente de la dinámica cotidiana de las ciudades.

Aquellos con los que tenemos un mayor grado de interacción y vinculación son los llamados animales de compañía, principalmente perros y gatos. De hecho, en el 49 % de los hogares españoles se convive con algún animal. Nos es preciso conocer el abanico de relaciones que establecemos con ellos para prevenir las que acarrear consecuencias nefastas y promover las que resulten beneficiosas para unos y otros.

En los barrios con más densidad de animales de compañía, mayoritariamente gatos y perros como el de la foto, se registran índices de criminalidad más bajos y mejores indicadores de salud. La interacción con los animales favorece las capacidades sociales de las personas y el desarrollo infantil.

J.M. de Llobet / Museo de Ciencias Naturales de Barcelona

cies que no se habían encontrado antes en la península ibérica-, hay que destacar que en otros casos los datos obtenidos se han empleado para mejorar la gestión de los espacios verdes de la ciudad. Por lo tanto, este proyecto debe entenderse desde un enfoque tridimensional que incluye la sensibilización de la ciudadanía ante la biodiversidad urbana mediante su participación activa, los resultados científicos por sí mismos y, en algunos casos, también la ayuda en la gestión de los espacios verdes.

La ciudad no acostumbra a verse ni a percibirse como un lugar con una diversidad de hábitats potencialmente ocupados por una variedad importante de flora y fauna. El medio urbano posee una estructura heterogénea que permite la existencia de un mosaico variado y disperso de hábitats. Con la crisis ambiental global se prevé que aumentará la sensibilidad ante la biodiversidad y todos los aspectos con ella relacionados. La ciudad de Barcelona es paradigmática en este sentido, pues posee una gran riqueza de ambientes en una superficie relativamente pequeña.

Los proyectos que contribuyan a sensibilizar a la ciudadanía ante estos nuevos retos sociales y medioambientales son de gran interés para la sociedad, y deben recibir un tratamiento prioritario. Actualmente, el BioBlitzBcn es la única actividad de este género en todo el ámbito español y de los países no estrictamente anglosajones, por lo que su existencia resulta aún más relevante y destacable. ■

El Jardinet dels Gats, una colonia de gatos callejeros gestionada por la entidad del mismo nombre en un jardín situado frente al teatro Romea, en el Raval.

Varias entidades animalistas tienen a su cargo colonias de gatos en Barcelona y otras poblaciones, con la colaboración de los ayuntamientos respectivos.

Una prioridad de la antrozoología es el estudio de las relaciones patológicas, entre ellas el llamado síndrome de de animales. La persona que padece esta enfermedad mental, reconocida internacionalmente desde 2013, acumula un gran número de animales, de los que no puede hacerse cargo, y no reconoce las malas condiciones en que se encuentran. El trastorno comporta graves implicaciones para el bienestar de unos y otros, así como problemas de salud pública. Los animales suelen presentar parásitos, heridas y enfermedades diversas. Atender esa gran cantidad de animales en mal estado de salud supone un reto. Desde la antrozoología se está trabajando para crear protocolos de detección precoz y de actuación eficaces ante casos de síndrome de Noé.

La antrozoología también se ocupa del trato cruel para con los animales. Cada año se registran decenas de denuncias por este motivo en la ciudad de Barcelona. La mayoría de sociedades desarrolladas disponen de mecanismos legales para frenarlo y en Cataluña contamos con una Ley de Protección de los Animales. No solo se trata de sancionar a quienes les infligen daño, sino también de incidir en la prevención, y la mejor forma de conseguirlo es educar desde la infancia en el respeto hacia las otras especies.

Otro aspecto negativo de la interacción humano-animal es el abandono. En Cataluña se recogen más de veinte mil animales abandonados al año. A pesar de la tendencia al alza

de la adopción, nunca se los llega a reubicar a todos en nuevas familias de acogida. Los refugios de gatos y perros intentan ofrecerles las mejores condiciones, pero el entorno más adecuado para su bienestar es una familia de acogida. La causa principal del abandono son las camadas no deseadas, y es por esta razón por lo que se propone la esterilización masiva de perros y gatos domésticos. El abandono es un efecto de la falta de concienciación sobre la tenencia responsable de animales de compañía; a menudo incorporamos uno a la familia sin tener en cuenta el compromiso que implica a largo plazo. Por ello hay que llevar a cabo unas adecuadas acciones educativas, a fin de que la población actúe de forma responsable en este ámbito.

Las colonias de gatos

Cuando hablamos de animales sin hogar en la ciudad, merecen una atención especial los gatos callejeros o asilvestrados que se distribuyen en colonias. Estamos acostumbrados a la presencia de los gatos en los núcleos de población humana, aunque generan controversia y molestan a algunas personas. Por un lado afectan a la fauna silvestre autóctona, pero, por otro lado, las colonias de gatos urbanos han demostrado ser muy útiles para controlar plagas como las de ratas y ratones, de modo que son necesarias para mantener un equilibrio en el ecosistema de la metrópolis. Ahora bien, es preciso que los felinos urbanos estén bajo el control de un

programa de gestión ética como el que ofrece la ciudad de Barcelona. Este programa determina alimentar a los gatos de forma adecuada para evitar problemas de higiene, esterilizarlos para evitar su reproducción descontrolada y hacerles un seguimiento sanitario.

Existe la falsa creencia de que la vida del gato callejero es ideal; muy al contrario, su esperanza de vida es muy corta en comparación con la del gato doméstico. Además se cree a menudo que cualquier gato puede vivir y ser feliz en la calle, pero los que se han acostumbrado a la vida doméstica sobreviven difícilmente en plena libertad. En consecuencia hay que combatir la opción de la gente que abandona a su gato en la calle pensando que tendrá una buena vida. Ello demuestra la necesidad de concienciar en la tenencia responsable.

Fuente de capital social

La presencia de animales de compañía en nuestro entorno ha demostrado ser una fuente de capital social, entendiéndolo como el factor que permite que las personas se mantengan vinculadas a su comunidad de forma beneficiosa y positiva y con una actitud prosocial. Una ciudad con unos altos niveles de capital social tiene ciudadanos cívicos y que colaboran entre sí. Mediante diferentes estudios se ha comprobado que en los barrios con más densidad de animales de compañía se registran índices de criminalidad inferiores y mejores indicadores de salud de las personas. Los animales de compañía fomentan la interacción social y aportan ciertas ventajas, pese a que también generan algunos conflictos. Por este motivo se requieren normativas que regulen y favorezcan la circulación y el cuidado de los animales de compañía, ya que la tenencia responsable favorece este capital social y evita los conflictos de convivencia.

Estudios recientes de la Cátedra Fundación Affinity Animales y Salud han puesto de relieve que en España muchos propietarios de perros y gatos mantienen un vínculo emocional con los animales, e incluso los consideran un miembro más de la familia. Esta vinculación parece ser un fenómeno universal y común a diferentes culturas.

Los efectos positivos de compartir la vida con animales de compañía se dividen en dos tipos: físicos y psicosociales. En el ámbito físico, el contacto con un animal de compañía reduce la presión arterial, por ejemplo. En el área de los beneficios psicosociales la ciencia muestra que los animales son catalizadores sociales, es decir, que nos ayudan a socializarnos y establecer vínculos con las otras personas. El hecho de que el animal forme parte de nuestra red social contribuye a permitimos superar las condiciones generadoras de estrés. El contacto con animales reduce los miedos, los síntomas de depresión y los niveles de agresividad, y también propicia la comunicación, los estados de humor positivos, las actuaciones prosociales y la atención positiva para con otras personas.

Un desarrollo infantil saludable

Todos, pero especialmente los niños, tienen mucho que ganar de la convivencia con los animales. Se ha demostrado que el contacto con animales de compañía favorece un desarrollo infantil saludable. En este sentido, se ha estudiado ampliamente el apoyo emocional que se deriva de esta rela-

ción. Numerosos estudios en diferentes países muestran que los niños que pasan por un momento emocionalmente complicado buscan a los animales para sentirse reconfortados. La relación de niños con animales también favorece el desarrollo de la empatía y el comportamiento positivo (prosocial) entre niños. En general, los niños vinculados con animales son más empáticos, y también parece que esta relación les facilita el desarrollo cognitivo y lingüístico. Por último, el refuerzo del sistema inmune es otro campo en el que la convivencia con animales tiene efectos positivos: los niños son menos propensos a alergias y tienen menores tasas de absentismo escolar.

Podemos ir más allá mediante la aplicación orientada y terapéutica de los beneficios de la interacción humano-animal a través de las intervenciones asistidas con animales (IAA). Las IAA se aplican en colectivos de todo tipo: personas con trastorno mental, con discapacidad, en riesgo de exclusión social y otras con requerimientos especiales. Los efectos reales de las IAA, muy extendidas en nuestro país, se encuentran actualmente en vías de estudio para corroborar sus beneficios.

La interacción con animales de compañía en nuestro entorno es inevitable. Y hay que conocer a fondo sus consecuencias y sus efectos, tanto los positivos como los negativos, para favorecer la mejor convivencia posible y aprovechar al máximo la inestimable aportación social que suponen. ■

La interacción con animales de compañía y domésticos tiene muchos beneficios terapéuticos y favorece la sociabilidad de las personas. En la imagen de arriba, visita familiar a la granja del centro educativo municipal Hort Urbà Masia Can Cadena, en el parque de Sant Martí.

Texto: Isabel Segura Soriano Historiadora

Clotilde Cerdà, entre la música y el activismo social

En el último tercio del siglo XIX, actuar y pensar desde una perspectiva feminista y antiesclavista podía tener consecuencias. La compositora y arpista Clotilde Cerdà i Bosch, hija de la pintora Clotilde Bosch, esposa de Ildefons Cerdà, pudo constatarlo en primera persona.

Clotilde Cerdà i Bosch nació en Barcelona en 1861, según el registro civil, o un año más tarde, según indica un apunte del diario de su padre, Ildefons Cerdà. De hecho, se dice que el autor del Eixample no era su padre biológico, y aunque la reconoció como hija y le dio su apellido, la excluyó del testamento que redactó en 1864, el mismo año en que su matrimonio con la pintora Clotilde Bosch acabó rompiéndose.

A los quince años, cuando ya era una celebridad, reconocida internacionalmente por sus conciertos de arpa con el nombre artístico de Esmeralda Cervantes, Clotilde Cerdà llegó a Cuba, procedente de Nueva York y de Filadelfia, donde había actuado en la exposición internacional de 1876. Había estallado la primera guerra de independencia; no era el mejor contexto para la música y por eso el capitán general de la isla, Jovellar, le había recomendado que lo pospusiera cuando ella le manifestó sus intenciones de ir. Pero Clotilde no hizo caso y se presentó en el Teatro Tacón, el más importante de La Habana. Quería ir a Cienfuegos, pero la hicieron desistir de ello porque era demasiado arriesgado. Actuaciones aparte, estableció contactos con los independentistas de aspiraciones republicanas y contrarios al sistema esclavista. Enrique Trujillo, miembro de la Sociedad Literaria Hispano-Americana, fundada en Nueva York por José Martí, vinculó a la arpista con el movimiento. “La causa de la independencia de Cuba tuvo en ella una centinela avanzada”, escribió. El gobierno español estaba pendiente de sus actos, aunque de momento dejó tranquila a la arpista.

Facilitar una “educación brillante” a las mujeres

Y seguía pendiente de ella cuando en 1883, de regreso en Barcelona –donde dos años antes se había incorporado a la logia masónica Lealtad– inició las gestiones para crear un centro de enseñanza específico para mujeres, con el objetivo de ofrecer una “educación brillante, más bien práctica que teórica”. Se trataba de facilitar el acceso de las mujeres

Album de Clotilde Cerdà i Bosch. Biblioteca de Catalunya

a la formación y de exigir su derecho a la profesionalización. Así fue como al cabo de dos años nació en el número 10 de la Rambla la Academia de Artes y Oficios de la Mujer. Clotilde Cerdà se rodeó de mujeres que ya tenían una larga trayectoria profesional y un prestigio reconocido, como la poetisa Josepa Massanés, la doctora Dolors Aleu i Riera – primera doctora en medicina de España– y la periodista y novelista Antònia Opisso, pieza capital en el organigrama de la academia.

El proyecto, creado, financiado y gestionado por mujeres, tuvo muy buena acogida. El número de alumnas iba creciendo día tras día. Las asistentes a las clases nocturnas llegaron a ser 270 y no se admitieron más solicitudes debido a las reducidas dimensiones del centro. Un año después de la inauguración se plantearon construir un edificio de nueva planta para dar respuesta a las necesidades de espacio y de organización de la academia.

En paralelo, la secretaria de la academia, Antònia Opisso, publicó *Diario de un deportado*, una novela en forma de diario. Su protagonista y supuesto autor era Carlos Atregui, un residente cubano a quien deportaban a España tras ser acusado de mantener posiciones antiesclavistas y autonomistas. Con la obra, Antònia Opisso tomaba parte en el debate sobre la esclavitud, aún vigente en aquellos momen-

tos pese al acuerdo internacional que la prohibía. La autora se declaraba abiertamente antiesclavista a través de las palabras de su personaje: “Soy abolicionista”.

Amenaza realista

En busca de dinero para ampliar la academia, Clotilde planificó un viaje a Estados Unidos para conseguir la financiación que no encontraba en Barcelona ni en el resto de la Península. Desde el día 1 de enero de 1887 ya sabía que algunos sectores realistas no solo no le apoyarían para garantizar la continuidad del proyecto, sino que se opondrían a él explícitamente. El conde Morphy, secretario de la reina regente de España, María Cristina, le dijo en una carta: “Yo creí que V. aspiraba a tocar muy bien el arpa o a lo sumo a ser una gran artista; [...] pero un día aparece V. en Cuba, como queriendo resolver por su influencia el problema de la esclavitud, y presidiendo manifestaciones y juntas que nada tienen que ver con el arte; y ahora la veo a V. erigida en protectora de la clase obrera catalana y de la educación de la mujer”. A continuación le recomendaba/ordenaba que callase, y que en caso contrario se atuviera a las consecuencias. Era una amenaza en toda regla: “Si los periódicos dicen tonterías, no les haga V. caso, ni se meta a formular acusaciones, ni a hacer cargos o dar consejos, sin suficiente conocimiento del asunto; porque el resultado tendrá que ser contraproducente”.

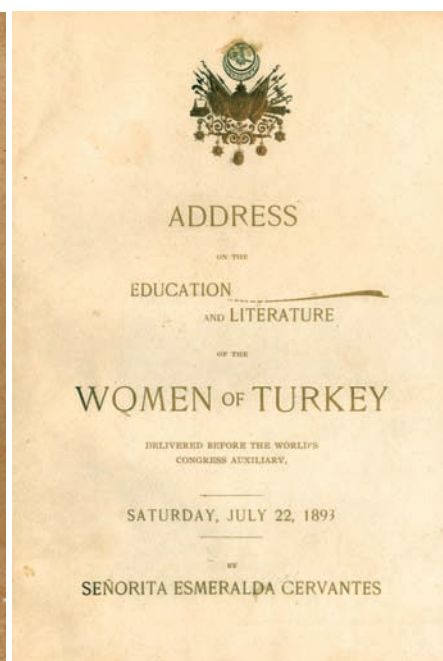
La amenaza de Morphy se materializó. La Academia de Ciencias, Artes y Oficios de la Mujer tuvo que cerrar por falta de apoyos y por el déficit presupuestario que arrastraba. El 29 de marzo de 1887, Clotilde Cerdà hizo públicas las cuentas de la academia: “La diferencia entre el déficit, 12.960, y lo que falta pagar, que son 3.750, ha sido sufragada por la Directora”. Clotilde emprendió el vuelo, acompañada por su inseparable madre.

Exilio europeo

La arpista y activista deambuló por media Europa, sin tener residencia fija. El 1 de octubre de 1888 Jacint Verdaguer le escribe: “Vegí ab gran pena los contratemps, que acabaren per allunyarla de la patria; més recorde que tots som desterrats en aquest mon” [Veo con gran pena los contratiempos que acabaron alejándola de la patria; pero recuerde que todos somos desterrados en este mundo].

Desde Constantinopla, adonde llegó invitada para dar un concierto y ya no dejaron que se marchase, Clotilde –sentada en “mullidas otomanas, en la terraza cubierta de enredaderas”– escribió a Víctor Balaguer el 22 de septiembre de 1892: “Amigo mío, fundé la Academia de Ciencias, Artes y Oficios para la Mujer y, como si hubiera fundado una escuela de malas costumbres, así se desencadenaron todas las malas posiciones sobre mí. Con una pérdida de 22.000 pesetas la cerré y tomé el vuelo hacia los países en donde se aprecia y recompensa el mérito”.

La academia subsistió apenas dos años, pero su clausura no fue un hecho aislado. El congreso femenino que se planteaba organizar en Palma nunca se llevó a cabo. La vida de la revista *La Ilustración de la Mujer*, en la que Clotilde escribió más de un artículo, tuvo una corta duración. Todos aquellos proyectos, que crearon espacios de debate y formación como bases para la mejora de las condiciones de vida de

Álbum de Clotilde Cerdà i Bosch. Biblioteca de Catalunya

las mujeres y de los hombres y para participar en el desarrollo social desde una perspectiva sexuada en femenino – ¿por qué no llamarla feminista?–, fueron clausurados.

Las amenazas, el exilio, no la detuvieron. Cuando estaba en Turquía, Clotilde Cerdà recibió una carta de invitación de la World's Columbian Exposition, que tenía que celebrarse en Chicago en 1893, para dar allí una conferencia sobre la educación de las mujeres en Oriente. Acudió y habló sobre *Education and Literature of the Women of Turkey*. Y también actuó en un concierto dirigido por Theodore Thomas dentro de los actos de la exposición y en otro privado para el presidente de Estados Unidos, Stephen Grover Cleveland, y su esposa, Frances Folsom.

Le seguimos el rastro hasta Brasil, donde fue la delegada de la asociación pacifista internacional Alliance Universelle des Femmes Pour la Paix, y donde murió su madre. De allí se trasladó a México, donde dio clases en el conservatorio de la capital; ya había abandonado los conciertos. Más tarde volvió a Barcelona y en 1915 se instaló definitivamente en Tenerife, donde fallecería en 1926.

Clotilde Cerdà no es una excepción. Como decía Christine de Pizan en el siglo xv, encontraríamos más mujeres como ella si nos tomáramos la molestia de buscarlas. ■

Sobre esas líneas, Clotilde Cerdà tocando el arpa a los seis años, y portada de un folleto con la conferencia que dio en 1893, en el marco de la Exposición Internacional de Chicago, sobre la mujer en Turquía, firmada con su pseudónimo artístico. En la fotografía inferior, con alumnas de su academia, en 1885. En la página anterior, en La Habana, retratada con el sombrero del cuerpo de bomberos de la ciudad.

En julio de 1977, unos meses después de que los vecinos echaran abajo la planta asfáltica, se organizó en el mismo lugar la muestra conocida como las “30 horas”, con actividades culturales y de ocio y presencia de entidades sociales y políticas, que sirvió para reivindicar el espacio como sede de un ateneo popular autogestionado.

Kim Manresa / Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris

Texto: **Andrés Naya Cabrero**. Codirector de la revista *Carrer*

Ateneu Popular de Nou Barris: cuarenta años de “acción, lucha y diversión”

El derribo de una contaminante planta por los mismos vecinos que la padecían, a principios de 1977, estuvo en los orígenes del Ateneu Popular de Nou Barris, destacado protagonista de la movilización social y la dinamización cultural de los barrios del norte de la ciudad tras la muerte del dictador.

A finales de 1976 el Ayuntamiento de Barcelona instaló una fábrica de cemento entre los barrios de Trinitat Nova y Roquetes, en un terreno calificado urbanísticamente como parque forestal. El cemento se destinaba a la construcción de las autopistas cercanas.

A petición de la Asociación de Vecinos de Nou Barris, el Colegio de Ingenieros emitió un informe que señalaba que este tipo de instalaciones tenía que ubicarse como mínimo a dos kilómetros de distancia de las viviendas. No fue así. Los vecinos y las vecinas de Trinitat Nova veían cómo se apartaban su ropa cuando la tendían, al entrar en contacto con el polvo de la planta asfáltica. Era el mismo polvo venenoso que respiraban. Así empezó una lucha en defensa de la salud al grito de “¡Salvemos nuestros pulmones!” Al objetivo de acabar con la planta asfáltica se le añadió la reivindicación de

que el espacio se convirtiera en un ateneo popular. En Barcelona diversos barrios los reivindicaban. Los vecinos crearon la Coordinadora Pro-Ateneo con este fin.

Los vecinos toman la iniciativa

El 2 de octubre de 1976 fue nombrado alcalde de Barcelona Josep Maria Socias Humbert. Entre sus objetivos figuraba la “pacificación” de una ciudad que tenía en curso numerosas luchas vecinales. Las primeras elecciones democráticas estaban cerca.

El alcalde nombró una serie de delegados que suplían a los concejales de la dictadura. El delegado de Obras Públicas, reunido con la Coordinadora, se comprometió a cerrar la planta asfáltica. Posteriormente, en una reunión celebrada el 29 de octubre, Socias rectificó y anunció que se mantendría

la planta y se instalarían filtros para disminuir el impacto de los humos y el ruido.

La indignación fue enorme, y el domingo 9 de enero de 1977, una asamblea celebrada en una mañana fría y soleada decidió el derribo de la planta asfáltica. Un grupo de vecinos, pertrechados del material necesario –que incluía cuerdas y grandes martillos– se pusieron “manos a la obra” y echaron abajo las instalaciones. Previamente habían encerrado en su despacho al vigilante y se había cortado la línea telefónica.

Sorprendió que a pesar de las horas que duró la operación no interviniera la policía. Posteriormente se supo que estaba entretenida en reprimir una manifestación de la escuela Benjamín, del mismo barrio, que reivindicaba mejoras.

La prensa se hizo eco de lo sucedido. Recuerdo que el periodista Rafael Pradas, posteriormente concejal democrático, calificó a los vecinos de “indios metropolitanos” y denunció que habían destruido unas instalaciones de propiedad municipal valoradas en cinco millones de pesetas.

El alcalde no quiso complicarse la vida. No denunció a los protagonistas de la acción directa y no fueron investigados. No exigió ninguna responsabilidad a la Asociación de Vecinos de Nou Barris y toleró el uso de algunas instalaciones.

Un compromiso constante

La Coordinadora Pro-Ateneu, formada por las vocalías de cultura de las asociaciones de Trinitat Nova, Prosperitat, Roquetes, el Centro Social Roquetes y diferentes vecinos y vecinas a título particular, se reunía todos los domingos.

El 4 y el 5 de julio se celebraron las “30 horas”: una muestra de música, circo, teatro, poesía, debates, exposiciones y diversos tenderetes de entidades sociales y políticas en las que participaron miles de personas. Queda en la memoria la matanza de un cerdo que realizó el vecino Pep Saltes.

Había comenzado una de las luchas más importantes de Nou Barris. La planta asfáltica se tenía que convertir en un ateneo popular autogestionado.

En 1978 Socias Humbert recibió a la Coordinadora, que se presentó en la plaza de Sant Jaume con una enorme maqueta de escayola del ateneo y su entorno, realizada por los vecinos con la ayuda de varios arquitectos. La trasladaron en una furgoneta y la entraron a hombros por la puerta principal. Socias le dio el visto bueno.

Tira y afloja con el Ayuntamiento

Un año más tarde llegaron las primeras elecciones municipales democráticas. Jordi Vallverdú, socialista y antiguo dirigente vecinal, salió elegido concejal de Participación Ciudadana y no asumió la reivindicación. En 1980 anunció a bombo y platillo: “El Centro Cívico de Nou Barris se abrirá este año”. No cumplió. Se inauguraría catorce años después pero ya no sería un centro cívico teledirigido, sino un Ateneu Popular de Nou Barris autogestionado.

Las diferencias con el Distrito no impidieron que se fueran realizando pequeñas actividades. Eran los años ochenta. La crisis económica golpeaba con dureza las barriadas y los traficantes de la muerte expandían la heroína por nuestras calles. Algunos vecinos, entre ellos los activistas Juanillo y Álvaro, pusieron en marcha unos talleres de malabares y zancos para llamar la atención de los jóvenes. Así comenzó la vocación circense que el Ateneu ha mantenido hasta hoy.

Kim Manresa / Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris

En la fotografía de arriba, la planta asfáltica construida en 1976 por el Ayuntamiento en un terreno que tenía calificación de parque forestal, muy cerca de las viviendas. El cemento producido se destinaba a la construcción de las autopistas próximas. En la foto inferior, manifestación vecinal contra la planta por la contaminación que generaba.

Kim Manresa / Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris

En los años ochenta las asociaciones del distrito no solo afrontaban la lucha por unos barrios mejores. La Coordinadora del Ateneu tomó conciencia de que estaban ubicados en la Collserola pobre, abandonada y atravesada por decenas de torres de alta tensión. Por ello decidió impulsar las Acampadas Populares, que concretaron reivindicaciones en defensa de la sierra y de su entorno (algunas reivindicaciones aún están pendientes). Eran años en los que no se luchaba solo por el asfaltado de las calles y los equipamientos. Las mujeres, desde sus vocalías, ponían en común la lucha por sus reivindicaciones.

Se entendió que “hacer barrios” también era potenciar las actividades culturales. Se recuperaron los prohibidos carnavales y se inventaron nuevos festejos como “La cultura va de festa”. Aparecieron las fiestas mayores de los barrios y se abrieron *casals* (centros culturales y sociales) también autogestionados, como el de Prosperitat.

Fueron unos años intensos en los que se potenció el trabajo en red, la creación de coordinadoras o comités unitarios para manifestarse contra las agresiones fascistas y para apoyar las huelgas generales, a los insumisos criminalizados o la campaña contra la entrada en la OTAN.

Nada de esto era ajeno al Ateneu, que participaba como una entidad más. Hizo suyo un principio fundamental: la cultura ha de divertir, pero también explicar las cosas, ponerlas a debate y potenciar las respuestas necesarias. Los vecinos y las vecinas debían ser protagonistas. La cultura, que tenía que estar ligada al territorio, tomaba una dimensión mayor año a año. Era necesario que el Ateneu estuviera gestionado por el vecindario. Pero el Ayuntamiento seguía em-

Cuarenta años separan las dos imágenes de la derecha. Arriba, las "30 horas" reivindicativas de 1977, unos meses después de que un grupo de vecinos echara abajo las instalaciones de la planta asfáltica.

Debajo, conmemoración de la efemérides en la sede del Ateneu de Nou Barris, el pasado 11 de febrero, con el derribo simbólico de una reproducción en cartón de la planta.

Kim Manresa / Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris

Dani Codina

pecinado en abrir un centro cívico al uso, dependiente del equipo de gobierno y con un funcionario como director.

En 1984 se aprobó una nueva división de la ciudad y al distrito le llamaron Zona Nord. Los barrios decidieron reivindicar el nombre de la asociación de vecinos que había encabezado la lucha, y reclamaron la denominación de Nou Barris. El Ateneu la hizo suya. No quería ser un espacio en tierra de nadie. Zona Nord silenciaba la historia de lucha vecinal.

Ante los muchos incumplimientos, la Coordinadora Pro-Ateneu convocó numerosas protestas ante la sede del Distrito: encierros, pintadas, manifestaciones. El volumen de entidades que participaron y la presencia permanente en la calle fueron fundamentales para resistir.

En 1989 se fundó como entidad gestora el Bidó de Nou Barris, en recuerdo de los bidones que se amontonaban en la destruida planta asfáltica. Un paso adelante. Se tenía más claro que nunca que se luchaba por un equipamiento social y cultural y que se quería programar actos de mayor envergadura. Y así fue. El lema "Acción, lucha y diversión" empezó a ser una realidad. El Bidó ha formado parte hasta hoy de la

Coordinadora d'Associacions de Veïns i Entitats de Nou Barris. No es casual. Y a principios de los años noventa empezó la reforma del local que, de manera provisional, había ocupado hasta entonces el Ateneu. Lo que tenía que haber durado un año, duró cuatro. Para no morir en el olvido se puso en marcha el Ateneo Ambulante, que trasladó sus actividades a locales y equipamientos de las barriadas.

El 6 de noviembre de 1994, al grito de "¡¡Ya está!!", se inauguró oficialmente el Ateneu reformado. Habíamos contabilizado más de seis mil días de lucha. Sin duda, la perseverancia de un grupo de activistas y el apoyo del tejido social lo habían hecho posible.

Reconocimiento de la gestión vecinal

En los siguientes años, la lucha tuvo un nuevo objetivo: que se reconociera el carácter vecinal de la gestión. Que no se estuviera obligado a firmar unos convenios que se basaban en la Ley de Contratos del Estado. Teníamos demasiadas dificultades. Éramos entidades sin ánimo de lucro, arraigadas en el territorio. Una lucha larga que se ha realizado conjuntamente con los equipamientos autogestionados de Nou Barris y de la ciudad. La gestión ciudadana se aprobó hace solo un par de años.

El día 11 del pasado mes de febrero, centenares de vecinos y vecinas nos juntamos para celebrar el 40 aniversario del Ateneu. Simbólicamente se echó abajo una planta asfáltica de cartón. Los abrazos y los gestos de complicidad se prodigaron. El acto tenía un fuerte significado. Seguía vigente aquella primera reivindicación: la cultura queremos hacerla nosotros. Cuarenta años en los que la programación cultural se había decidido con total autonomía. Un Ateneu independiente de las instituciones y partidos, autogestionado. Un Ateneu crítico con los poderes. Un Ateneu que forma parte incuestionable del mapa cultural de la ciudad.

Por muchos años más, ¡acción, lucha y diversión! ■

Texto: **Àngels Codina Relat** Ambientóloga y periodista. Fotos: **Dani Codina**

Los olores, identidad y valor en alza en el planeamiento urbanístico

Una visión en positivo de los olores urbanos abre la puerta a considerarlos un elemento del marketing urbano. La desodorización de las ciudades y su clonación olfativa –los mismos olores en todas partes– son herederas del urbanismo moderno, empeñado en liberar de emoción los espacios públicos.

Cerramos los ojos. Nos ponemos tapones en los oídos. Y las únicas pistas para averiguar dónde estamos nos llegan por la nariz. Olfateamos los humos del tráfico. El olor a patatas fritas industriales de un establecimiento de comida rápida. El perfume de una señora que pasa junto a nosotros. Y el de una tienda de la misma cadena de ropa donde compramos los tejanos que llevamos hoy.

Al quitarnos la venda de los ojos y destapamos los oídos, descubrimos que estamos en el paseo de Gràcia. Un minuto antes nos podrían haber dicho que se trataba de la avenida comercial de cualquier otra ciudad europea y nos lo habríamos creído.

Las ciudades se han desodorizado. Se han convertido en olfativamente neutras y estériles. Y no es un fenómeno nuevo, sino que se remonta al siglo XIX con el movimiento higienista, que denunciaba la falta de salubridad y de higiene

de las poblaciones industriales. Desde entonces, en las urbes de Occidente, a los olores, incluso a aquellos que no se consideran necesariamente desagradables, se les ha otorgado una connotación negativa, y toda gestión en este sentido se ha enfocado a eliminarlos. Hay que añadir que, a causa de la globalización, en todas las ciudades se han establecido los mismos tipos de establecimientos, que aportan los mismos olores, por lo que las zonas urbanas se han convertido en clones desde el punto de vista olfativo.

La desodorización y la clonación de las ciudades son herederas del urbanismo moderno, que busca “liberar de emoción los espacios públicos”, de modo que acaban convirtiéndose en “amorfos”. Lo explica Joan Nogué, catedrático de Geografía de la Universidad de Gerona y, hasta hace poco, director del Observatorio del Paisaje de Cataluña, quien añade que, como reacción a la globalización, se ha produ-

El olor de contaminación es dominante en algunas de las zonas atravesadas por grandes rutas urbanas.

A la derecha, sardinas en un puesto de pescado de la Boqueria, uno de los principales parajes de donde emanan aromas de comida.

En la página anterior, plantas en el Park Güell, que con Montjuïc y el parque de la Ciutadella concentra los olores de tierra y vegetación.

cido un cambio de paradigma basado en “un retorno a los lugares, entendidos como una porción de espacio con idiosincrasia propia desde donde damos sentido al mundo”. Pueden ser una escuela, una plaza, un árbol, una bodega, la curva de una carretera, “rincones ínfimos de la ciudad de aspecto anodino” que se llenan de significado y “que encarnan la experiencia y las aspiraciones de las personas, evocan recuerdos y expresan pensamientos, ideas y emociones diversas”, y a los que nos sentimos arraigados. Y son los sentidos quienes juegan un papel clave en la intermediación entre el espacio físico y las emociones.

El sentido más poderoso

Para viajar en el tiempo y en el espacio y hurgar en nuestra memoria no hacen falta DeLoreans provistos de un condensador de flujo, ni la TARDIS del Dr. Who, ni la máquina del tiempo de H. G. Wells. Basta con saborear un pedacito de magdalena mojado en una infusión de té o de tila, como diría Proust, para transportarnos a la infancia. O topa con alguien que gasta el perfume que usaba el abuelo, para echarle de menos. U oler un mango dulce y maduro como los que probamos en Brasil para imaginar que estamos de vacaciones tumbados en una playa de arena blanca.

El olfato tiene el poder de evocar recuerdos y despertarnos emociones más que ningún otro sentido, y la razón es, sencillamente, que los olores están conectados con el sistema límbico, la parte más primitiva de nuestro cerebro, que regula las emociones y construye nuestra memoria.

Pese a ser tan importante en nuestro modo de experimentar el mundo, el olfato ha sido históricamente el sentido que más se ha menospreciado en la tradición científica y filosófica occidental. A partir del nacimiento de la filosofía en la antigua Grecia, hace 2.500 años, la vista y el oído pasaron a ser considerados los sentidos nobles, por un lado porque se asociaban a la mente y al espíritu, y, por otro, porque se podían cuantificar objetivamente y, por lo tanto, permitían interpretar la realidad de forma racional. Al tacto, al olfato y al gusto, en cambio, se los vinculaba al cuerpo y a los instintos más primarios –servían para gestionar las necesidades fisiológicas como alimentarse y reproducirse, y para garan-

tizar la supervivencia–, y proporcionaban sensaciones subjetivas que no podían medirse.

Esta jerarquía de los sentidos también se manifiesta en los espacios urbanos, de modo que, en Occidente, los olores raramente se tienen en cuenta en la gestión urbanística y, si se toman en consideración, es “en términos de control y gestión –separación, desodorización, enmascaramiento y aromatización–, pero no con el fin de preservar y celebrar los olores que gustan a las personas”, denunciaba Victoria Henshaw, profesora de Urbanismo y Diseño Urbano en la Universidad de Sheffield y autora del libro *Urban smellscape* (2013), en una cita recogida por el periódico *The Guardian* en su obituario.

La relación con los olores, en cambio, es muy diferente en la cultura oriental, donde son valores urbanos a conservar y potenciar. En Japón, sin ir más lejos, en el año 2001 el ministerio de Medio Ambiente hizo un llamamiento popular para elegir los cien lugares del país cuyas cualidades olfativas había que preservar. Entre los elegidos, Kushiro por su niebla marina o Koriyama por el olor a goma de pegar de las callejuelas donde se concentran los artesanos de muñecas.

Una visión en positivo de los olores urbanos, tal como sugiere Henshaw, abre la puerta a considerarlos un elemento a utilizar en el marketing urbano. Así, de igual modo que las multinacionales de ropa y las cadenas hoteleras de lujo recurren al marketing olfativo para crear marca, podría hacerse lo mismo con las diferentes áreas de la ciudad, y a poder ser sin necesidad de usar aromas artificiales, sino respetando y potenciando los propios.

En el marco del resurgir del interés por los lugares de que habla Joan Nogué, y dado que los olores urbanos hacen una contribución vital a la construcción de la identidad colectiva de lugar, se plantea, también, el gran reto de incorporar los olores urbanos positivos a la planificación urbanística. “Nuestra nariz es una gran máquina de *big data* que puede captar hasta un trillón de olores, de los que los gobiernos locales gestionan una porción ínfima, quizás entre diez y cincuenta, normalmente negativos”, explica Daniele Quercia, investigador de Laboratorios Bell de Nokia en la Universidad de Cambridge. El motivo por el que se prescinde de

los demás olores es que “son muy difíciles de detectar”, entre otras cosas, porque son subjetivos y efímeros, y este es “el principal obstáculo a la hora de incorporarlos al planeamiento urbanístico”.

En el campo de la investigación se ha intentado medir los olores de diversas maneras –con narices en forma de trompeta que miden aspectos como la intensidad y la duración, mapas en línea alimentados colectivamente y rutas olfativas en las que participan grupos reducidos de personas–, pero no han sido efectivas porque requieren una gran implicación colectiva.

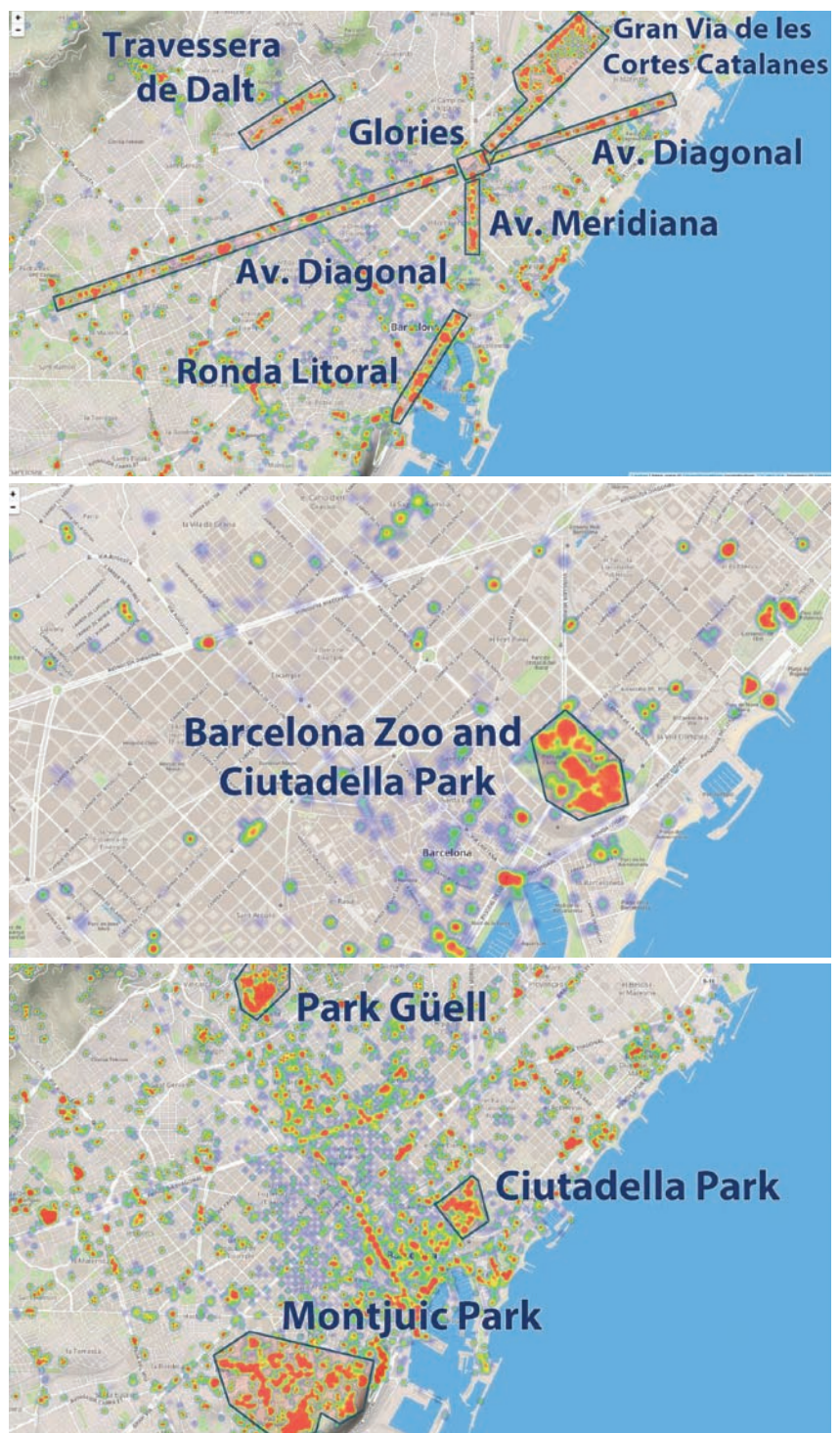
De las pituitarias al planeamiento

“¡Detengámonos! ¿Perciben algún olor?” Deben ser las dos frases que Kate McLean, doctoranda en el Royal College of Art de Londres, ha pronunciado más veces durante la fase de recogida de datos de su tesis doctoral, que consiste en diseñar mapas olfativos de las ciudades a partir de la percepción humana. Kate McLean ha llevado a cabo diversas rutas olfativas o *smellwalks* en ciudades como Barcelona, Singapur, Londres o Nueva York, en las que ha invitado a los participantes a olfatear sus calles y describir los aromas que iban detectando. En un primer estadio, los resultados se ilustran con mapas pintados con acuarelas en que los colores informan de si las fragancias son agradables o no, y la magnitud de las manchas, de su intensidad y duración. Al mismo tiempo, en un archivo de Excel, McLean reúne el vocabulario usado por los participantes para describir los olores detectados en tiempo real durante la ruta. Son habituales palabras como “vómito”, “hierba” o “metro”, pese a que, de vez en cuando –explica con una sonrisa– recoge algunas tan originales como “pacharán y puro”, que alguien le dijo en Pamplona, o “secretos profundos y oscuros”, que le dejaron caer durante una ruta nocturna por Singapur.

Uno de los resultados de la recogida de datos efectuada por McLean es un vocabulario de 285 términos que ha servido de base para una investigación liderada por Daniele Quercia y realizada para diversas ciudades, entre las cuales se encuentra Barcelona. Los términos se cruzaron con las etiquetas utilizadas en Twitter y en los textos que acompañan las fotografías georreferenciadas en Flickr e Instagram. El producto son mapas elaborados sin necesidad de una implicación colectiva, y que podrán servir como herramienta para incorporar los olores en el planeamiento urbanístico y hacer su seguimiento.

¿A qué huele Barcelona?

En total, para nuestra ciudad se utilizaron 74.381 fotografías de Flickr, 5.637 de Instagram y 3.915 tuits. El mapa olfativo resultante revela que los olores predominantes tienen que ver con la comida y la naturaleza, mientras que las emanaciones que caracterizan Londres están relacionadas con las emisiones del tráfico y los desechos. En Londres, el olor de comida se concentra sobre todo en el mercado de Borough; en Barcelona, en el de la Boqueria y en zonas como el Born o la Barceloneta. En cuanto al olor de naturaleza, puesto que la experiencia olfativa está condicionada, entre otros factores, por la calidad del aire, predomina en el parque de Montjuïc y en el Park Güell, y se anula en las calles próximas a la Ronda Litoral o a la Travessera de Dalt.

Los efluvios de desechos y tabaco se localizan en áreas de actividad nocturna como la Barceloneta y la playa de Bogatell, o, en Londres, Blackfriars y Elephant and Castle. Por Shoreditch, al nordeste de la capital británica, se percibe el olor de productos de limpieza. El de productos químicos se detecta en zonas industriales como Sant Adrià, los alrededores del hospital de Sant Pau y las grandes estaciones de tren.

En materia de olores dos y dos nunca serán cuatro, pues su percepción depende de factores individuales, sociales y de contexto. Pero la aproximación de Quercia *et al.* abre vías que facilitarán que la interpretación de los olores se incorpore a disciplinas como las artes y las humanidades, las ciencias computacionales o el planeamiento urbanístico. ■

El mapa olfativo de Barcelona revela que los olores dominantes tienen que ver con la comida y la naturaleza. Los mapas muestran las áreas donde predominan –de arriba abajo– los efluvios de contaminación, de animales y de plantas y tierra, respectivamente.

Lluís Salom

Texto: **Gerardo Santos** Periodista

Vecinas y obreras, décadas de lucha silenciada

Las narrativas históricas surgidas de la Transición han ignorado a menudo el papel de los movimientos sociales y, aún más, el peso de las mujeres en las luchas vecinales y obreras. Las cuatro historias de vida que presentamos ejemplifican la invisibilización de la mujer combativa por pertenecer a la clase trabajadora, por ser mujeres y, en su caso, además, por ser migrantes. Paqui Jiménez tuvo una destacada participación en una de las luchas obreras emblemáticas del final del franquismo, la huelga de la Harry Walker. Maruja Ruiz, presidenta del Casal de la Gent Gran de La Prosperitat, fue una de las promotoras del encierro de mujeres y niños en la iglesia de Sant Andreu de Palomar, en 1976, en solidaridad con sus maridos y padres, trabajadores en huelga de Motor Ibérica. La barcelonesa Llum Ventura es consejera de Distrito de Ciutat Vella y una de las fundadoras de la asociación Les Dones del 36, que se ha esforzado por rescatar la memoria de las mujeres de la Guerra Civil. Las camareras de hotel, uno de los colectivos laborales más olvidados y peor tratados, se hacen presentes con el testimonio de Rosmery.

Las Kellys defiende los derechos laborales y humanos de las camareras de hotel, uno de los colectivos peor tratados y más olvidados de nuestros días. En la página anterior, manifestación del colectivo de limpieza del hospital de Bellvitge, organizada por el sindicato CC.OO., en petición de mejoras laborales; Via Laietana, 1986.

Albert Armengol

“Willy, nos siguen”, le dije a Willy, aunque en realidad no se llamaba así. “No fastidies, Ana”, me debió de contestar él, aunque mi nombre real tampoco era ese.

»Era 1970 y nuestro bus circulaba por Virrei Amat. Hacía unos días que las trabajadoras de la fábrica Harry Walker nos habíamos declarado en huelga. Yo había recogido las direcciones de todos los compañeros huelguistas y, de tanto miedo que tenía de que encontrasen los papeles con las direcciones, decidí guardarlos en las bragas, envueltos en plástico y telas, como si fuesen una compresa.

»“Ana, nos siguen”. A Willy le entró tal desespero que se bajó del autobús y me dejó sola. Todos tenemos momentos de pánico y en aquel momento la policía ya había detenido a algún compañero. Y le habían hecho bastante daño. Total, que me quedé en el bus hasta el final de la línea, en Trinitat Vella, y después corrí y corrí y acabé buscando refugio en casa de unos amigos curas.

»“Os lo montáis como queráis, pero yo esta noche duermo aquí”, les dije, y así fue. Qué miedo cuando bajé del autobús, en la Via Júlia: el tipo que me seguía estuvo a punto de cogermme, pero corrí y corrí.»

Ana en realidad se llama Paqui Jiménez y nació en Baeza (Jaén), en 1946, aunque desde hace décadas vive en un pisito de la Esquerra de l'Eixample, desde donde recuerda aquellos tiempos con una voz sosegada y fina, rodeada de infinidad de plantas de interior.

El Casal de la Gent Gran (centro asistencial y de ocio para personas mayores) del barrio de La Prosperitat se encuentra a una calle de la mencionada Via Júlia. Maruja Ruiz, su presidenta, nació en Guadix (Granada), en 1936. Es una veterana activista vecinal. Le pregunto cuántas veces acabó en comisaría: “Ay, nene... Muchas, ya ni me acuerdo, pero siempre terminaba por salir... El día en que protestábamos por el bloque fantasma de la Via Favència nos metieron en el calabozo con dos tipos que tenían el *mono*. Conmigo había un vecino que estaba muerto de miedo porque nunca lo habían detenido, lloraba y todo. Uno de los que tenía el *mono* se daba cabezazos contra la pared y gritaba... Creo que el vecino que me acompañaba debe de estar aún corriendo por ahí... ¡Nunca más supe de él!” Maruja, sombra de ojos azul celeste, cardado perfecto, se ríe al hacer memoria.

Llum Ventura es consejera del Distrito de Ciutat Vella. Nació en 1941 en el Poble-sec, “en el seno de una familia anarquista, de perdedores, muy comprometida –explica–. Tuve una infancia dura, era una niña muy invisibilizada. Pero un día una pariente, que tenía una peluquería en el barrio, me llamó para que la ayudase a lavar cabezas. Después monté mi primera peluquería en el piso en que vivía, un séptimo”. Allí por 1979, con una democracia frágil recién estrenada, Llum Ventura abrió otra peluquería, llamada La Mar, bien cerquita del Museo Picasso. Era un espacio reducido donde había una pequeña biblioteca para las mujeres del barrio, en la que no había ninguna revista del corazón y

Albert Armengol

Paqui Jiménez, destacada protagonista de una de las huelgas emblemáticas de los últimos años del franquismo, la de la empresa de automoción Harry Walker, en 1971.

Llum facilitaba información sobre cómo abortar: “Una vez al mes venía la Françoise, una mujer de Toulouse, a practicar abortos clandestinos”, recuerda.

Las uñas de las manos de Rosmery, boliviana llegada hace un decenio a Cataluña, están muy afiladas, como las de todas las camareras de hotel. Se ve que del roce constante con la tela, las sábanas, las toallas..., las uñas acaban afiladas como cuchillas. Si se despista y se roza la piel se hará una herida, y no se lo puede permitir. La jefa de Rosmery apenas le da media hora para limpiar de arriba a abajo el apartamento turístico que regenta. No tiene tiempo ni para rechistar: “Cuando es temporada alta, puede ser que ni siquiera tengamos un día de descanso. No sabemos ni de nuestras familias; llegamos a casa directamente para cenar o dormir, y al otro día a levantarse y a trabajar –se ajusta las gafas y aprovecha para hacer una pausa necesaria–. Esa es nuestra esclavitud, no tenemos vida”.

Rosmery ya no puede trabajar más, porque sufre epicondilitis (una lesión más conocida como codo de tenista), y apenas le quedan dos meses de paro. Si no fuese por la ayuda del colectivo de camareras de hotel Las Kellys, estaría completamente desamparada; ni siquiera han reconocido su lesión como enfermedad laboral.

Las narrativas históricas surgidas de la Transición, según defiende la historiadora Cristina Borderías, han ignorado durante bastante tiempo el papel de los movimientos sociales y, aún más, el peso histórico de las mujeres en las luchas vecinales y obreras. Las historias de vida de estas cuatro mujeres son una muestra a escala de una realidad gigantesca y perversa, la de la doble (e incluso triple) invisibilización de la mujer obrera, de la mujer combativa: un cerrojo en la narrativa oficial que las aparta de la memoria por pertenecer a la clase trabajadora, por ser mujeres y por ser migrantes.

Las mujeres del textil

Las uñas de las trabajadoras del textil catalán deberían de estar igual de afiladas que las de las camareras de hotel de nuestros días. “La Revolución Industrial se hizo en Barcelona gracias a las mujeres”, asegura la historiadora Isabel Segura. A partir de la introducción de la máquina de vapor, las industrias se modernizan y cambia la estructura de la ciudad. Las cocinas de las casas modernas tienen una sola entrada y en ellas no cabe más de una persona. Una mujer, claro. El trabajo doméstico no es remunerado y el jornal del marido no llega para alimentar a toda la familia. La mujer trabajará en casa y también en la fábrica. Una vecina del barrio de Sants de mediados del siglo XIX, por ejemplo, coserá los remiendos de las ropas ajadas de su familia y no cobrará por ello, pero se levantará a las cinco de la mañana para entrar a trabajar en la fábrica de panas Güell, Ramis y Cía. –el Vapor Vell, la mayor fábrica textil de España por entonces– y tejerá y tejerá durante doce horas por un jornal de miseria, menos aún de lo que cobraría un hombre por la misma faena.

En aquella fábrica, activa de 1846 a 1890, tres cuartas partes de la plantilla eran mujeres. Su dueño, Joan Güell (Torredembarra, 1800) se hizo rico en Cuba, donde monopolizaba todo el mercado de La Habana. Existe la sospecha, no confirmada, de que parte de su fortuna provino del tráfico de esclavos. No es de extrañar que los movimientos sociales de Sants –responsables de la conversión de esa y otras antiguas industrias del barrio en equipamientos públicos– hayan cubierto la placa de la calle de Joan Güell, en la propia fachada de la fábrica, con el nombre de Carrer de les Dones del Vapor Vell [calle de las mujeres del Vapor Vell]. La lucha por desviar el foco desde la burguesía hacia las clases populares en las narrativas históricas de la construcción de la ciudad empieza, a menudo, por una revisión exhaustiva e igualitaria del nomenclátor.

Nunca ha sido fácil para la mujer combinar su condición de doble trabajadora (doméstica y remunerada) con una lucha activa en los movimientos sociales. Más allá de un evidente problema de tiempo, a muchos colegas de fábrica les parecía mal que las mujeres trabajasen con ellos, ya que consideraban que el puesto de trabajo se degradaba por el hecho de ocuparlo una mujer, lo que conducía a un descenso salarial, explica la historiadora Nadia Varo: “Estas cosas pasaban sobre todo en épocas de escasez de trabajo. Se las intentaba expulsar del mundo laboral, se les impedía trabajar como aprendizas y no se cuestionaba que sus salarios fueran mucho más bajos”.

Históricamente, tampoco ayudaron algunos intelectuales de las corrientes socialistas y anarquistas que florecie-

ron durante la segunda mitad del siglo XIX. Las ideas a este respecto de Pierre-Joseph Proudhon, uno de los padres del pensamiento anarquista, resultan perversas. Proudhon señala el hogar y el trabajo doméstico como el lugar natural de la mujer. Desde su punto de vista, aquella que trabajase fuera de su casa le estaba robando el puesto a un hombre. Cabe decir que esa no era una corriente mayoritaria dentro del pensamiento revolucionario y que, por ejemplo, Friedrich Engels apunta ideas más tranquilizadoras en su libro *El origen de la familia, la propiedad privada y el estado*: “La emancipación de la mujer y su igualdad con el hombre son y seguirán siendo imposibles mientras permanezca excluida del trabajo productivo social y confinada dentro del trabajo doméstico, que es un trabajo privado”.

Según datos recogidos por Isabel Segura en el libro *Dones de Sants-Montjuïc, itineraris històrics* [Mujeres de Sants-Montjuïc, itinerarios históricos], en 1905 trabajaban en el conjunto de la industria textil barcelonesa más de 5.000 hombres, casi 16.500 mujeres y algo más de 5.000 niños y niñas en unas condiciones más que precarias y con unos horarios que a menudo no respetaban las leyes vigentes desde 1873, cuando se estableció la jornada laboral de once horas diarias. Ese mismo año de 1905, la obrera textil y anarquista Teresa Claramunt (Sabadell, 1862) publicó *La mujer. Consideraciones generales sobre su estado ante las prerrogativas del hombre*, uno de los textos pioneros del anarcosindicalismo feminista. Antes, en 1889, había fundado la primera organización feminista de España, la Sociedad Autónoma de Mujeres de Barcelona. Detenida a raíz de los atentados de la procesión de Corpus de 1896, Claramunt fue desterrada a Inglaterra hasta el año 1898, aunque oficialmente no se la acusó de ningún delito. En 1902 tomó parte en la huelga general de febrero y fue detenida de nuevo durante la Semana Trágica barcelonesa de 1909. Teresa Claramunt falleció en la víspera de las elecciones municipales de 1931. Fue enterrada el mismo día 14, mientras se proclamaba la Segunda República.

“Libertar a la mujer casada del taller”

La Guerra Civil y la dictadura de Franco truncaron cualquier atisbo de progreso, emancipación o libertad para las mujeres. El Fuero del Trabajo, de 1938, prometía “libertar a la mujer casada del taller y de la fábrica”. El matrimonio se declaraba “uno e indisoluble”, como establece otra de las leyes fundamentales del franquismo, el Fuero de los Españoles (1945). Abortar o difundir prácticas anticonceptivas se convirtieron en delito penal en 1941, y la maternidad, en poco menos que una obligación biológica y cristiana, como defendió Pilar Primo de Rivera, delegada nacional de la Sección Femenina de Falange de 1937 a 1977: “El verdadero deber de las mujeres con la Patria es formar familias con una base exacta de austeridad y de alegría, en donde se fomente todo lo tradicional”. Y si las mujeres querían trabajar, necesitaban el permiso de sus maridos. Con todo, la economía de posguerra no podía permitirse que millones de mujeres no trabajaran –sectores como el textil se habrían hundido–, de modo que aquel propósito de “libertar a la mujer del taller” quedaría en agua de borrajas. Son años de lucha silenciosa, aquellos que la consejera de distrito Llum Ventura recuerda como el tiempo del “calla, calla, calla, no hables de eso”.

Albert Armengol

No es la primera vez que Ventura trabaja para la administración. Sorbiendo un cortado y con ojos nostálgicos recuerda su época de consejera independiente en el consistorio de Pasqual Maragall: “Yo estaba mucho más a la izquierda, pero acepté el cargo para llevar a cabo proyectos como el de la recuperación de la memoria de las mujeres de la Guerra Civil, Les Dones del 36 [Las Mujeres del 36]”. Viajó a Madrid, preguntó nombres. En Barcelona visitó a mujeres comunistas, de Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), del Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM), pero lo que más le interesaba era contactar con alguna mujer anarquista, como su madre y su tía, llamada también Llum: “A los de la CGT [el sindicato anarcosindicalista Confederación General del Trabajo] les tuve que decir que mi nombre es Llum y que el de mi madre era Llibertat, y que el proyecto de recuperación de la memoria no tiraría adelante sin una mujer anarquista”. Así fue como conoció a Concha Pérez, libertaria, anarquista, presa durante unos meses en la cárcel de mujeres de la calle de la Reina Amàlia: “A través de aquel proyecto y, sobre todo, tras conocer a Concha, recuperé mis orígenes y valores libertarios”. Se acabó el “calla, calla, calla”.

La memoria no perdura si no se cultiva. Ventura y las mujeres del 36 crearon una asociación y recorrieron escue-

Llum Ventura, consejera del Distrito de Ciutat Vella y una de las impulsoras del proyecto de preservación de la memoria histórica sobre las mujeres durante la República y la Guerra Civil a través de la asociación Les Dones del 36.

Un numeroso grupo de mujeres de trabajadores de la empresa Motor Ibérica, con sus hijos, se encerraron en junio de 1976 en la iglesia de Sant Andreu de Palomar en apoyo a la huelga que sostenían los hombres hasta que la policía las desalojó al cabo de 28 días. Maruja Ruiz, actual presidenta del Casal de la Gent Gran de la Prosperitat –en la página siguiente–, fue una de las organizadoras de la protesta.

Pilar Aymerich

las e institutos avivando el recuerdo, perpetuándolo en las siguientes generaciones. Una de las charlas tuvo lugar en Montjuïc con motivo del vigésimo aniversario de las primeras Jornades Catalanes de la Dona [Jornadas Catalanas de la Mujer], celebradas en la Universidad de Barcelona en 1976.

Mujeres en movimiento[s]

Precisamente para conmemorar el cuadragésimo aniversario de estas jornadas, el Ayuntamiento ha puesto en marcha el proyecto “En moviment[s]. Dones de Barcelona. 40 anys i més... 1976-2016” [En movimiento(s). Mujeres de Barcelona. 40 años y más... 1976-2016]. Se desarrollará hasta el mes de julio y en su programa figuran exposiciones, mesas redondas, actividades de cinefórum y la edición de un texto a cargo de la historiadora Cristina Borderías, comisaria del proyecto: “Ha salido adelante porque tenemos un gobierno municipal más abierto a estos temas, además de que en los últimos años se ha registrado un cierto auge del movimiento feminista. La propuesta ha sido bien recibida por estos colectivos, lo que no siempre ocurre con los proyectos impulsados por las instituciones. Ahora hay más conexión entre el movimiento feminista y el gobierno local”, asume Borderías.

El compromiso democrático y antifranquista de aquellas mujeres sigue inalterable, aunque se haya arrinconado su memoria: “Tuvieron presencia en los sindicatos, los partidos políticos y las asociaciones vecinales, pero se les vetaba el acceso a los niveles directivos y se les negaba la capacidad de representación de aquellas organizaciones”, recuerda Borderías en el libro escrito a propósito de la muestra “En Moviment[s]”. Tal compromiso es el que tuvieron Paqui Jiménez y sus compañeras de la empresa de automoción Harry Walker cuando hicieron huelga en pleno franquismo.

¿Cómo era trabajar en esa fábrica? Paqui Jiménez lo explica con detalle: “Nos llegaban los carburadores y nosotras, con unas cuchillas finas y duras, quitábamos las rebabas. Éramos casi veinte mujeres trabajando en cadena. Era muy duro; cuando iba al lavabo me fallaban las piernas del esfuerzo que tenía que hacer. Si no conseguíamos la prima de productividad, el sueldo no nos alcanzaba. Trabajábamos desde las seis de la mañana hasta las dos de la tarde, con dieciocho minutos para desayunar. Los hombres eran muy rudimentarios; trabajaban en el torno, donde les saltaba una especie de aceite que quemaba las manos. Los jefes llevaban allí a trabajar a las mujeres más combativas. Yo protestaba, no quería ir. –Paqui tuerce el gesto, se muerde la lengua, pero al final se suelta–. Maldecía al patrón y me negaba. Era un tipo analfabeto, un desgraciado, un garrulo, que trataba a las mujeres como si fuéramos cerdos... Me enfrentaba a él, lo atemorizaba y al final me quitaba del torno”.

Durante la dictadura fue constante la masculinización de las trabajadoras, sostiene Nadia Varo, historiadora experta en el papel de la mujer en las luchas obreras de Comisiones Obreras en aquella época: “A las mujeres se las victimizaba cuando padecían por las condiciones de trabajo, pero cuando protagonizaban un conflicto real se las masculinizaba y pasaban a ser ‘trabajadores’”. Esto se hacía por miedo a que los trabajadores varones no aceptasen a las mujeres como compañeras de lucha.

“Cada vez nos subían más la cuota de trabajo necesaria para conseguir la prima –recuerda Paqui Jiménez–, y no podíamos llegar, era imposible. La gente estaba muy caliente. Amenazaron con despedir a unos compañeros especialmente combativos y ahí fue cuando, en 1971, formamos el

Albert Armengol

comité de empresa de la Harry Walker y empezamos la huelga. Nos reuníamos clandestinamente. Recuerdo levantarme a las tres de la madrugada para ir a lanzar octavillas a la boca del metro de Santa Eulàlia. Era todo muy rápido, las tirábamos y salíamos corriendo para poder entrar a las seis en la fábrica. De este modo, si ocurría algo, yo siempre podía alegar que había acudido a trabajar”.

La historiadora Cristina Borderías explica que a través de la lucha obrera muchas mujeres descubrieron “los límites de la acción individual y la necesidad de darse apoyo mutuo”. Paqui Jiménez es más explícita y recuerda que cuando se metió en aquel mundillo “se le abrieron los ojos como platos”. La lucha vecinal también significa solidaridad, unión y cooperación para Maruja Ruiz: “¡Es que no tenéis ni idea de lo mucho que podéis llegar a perder! –bronca Maruja a la juventud actual, muy solemne–. Se me pone la piel de gallina solo de pensar que tengáis que pasar por lo mismo que nosotros..., ¡piel de gallina!”

El encierro de Motor Ibérica

“Mi marido se tiró trece años trabajando en la fábrica [de vehículos de transporte y maquinaria] Motor Ibérica, y por encabezar una huelga le echaron. Era el mismo año en que se pedía la amnistía laboral, 1976. Entonces yo hablé en la asamblea de vecinos y dije que podía movilizar a las mujeres de los trabajadores –Maruja Ruiz rebosa confianza en sí misma–. Intentamos que nos hicieran caso, pero no había manera, así que al final decidimos encerrarnos”.

Para movilizar a las mujeres Maruja acudió al sindicato vertical franquista. “Me voy al sindicato y les digo a los hombres que haremos una asamblea con las mujeres. Las llamo. Cuando ya tenía el grupo formado, un grupo bastante

majo, decidimos encerrarnos las mujeres y los niños. Buscamos un sitio céntrico, que fue la iglesia de Sant Andreu de Palomar. La actual sede del Distrito de Sant Andreu, frente a la iglesia, la ocupaba entonces un ambulatorio, y pensamos que nos iría bien tenerlo tan cerca por si le pasaba algo a algún crío. El metro estaba a pocos pasos, y la Pegaso, la Maquinista y la Fabra i Coats muy cerca también. De este modo la gente lo tuvo fácil para seguir el encierro”.

A Maruja Ruiz, en cuanto coge carrerilla, es imposible interrumpirle el fluir de los recuerdos. “El cura, Camps, estaba muy escamado porque los de la CNT [el sindicato anarcosindicalista Confederación Nacional del Trabajo] se habían encerrado allí también en su momento y lo habían dejado todo hecho un asco. Yo le aseguré que todo lo que destrozásemos lo arreglaríamos. Así que entramos. Me llevé conmigo un fogón y algo de leche, poca, porque creía que al día siguiente nos echarían. Nadie podía pensar que aguantaríamos veintiocho días”. Llegaron a ser más de 250 mujeres y niños. “Poníamos los santos en la puerta por si la policía entraba de noche...” Y al final entraron.

“Ya sabíamos que algo se preparaba cuando abrieron la empresa y entraron a trabajar los cabrones de los esquiroles”, explica Maruja. Mira a la grabadora, duda un momento y por fin declara: “Bah, esto ya da igual que se sepa”. Y sigue: “Al llegar la policía nos pusimos a tocar las campanas a rebato y la plaza se llenó de gente para impedir el desalojo. Les pedí a las compañeras que nos pusiéramos las chaquetillas de Motor Ibérica sin nada debajo. A mí Motor Ibérica me había multado por llevar su ropa sin pertenecer a la plantilla, así que ya imaginaba que la policía nos obligaría a quitarnos las chaquetillas. Había una, la Julia, que tenía las tetas como campanas... Cuando a las tres de la tarde entra-

Manifestación multitudinaria por el centro de Barcelona pidiendo la amnistía para las mujeres, año 1977.

Pilar Aymerich

ron los policías por el patio, rompiéndolo todo, ordenaron: ‘¡Quítense las chaquetillas!’ Pero al ver aquellas tetas cambiaron de idea y volvieron a gritar: ‘¡Pónganse las chaquetillas!’”

Aquí Maruja Ruiz ya no puede contener la risa y pierde el hilo del relato. Su manera de expresarse es así, fractal y dispersa. “Ya tengo lo del Carnaval preparado. ¿Tú sabes lo que son cincuenta yayas de ochenta años vestidas de ratita? Iremos en la rúa del barrio”. Desciende las escaleras del *casal* a un paso ligero y decidido. Posa la mano en la barandilla, pero no tiene ninguna necesidad de agarrarse. “Nos tiramos diecisiete años luchando para tener este *casal*. En el solar iban a levantar un bloque de pisos y nosotros desmontábamos la grúa cada noche. Creo que entonces el alcalde era Porcioles...” Las fechas y los nombres le bailan un poco en la cabeza, pero no le molesta, porque a ella le interesan más las historias que las cifras. “Cuando vino [el entonces presidente de la Generalitat] Jordi Pujol a inaugurar el *casal*, le dije que llegaba con diecisiete años de retraso”.

La historiadora Isabel Segura explica que “no existe escisión entre movimiento vecinal y movimiento feminista, pues el movimiento feminista estuvo directamente implicado en las demandas de mejoras en los barrios. Si, por ejemplo, faltaban institutos, eran dos madres, hartas de recorrer cantidad de kilómetros cada día, las que se movilizaban”. Las mujeres se organizaban en redes y había relativamente pocas en estructuras estables, recuerda Segura: “Cuando aparece un conflicto, las mujeres crean red, otros actores se les van sumando y por fin acaban siendo los hombres los que ofrecen la imagen pública de la movilización”.

El enemigo en las propias filas

Con todo, en demasiadas ocasiones las mujeres que han

tomado parte en los movimientos sociales de Barcelona han encontrado al enemigo entre sus propias filas. “La sociedad de entonces era aún más machista que la actual, y la gente que participaba en estos movimientos también lo era mucho. No estaban al margen de la sociedad y reproducían sus mismos modelos”, explica Nadia Varo. No todos defendían realmente una sociedad igualitaria, aunque algunos se llenaran la boca predicándola.

Paqui Jiménez recuerda que, durante la huelga de la Harry Walker, fueron dos veces a dormir a un piso del barrio del Besòs. “Dormíamos todos en el suelo, y había uno que se arribaba y me tocaba. ‘Haz el favor de no tocarme’, protestaba yo. Y él respondía: ‘Eres una reprimida. Si quieres ser una luchadora obrera tienes que liberarte sexualmente’. Y yo replicaba: ‘Me liberaré cuando y con quien me dé la gana. Pero no me vas a venir tú hurgándome, porque no paso por ahí. Y si eso es ser una reprimida, pues lo soy y se acabó’”.

En el salón se respira un aroma a puchero, al potaje que Paqui ha cocinado hace un rato. La antigua trabajadora de la Harry Walker se apena mucho al evocar estas situaciones. “El machismo siempre ha existido, y cuando se presentaba a tu lado parecía que no había más solución que comértelo con patatas...” Si tales cosas pasaban entre compañeros, peor era el comportamiento de la policía franquista. Recuerda que “te llamaban puta, te decían de todo menos bonita, y también eso de que deberías estar en tu casa limpiando...”

Aquella experiencia fue un aprendizaje para Paqui Jiménez. “Aprendí lo que es la unión de la clase trabajadora, el sentimiento de orgullo de clase. Conceptos muy importantes que ya no se tienen en cuenta hoy en día. La conciencia de pertenecer a la clase obrera me daba la fuerza para seguir

Manifestación en torno a la prisión de mujeres de La Trinitat para pedir que se sustituyese por funcionarias a las monjas que estaban al cargo de las internas, de la orden Cruzadas Evangélicas de Cristo Rey, y otras reivindicaciones como que se permitiera a las presas la lectura de publicaciones legales, hablar en la lengua propia y vestirse con su ropa. Año 1976.

Pilar Aymerich

adelante. Había mucho compañerismo en la fábrica, aunque también apareció alguna esquirola... A una de ellas le echaron en cierta ocasión cinco kilos de pintura por la cabeza; me supo mal, os lo prometo –su gesto apenado no deja lugar a dudas–. Yo no habría sido capaz de hacerlo, pero en ese momento, en el fondo, pensabas que se lo merecía, que se lo estaba buscando... Y es que, como era más corta que la cola de un conejo, no se enteraba de nada”.

El hecho de ser mujer obrera también la cambió: “Descubrí lo que representaba ser mujer entonces. Aprendí que se puede decir que no, que teníamos los mismos derechos que cualquiera, que si las mujeres nos uníamos, podíamos ganar. ¡Ah!, y también descubrí la independencia económica. Como mi familia era pobre le entregaba todo el jornal a mi madre, y comprendí que si me quería ir de casa no podía depender de ningún hombre. Fue la liberación más grande que he sentido en mi vida. Vosotros, los hombres, sobre todo los jóvenes, no os podéis hacer cargo de este sentimiento”.

Tampoco fue fácil para Maruja Ruiz: “Como yo estaba siempre *pallá y pacá*, rodeada de hombres todo el día, había gente que se creía que era prostituta, y así me lo habían dicho algunos compañeros cuando los llevé por primera vez a una reunión clandestina”. Uno de los trabajadores de Motor Ibérica intentó obligar a su mujer a dejar el encierro, pero ella se negaba: “Había descubierto lo que era la solidaridad y, llorando, protestaba que no se iba”, y no se fue. Su marido la denunció por abandono de los hijos y se los llevó. El final de la historia es feliz, y sintomático: acabó devolviendo los niños a su mujer porque le daban demasiado trabajo.

Un colectivo al margen

A Rosmary solo le quedan dos meses de paro y sufre

pensando en cómo podrá alimentar a sus hijos en el futuro. Isabel Cruz, miembro del colectivo de camareras Las Kellys, señala la externalización de los servicios como uno de los mayores problemas que han de afrontar las camareras de piso: “Que no estén en la nómina del hotel, sino en la de una empresa subcontratada, les supone unos sueldos más bajos, una sobrecarga de trabajo y una reducción de derechos laborales”. Las camareras de hotel, invisibilizadas por ser trabajadoras, mujeres y muchas veces migrantes, pueden mover muy pocos resortes para mejorar sus condiciones: “Pasan mucho estrés, y como tienen miedo a pedir la baja acaban automedicándose”, explica Isabel Cruz: Prozac e Ibuprofeno contra la imposibilidad de descansar como deberían o de conseguir la vida familiar que se merecen. “Hay casos de camareras de hotel que, estando embarazadas de ocho meses, se pasan el día haciendo camas y arrastrando colchones...”, denuncia.

“Barcelona es un destino turístico durante todo el año. ¿Cómo puede ser que todas las camareras de hotel tengan contratos temporales o de obra y servicio? La única explicación posible es que el empresario sabe de sobras que la trabajadora acabará enfermando por las condiciones laborales a que está sometida –se lamenta Isabel Cruz–. En la asociación tenemos varios casos de empleadas despedidas por estar de baja, o de camareras contratadas para obra y servicio a las que les dicen de un día para otro que no vuelvan; y esos despidos les salen muy baratos a los empresarios”.

Los movimientos sociales de la Transición lucharon por un modelo de ciudad más justo e igualitario. Pero en los márgenes sociales que ocupan las trabajadoras de Las Kellys no se encuentra atisbo de justicia ni de igualdad. ■

Muchos descendientes de los autores de álbumes familiares son conscientes de su valor histórico y documental y los conservan; otros, en cambio, a menudo se deshacen de ellos. Con suerte, las fotografías malvendidas llegan a manos de coleccionistas que evitan su destrucción. En la imagen, tarjetas de visita con retratos infantiles de finales del siglo XIX, de la colección particular del autor.

Texto: **Daniel Venteo** Historiador y museólogo. Fotos: **Eva Guillamet**

Álbumes familiares que escriben la historia de la ciudad

Barcelona es una de las ciudades con un patrimonio fotográfico más importante de toda Europa. No solo son sus numerosos archivos públicos y privados los que conservan para la historia esas imágenes de gran valor documental, sino también muchas familias que, a menudo en cajas de zapatos o de galletas, y en el mejor de los casos en álbumes encuadernados, han preservado unas fotografías que, además de un innegable interés sentimental para sus propietarios, pueden ofrecer de la ciudad una visión inédita y de interés para el conjunto de la sociedad.

Las viejas fotografías de los abuelos y los bisabuelos son, a menudo, testimonios únicos de la vida cotidiana y la sociedad catalanas durante buena parte del siglo XX. Archivos públicos y privados, anticuarios y coleccionistas, periodistas e historiadores, editoriales y sobre todo las propias familias integran el circuito que ha de hacer posible la conservación y difusión de este valioso patrimonio.

“**D**ijo alguien que un libro es una caja llena de cosas. Sin embargo, una caja puede estar llena de historias, de muchas vidas: cajas olvidadas, estropeadas, amarillentas... que ahora yacen en el cajón de un viejo mueble. Cajas llenas de fotografías. Tal vez algunas se habrán librado de este final poco honorable y ocuparán un lugar más destacado en el cajón, dentro de un álbum que luce una cintita humilde y descolorida. El estado de las cintitas es directamente proporcional al amor y el cuidado que una persona puso en la colección de aquellas imágenes para garantizarse el recuerdo de su propia existencia. Recuperar estas cajas es capturar nuestra presencia”. Con estas emotivas palabras, los responsables del Espacio de Arte y Cultura del Casal Pere Quart de Sabadell rendían tributo, en el marco de la Primavera Fotográfica de 1998, a la fotografía doméstica y su valor no solo documental y patrimonial, sino también para el fortalecimiento de la identidad personal y colectiva.

Hacia dos años que la Generalitat había presentado el *Libro blanco del patrimonio fotográfico en Cataluña* (1996), en el que sorprendentemente –como habían hecho ya las Primeras Jornadas Catalanas de Fotografía de 1980– de nuevo se reclamaba la atención para la llamada “fotografía de autor”, pero en buena parte se olvidaba la importancia de las fotografías conservadas en archivos particulares de

A la izquierda, el profesor de Cultura Audiovisual y coleccionista Artur Canyigueral, incansable buscador de viejas fotografías en los Encantes de Les Glòries. Un barcelonés de adopción apasionado por la fotografía antigua como patrimonio que evoca las emociones de una sociedad rota por la Guerra Civil y la dictadura.

Primer número del semanario gráfico de actualidad *Imatges*, aparecido el 11 de junio de 1930. La revista presenta en portada al político y jurista Joan Maluquer i Viladot, que “coge el coche y se va a cumplir su laboriosa tarea de presidente de la Diputación después de la obligada visita a su granja”, según se indica al pie. A la derecha, carátula del libro sobre el barrio de la Barceloneta de la colección “L’Abans”, publicado por la editorial Efadós con la colaboración del Ayuntamiento de Barcelona. La colección recoge la memoria gráfica de las poblaciones de Cataluña y Baleares.

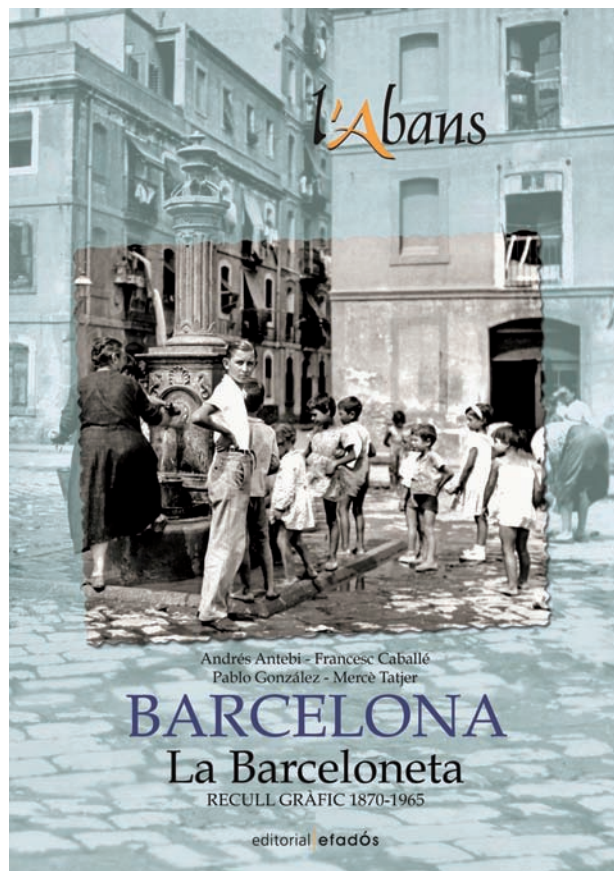
Arxiu de Revistes Catalanes Antigues

fotógrafos no profesionales, de aquellos fotógrafos aficionados que, en muchos casos, llegaron a producir cientos e incluso miles de imágenes, a menudo de gran interés.

Tampoco el último Plan Nacional de Fotografía, aprobado por el gobierno catalán a finales de 2014, parece reconocer la importancia del patrimonio fotográfico oculto conservado en los domicilios de los hijos, nietos e incluso, a menudo, bisnietos de los autores de las imágenes. En el mejor de los casos, estos descendientes saben y son conscientes del valor emocional que aquellas imágenes tienen no solo para la propia identidad familiar, sino también para el conjunto de nuestra sociedad. El desastre tanto institucional como humano que significó la Guerra Civil dota a las fotografías de las décadas centrales del siglo XX de una significación insospechada por las personas que, cámara en ristre, las tomaron. Las instantáneas de antes de la guerra conservadas en incontables cajas de zapatos y de galletas y, en el mejor de los casos, en álbumes encuadernados, se han convertido hoy en testimonio único de la Cataluña de ayer.

Un patrimonio cultural en emergencia

Tras el fin de la dictadura, en 1980, la Fundación Miró acogía las Primeras Jornadas Catalanas de Fotografía. Durante las sesiones de trabajo se debatió sobre la conveniencia de recuperar el patrimonio fotográfico documental, sobre los modelos de creación de archivos locales y sobre la necesidad de un museo de la fotografía de Cataluña que, al cabo de más de tres decenios, todavía no se ha hecho realidad. Además de detectar los principales problemas en torno a la falta de políticas públicas en materia de conservación y difusión del patrimonio fotográfico, se alertaba también sobre la extraor-

dinaria riqueza de numerosos archivos de fotógrafos no profesionales que, a menudo, se hallaban en peligro de desaparición.

Y no solo los de los fotógrafos aficionados. Eran muchos los archivos de fotógrafos profesionales que en el último momento se salvaron de su definitiva pauperización. En este sentido, es de destacar la labor llevada a cabo por el fallecido Miquel Galmes en la salvaguardia de los fondos Roisin, Merletti o Thomas, entre otros, en el archivo fotográfico histórico del Instituto de Estudios Fotográficos de Cataluña. 1980 fue también el año de la creación del Archivo Nacional de Cataluña, que no estrenaría su sede de Sant Cugat del Vallès, con todo, hasta muchos años más tarde, en 1995. Con el paso de los años, su importante Área de Imágenes, Gráficos y Audiovisuales ha llegado a convertirse en uno de los principales referentes patrimoniales fotográficos del país.

A lo largo del siglo XX ya se habían llevado a cabo varias iniciativas y diferentes entidades habían contribuido de manera efectiva a la conservación del patrimonio fotográfico de autores no profesionales. Es el caso del Centro Excursionista de Cataluña, cuyo archivo fotográfico ha llegado a atesorar más de 750.000 imágenes a lo largo de su siglo de existencia. Es uno de los principales centros patrimoniales del país, y en buena parte ha nutrido sus colecciones con las donaciones de los socios, muchos de ellos apasionados de la fotografía como aficionados. Una situación parecida es la experimentada por la Agrupación Fotográfica de Cataluña, fundada en 1923, que a menudo también compartía socios con el Centro Excursionista. Forman parte de su archivo histórico más de 25.000 placas, mayoritariamente de formato estereoscópico. Pocos años después de fundarse esta asociación, en 1929, re-

Un paseante observa en un quiosco de la Rambla los primeros ejemplares de la revista *Barcelona gràfica*, el 9 de abril de 1930.

Josep Maria Sagarra / AFB

cibía la Biblioteca de Cataluña una de las donaciones particulares más valiosas, la del fondo del Dr. Josep Salvany, integrado por unas 18.000 placas de vidrio estereoscópicas, bien estudiadas por el fotógrafo Ricard Marco.

Hacia aquellos mismos años se procedía, por parte de la Unión Excursionista de Cataluña de Sants, a la fundación del primer archivo histórico del barrio. Corría el año 1931, y sus impulsores eran bien conscientes de la importancia que en el futuro tendrían todas aquellas fotografías que los socios tomaban de manera no profesional. A lo largo de decenios, incluso sobreviviendo a la represión de la dictadura franquista, el Archivo Histórico de Sants llegó a reunir una valiosa sección fotográfica que, ya en los años de la restauración del ayuntamiento democrático, propició la creación del actual Archivo Municipal del Distrito de Sants-Montjuïc.

Iniciativas públicas

Desde mediados de la década de los noventa, han sido varias las campañas impulsadas desde las instituciones públicas para la recuperación y divulgación de fondos de fotografía doméstica, de gran valor para la construcción de un relato más rico y plural sobre la trayectoria ciudadana de la Barcelona del siglo XX. Año tras año, los centros del Archivo Municipal de Barcelona, y muy especialmente el Archivo Fotográfico y la red de archivos municipales de distrito, son beneficiarios de nuevos fondos fotográficos gracias a los depósitos y donativos particulares. En Les Corts hay que destacar la contribución realizada por la familia Brengaret-Framis de un valioso patrimonio fotográfico recogido a lo largo de decenios. En Horta-Guinardó, ingresaba en 2015 el fondo del aficionado Jaume Caminal, cuyas imágenes son

una crónica de la transformación del barrio desde finales de la década de 1930.

En paralelo a la labor desarrollada por el Archivo de la Ciudad, también los centros de estudio y los talleres de historia han sido piezas clave en el proceso de identificación y protección de fondos particulares gracias a su profundo conocimiento de los respectivos ámbitos territoriales en los que actúan. Es el caso de los archivos históricos de El Poblenou, Fort Pienc o Roquetes-Nou Barris, o el de los talleres de historia de Gràcia y de El Clot-Camp de l'Arpa, sin olvidar la labor del Centro de Investigación Histórica de El Poble-sec y de entidades como la Asociación de Fiestas de la Plaça Nova.

La red de centros de proximidad y la participación ciudadana en los barrios ha adquirido también un destacado protagonismo en el fortalecimiento de la memoria comunitaria gracias al patrimonio visual. La ejemplifican las campañas de recogida de fotografías familiares impulsadas desde centros cívicos municipales como los de la Barceloneta, la Casa Golferichs, el Centro Cívico Sagrada Família y el Centro Cultural Casa Elizalde. Este último presentaba en 2011 su ambicioso proyecto "Ventanas de la memoria", aún en funcionamiento. Aprovechando las posibilidades que ya entonces ofrecían las redes sociales, se trataba de recuperar fotografías del barrio anteriores a 1980 con objeto de crear colectivamente un fondo fotográfico virtual.

Durante estos años, el proyecto ha producido varias exposiciones temáticas de periodicidad anual, como las dedicadas al paisaje urbano y arquitectónico, los comercios, los interiores domésticos, la trayectoria del colegio Sagrat Cor-Diputació, retratos de vecinos y vecinas dentro y fuera del hogar o las celebraciones populares en espacio público. En

Rosalía Serrano, nacida en 1950, se redescubrió a sí misma de niña en esta fotografía –a la derecha, con una cinta en el cabello– que el turista norteamericano Tom Sponheim compró en 2001 en los Encantes Viejos de Les Glòries. La imagen venía en unos sobres de negativos que Sponheim se ha esforzado en documentar a través de la página de Facebook *Las fotos perdidas de Barcelona* y que ha permitido identificar a la autora. Rosalía supo de la existencia de la foto por un reportaje televisivo.

Milagros Caturla / *Las fotos perdidas de Barcelona*

mayo de 2016 se presentaba “¿Nos hacemos una foto? Fotografía doméstica en los años treinta”. La exposición, según sus comisarios –la historiadora de la fotografía Nuria F. Ríos y el fotógrafo Jordi Calafell–, era un reconocimiento al valor documental de la fotografía familiar o doméstica durante la década de 1930, años de su primer apogeo. “Tomadas en la calle o en casa, íntimas y personales, las imágenes constituyen un contrarrelato visual de la vida cotidiana en el Eixample que complementa o contradice el imaginario consolidado en torno a la Segunda República debido a la fuerza de la prensa gráfica y el cine”, afirmaba Nuria F. Ríos.

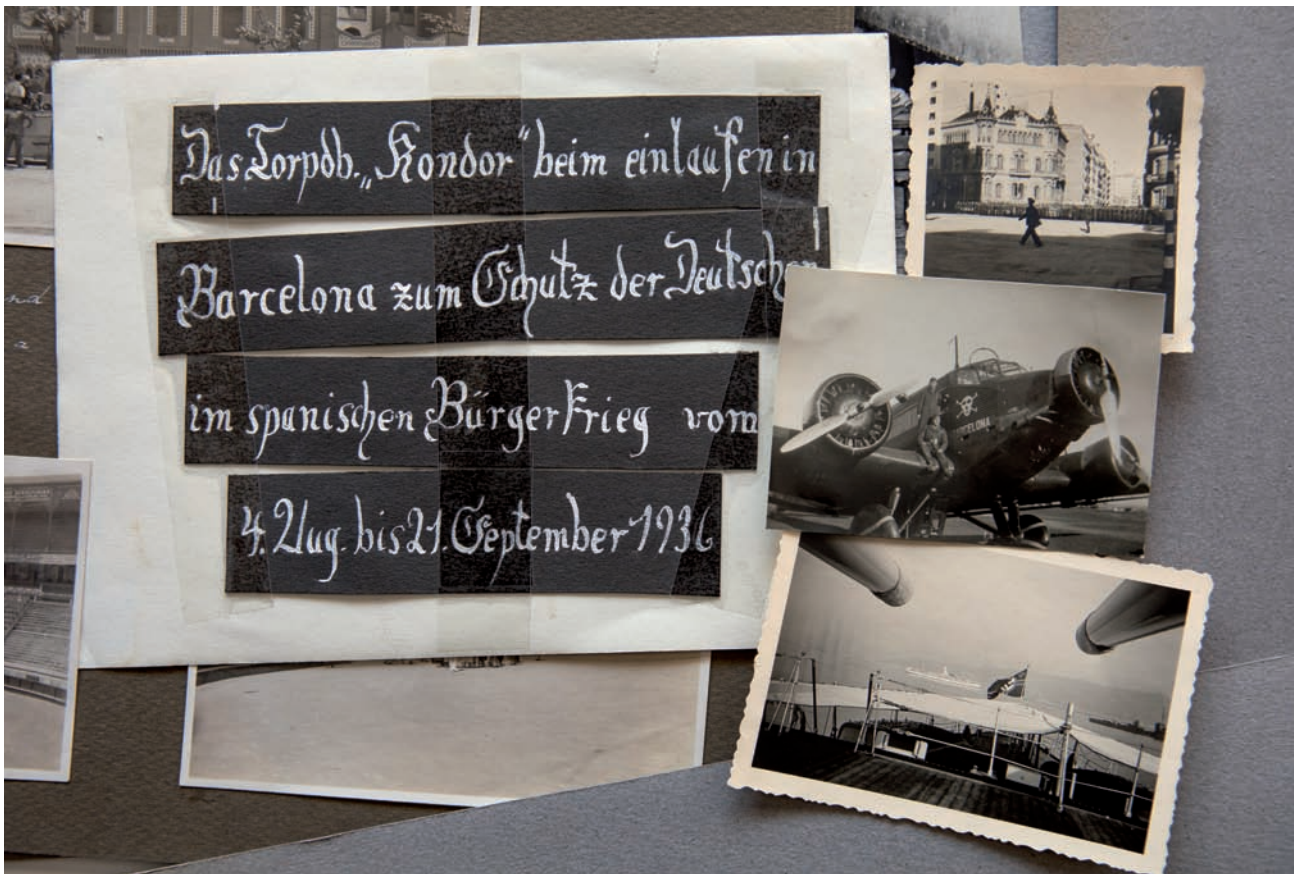
La popularización de la fotografía tomada por particulares coincidía con la irreversible explosión de la prensa gráfica en Barcelona. A partir de abril y junio de 1930, respectivamente, dos nuevas publicaciones visuales ocuparon las calles de la ciudad: *Barcelona gráfica* e *Imágenes*. Y tal como ha afirmado Teresa Ferré, en paralelo a este proceso surgía el interés de los lectores por la vida privada y la intimidad de los personajes públicos, sobre todo del mundo del ocio, el star system de los años de entreguerras. Era una manifestación más de la nueva cultura de masas que había triunfado ya en Estados Unidos y que, a través de Londres y París, se extendía también por el resto del continente europeo. De igual modo que proyectos como “Ventanas de la memoria” se aproximan a la fotografía doméstica en el marco del Eixample –y cada vez más también en el resto y el conjunto de la ciudad, como se evidencia en el nuevo proyecto sobre los años de la Transición en la década de 1970–, otras iniciativas abarcan todo el territorio catalán. Con el nombre de “Fem memòria” [Hagamos memoria], la Biblioteca de Cataluña y la Subdirección General de Archi-

vos y Museos de la Generalitat, entre otros, consagran la memoria familiar de Cataluña como centro de interés de este proyecto. De las diferentes tipologías documentales, la fotografía es uno de los materiales más a menudo aportados por las familias participantes.

Las redes y la empresa privada

Las redes sociales han permitido decenas de nuevas iniciativas para la recuperación de fotografías de origen doméstico o de coleccionistas particulares, como el blog *Barcelofilia. Inventari de la Barcelona desapareguda* [Barcelofilia. Inventario de la Barcelona desaparecida], creado por el activista digital Miquel Barcelonauta (2010); la página de Facebook *Barcelona desapareguda* (2013), de Giacomo Alessandro –fallecido prematuramente en 2016 de leucemia–, o la cuenta de Instagram *El nostre arxíu fotogràfic* [Nuestro archivo fotográfico] (2015), del joven archivero Adrián Cruz Espinosa, que constituyen loables iniciativas de difusión de un patrimonio fotográfico desconocido. Todos ellos comparten una característica: la abundante presencia de fotografías inéditas de los álbumes familiares.

Paralelamente a las actuaciones iniciadas desde el ámbito público, también desde el privado se ha contribuido a este proceso de revalorización patrimonial. En 1994 Viena Edicions iniciaba la publicación, en toda Cataluña, de una colección de pequeño formato titulada “Imatges i Records” [Imágenes y Recuerdos], que a menudo daba protagonismo a las fotografías familiares en la historia gráfica de los municipios. El primer libro estaba dedicado a El Prat del Llobregat y años más tarde, en 2003, llegaban los dos primeros

Fotografías tomadas por nazis durante la Guerra Civil, de la colección particular del autor. El texto corresponde al reverso de la fotografía de un barco nazi, el Kondor, anclado en el puerto de la ciudad al inicio de la guerra, tal como se indica en esas líneas. A la derecha, arriba, desfile militar franquista a raíz de la ocupación de Barcelona, en la confluencia de la Diagonal y la calle de Balmes; en medio, un Junker 52 en el aeródromo de Burgos, con el dibujo de una calavera y el nombre de Barcelona como objetivo; debajo, la esvástica en el puerto.

títulos barceloneses, dedicados a los barrios de Gràcia y Ciutat Vella respectivamente. Por las mismas fechas, otra editorial, Efadós, iniciaba la publicación de una ambiciosa colección, cuyo éxito no tiene precedentes: “L’Abans” [El Antes]. Desde el primer título, dedicado a El Papiol en 1996, hasta el último sobre el distrito barcelonés de Ciutat Vella, presentado por Sant Jordi de 2017, se han publicado más de cien volúmenes. En total, durante esos veinte años largos los fascículos de “L’Abans” han dado a conocer más de cien mil fotografías. En Barcelona todos los volúmenes han sido elaborados por historiadores profesionales, o bien, en la mayoría de los casos, por los centros de estudios y talleres de historia, para los que la fotografía doméstica era desde hacía años una herramienta fundamental en sus proyectos de investigación y divulgación.

Nuevas fuentes documentales

La abundancia de estas nuevas fuentes documentales potenciales, la pluralidad de testimonios visuales que aportan y su carácter inédito hacen de la fotografía familiar un recurso ineludible para los investigadores que estudian el siglo xx. Uno de los períodos que más pueden beneficiarse es el de los años de la Guerra Civil. Aunque pocos días después de la ocupación franquista de Barcelona, el 7 de febrero de 1939, la prensa hacía pública una nota del nuevo Servicio Nacional de Propaganda franquista apelando a la “colaboración de fotógrafos, profesionales, reporteros y personas particulares que hayan tomado fotografías de actos oficiales, desfiles, concentraciones, etc., desde el 18 de julio de 1936 hasta la fecha”, a los que se conminaba a “entregar los negativos y copias de los mismos de que se disponga a la mayor brevedad”,

lo cierto es que muchos de ellos no acataron esta orden del nuevo y temido régimen. Uno de ellos era Rossend Torras Mir. Sus descendientes conservan aún su riquísimo archivo fotográfico de unos 25.000 negativos, que espera ser plenamente exhumado. Contiene algunas fotografías únicas de las iglesias quemadas en julio de 1936. “Es hora de abrir cajas de zapatos y contrastar la memoria colectiva con la evidencia fotográfica. Sin duda, la fotografía doméstica nos aporta una nueva visión de la Guerra Civil”, han afirmado la historiadora de la fotografía Nuria F. Ríos y el fotógrafo Jordi Calafell.

No solo se abren nuevas posibilidades de documentación gracias a las fotografías familiares que se recuperan en Cataluña y España, sino también a las que se encuentran en el extranjero. Muchos nietos de los alemanes e italianos que durante la guerra española lucharon en la Península a favor de los rebeldes franquistas se deshacen también de los álbumes familiares que inmortalizan las gestas bélicas de sus antepasados fascistas. Anticuarios, coleccionistas y subastas de venta en línea ponen al alcance de los interesados estos documentos inéditos.

Es el caso, por ejemplo, de la terrible fotografía en la que unos soldados de la Legión Cóndor nazi posan en el aeródromo de Burgos junto a su bombardero Junker sobre el que se ha dibujado una aterradora calavera y el nombre de uno de los objetivos de sus bombas asesinas al servicio de la causa franquista: Barcelona, que como es bien sabido nunca llegó a estar en primera línea del frente bélico. Su objeto no era otro que provocar el pánico entre la población civil en la retaguardia republicana, como efectivamente lograron, no solo en Guernica o los pueblos del interior de Castellón, sino también en Barcelona, Palamós y tantas otras poblaciones

El fotógrafo Jordi Baron, anticuario que tiene una de las colecciones de fotografía antigua más valiosas de la ciudad, en su estudio, con un daguerreotipo en las manos.

catalanas. Este es el caso de otra fotografía en la que los soldados se retratan junto a los aviones rebeldes y los gigantes proyectiles que provocaban muerte y destrucción indiscriminadas allí donde se lanzaban.

El Museo de Historia de Cataluña abrió en 2016 una nueva exposición sobre la presencia italiana en la Guerra Civil, que incluía la aportación del punto de vista de muchos soldados que participaron en ella, precisamente a través de las fotografías tomadas por sus cámaras particulares, que en muchos casos contrastan, por su realismo y su crudeza, con la retórica fría y calculada de la propaganda oficial.

En efecto, las fotografías domésticas, en palabras del fotógrafo Jordi Baron –uno de los anticuarios barceloneses con una de las colecciones de fotografía antigua más valiosas de la ciudad–, aportan “la visión humana de la experiencia vivida. Los fotorreporteros son profesionales y por tanto se desvinculan del vínculo de la experiencia propia o familiar y hacen las fotos para terceros: el destinatario es el público. Lo maravilloso de las fotografías domésticas, o vernáculos como ahora se las llama, es la finalidad para la que fueron creadas: no tienen ninguna pretensión, son de uso familiar y privado, no van más allá del documento privado a no ser que el fotógrafo tenga un plus añadido de expresión artística, y que las quiera compartir con terceros”.

El patrimonio fotográfico familiar oculto puede ser de gran valor, pero a la vez es extremadamente vulnerable y se encuentra en riesgo de verse malbaratado o, en el peor de los escenarios, destruido si no se localiza a tiempo. Conocemos la historia de algunos fondos que se han podido recuperar y la noticia ha trascendido a los medios de comunicación, pero ¿cuántos otros han desaparecido sin dejar rastro?

Fue en los viejos Encantes de Les Glòries donde, en 2001, un turista estadounidense, Tom Sponheim, compró algunos sobres con negativos de lo que parecían vistas urbanas de Barcelona. De regreso a Seattle, una vez positivados, tomó conciencia de que aquellas decenas de fotografías las había realizado alguien de gran talento. Gracias a las redes sociales, en especial a su página de Facebook *Las fotos perdidas de Barcelona*, Sponheim ha podido ir documentándolas con gran precisión. La autora de las fotos, identificada por Begoña Fernández Díez, es Milagros Caturla. Incluso se han podido reconocer en ellas algunos protagonistas de las imágenes. Una de las niñas que aparece en los negativos es Rosalía Serrano Calvo, nacida en 1950. A finales de enero de 2017 seguía en la televisión un reportaje sobre las fotografías. Cuando se mostró la imagen de unas escolares, Rosalía exclamó que una de las niñas se parecía muchísimo a su nieta Anabel. Pero en realidad no era su nieta, sino ella misma... Y así lo demostraron otras fotografías familiares de la misma época. “No me lo podía creer. Esa foto me la hicieron cuando yo tenía ocho años, en mi escuela de Els Tres Pins de Montjuïc. Vivíamos al lado”, recuerda.

Imprevisibles Encantes

La experiencia vivida por Tom Sponheim forma parte de la práctica diaria de anticuarios y al mismo tiempo coleccionistas barceloneses que todos los lunes, miércoles y viernes, a primera hora de la mañana, coinciden en los Encantes para participar, a puerta cerrada, en la subasta de los lotes que se irán vendiendo a lo largo de los días siguientes. Uno de ellos es Artur Canyigüeral. Aunque hace decenios que acude, la expectación por el descubrimiento de un hallazgo

Las hijas del farmacéutico Joan Miquel-Quintilla comparten en el sitio web *Barcelona Foto Antic* una selección de las fotos que su padre realizó entre 1933 y 1983. Los álbumes del Dr. Miquel-Quintilla, muchos pendientes aún de estudio, incluyen más de diez mil imágenes que reflejan la evolución de la sociedad barcelonesa y de otras poblaciones catalanas y españolas a lo largo de ese medio siglo.

de valor le sigue resultando tan excitante como el primer día. “Los Encantes son totalmente imprevisibles, ahí radica su encanto” afirma Canyigueral, que desde 1973 ha frecuentado el mercado de las pulgas barcelonés por excelencia. “Hará más de diez años que compré todo un lote de la colección fotográfica familiar de una señora de Manresa, con unas quinientas fotografías entre positivos y negativos. Allí vi la potencialidad de la fotografía del pasado: en toda aquella colección se mostraba, con planos fijos, la vida de tres generaciones como en una narración cinematográfica. Eso me fascinó y redirigí mi mirada hacia la fotografía”, cuenta este afable profesor retirado de secundaria de Cultura Audiovisual. En los Encantes, el coleccionista Canyigueral se ha convertido en buscador incansable de estas imágenes que desde 1839 han ilustrado la transformación de la sociedad contemporánea: “Si uno observa con detenimiento puede encontrar imágenes que explican todos estos cambios. Es posible descubrir la historia oficial y también la historia heterodoxa. Se describen y se fijan en pequeñas joyas del tiempo detenido: momentos de luz atrapados por una mano inocente –o no tanto–, que nos explican cómo eran y qué hacían nuestros antepasados”.

A los Encantes llegan lotes enteros que a menudo suponen el testimonio material de una vida entera. La muerte sin descendencia, y en otros casos la falta de interés por las pertenencias de los abuelos y bisabuelos suele provocar la llegada de este patrimonio a los Encantes y, también, a los contenedores de basura. Pero no siempre es así. Muchos son también los descendientes plenamente conscientes del valor, ya no solo familiar, sino también social, que la pasión por la fotografía de sus padres y abuelos tiene en nuestros días.

Este es el caso de las hijas del farmacéutico Joan Miquel-Quintilla, que de manera altruista empezaron a publicar en su web www.barcelonafotoantic.com una selección de las más de diez mil fotografías que su padre sacó a lo largo de medio siglo entre 1933 y 1983, tanto en blanco y negro como en color. Cientos de álbumes, aún por estudiar a fondo, aportan imágenes inéditas como una sorprendente vista en color de las barracas del Somorrostro, en la parte más cercana al frente marítimo de El Poblenou, retratadas en 1962. Más recientemente, el proyecto editorial *L'Abans* de Ciutat Vella ha publicado por primera vez algunas de las imágenes más emblemáticas del sastre y apasionado de la fotografía Ramon Beleta, conservadas por la familia Figa-Beleta. También ha dado a conocer algunos de los tesoros de la pareja formada por los maestros republicanos Jeroni Solsona Pallerols y Maria Climent Roses, conservados en los álbumes de la familia Solsona-Climent.

En estos primeros años del siglo XXI, cuando la fotografía es más popular que nunca gracias a la revolución tecnológica digital y a las redes sociales, las viejas imágenes familiares adquieren nuevo protagonismo y son muchos quienes revuelven los papeles antiguos de los abuelos y padres para recuperar sus fotografías del olvido en que habían caído. Historias como el sorprendente descubrimiento en 2007 de los clichés de Vivian Mayer por parte del investigador John Maloof han supuesto un acicate para mirar de otra forma los álbumes familiares. El patrimonio fotográfico doméstico es, más que nunca, un elemento fortalecedor indiscutible de nuestra identidad colectiva. ■

Texto: **Meri Torras** Grupo de investigación Cuerpo y Textualidad. UAB. Foto: **Albert Armengol**

Jack Halberstam y el trans

El género, una encarnación movable

El ciclo de conferencias “Políticas del deseo”, del CCCB, invitaba a pensar la sexualidad como posible resistencia frente a la heteronormatividad. El pasado mes de febrero, su protagonista fue Jack Halberstam, que habló de los “Cuerpos trans*”.

Vinculado a la exposición *1.000 m2 de deseo*, comisariada por Adélaïde de Caters y Rosa Ferré, que se proponía revisar desde la modernidad las arquitecturas y los diseños espaciales occidentales en relación con el sexo, el ciclo de conferencias titulado “Políticas del deseo”, del Centro de Cultura Contemporánea de Barcelona (CCCB), nos invitaba a pensar la sexualidad como posible articulación resistente (o no) ante las prescripciones y el control de la heteronormatividad. En el marco de este ciclo, el pasado mes de febrero escuchamos a Jack Halberstam (1961), catedrático de Estudios Americanos y Etnicidad, Estudios de Género y Literatura Comparada en la Universidad del Sur de California (USC), que nos habló sobre los “Cuerpos trans*”.

La respuesta fue clamorosa, pese a no ser alguien que haya obtenido especial difusión en Cataluña y en España. De Judith/Jack Halberstam solo se ha traducido al castellano el libro *Female Masculinity* (1998), bajo el título de *Masculinidad femenina* (2008). En 2004 yo misma traduje “The Transgender Look” [La mirada transgénerica] para el dossier “Cossos, gèneres, tecnologies” [Cuerpos, géneros, tecnologías], aparecido en el número 10 de *Lectora. Revista de dones i textualitat*, donde analiza el tratamiento filmico de los sujetos trans en la década de los noventa.

Podemos aventurar que el público conoce a Halberstam por estas traducciones o a través de otros medios, o bien que lo que le atrajo masivamente al CCCB es el tema que trata.

Jack Halberstam es un teórico *queer*, trans, que ha trabajado en la variabilidad del género, encarnada en unos cuerpos diversos o disconformes (desde el monstruo hasta Lady Gaga, pasando por las *butches*, las personas trans o los animales y otras criaturas de los filmes de animación pretendidamente destinados a un público infantil).

La manera en que pensamos el fenómeno en la actualidad está en deuda con su reflexión. Uno de los rasgos que hacen más atractiva su teorización radica en una visión crítica, reticente a las fijaciones complacientes; un recelo que se mantiene incluso ante la carga “positiva” que parece atribuirse últimamente a la corporalidad trans en cuanto futuro del género o como signo de la revolución ya en proceso. Añadiría otros dos elementos que hacen más actuales y sugerentes las propuestas de este pensador *queer*: por un lado, un lenguaje directo y su capacidad como lector de productos de la cultura de masas, con los que es hábil a la hora de desarrollar análisis y propuestas ambiciosas, al mismo tiempo que desmonta las barreras que en el mundo académico se establecen (¡todavía!) entre la *alta* y la *baja* cultura.

La manera de concebir el género ha cambiado, y a esta transformación ha contribuido Halberstam. Actualmente manejamos un concepto de género-sexo distinto del que era habitual en los años setenta, ligado a la biología y la genitalidad del cuerpo anatómico.

La construcción del cuerpo monstruoso

Judith Halberstam se estrena en 1995 con un ensayo dedicado a sus progenitores, *Skin Shows. Gothic Horror and the Technology of Monsters*, en el que se centra en la construcción del cuerpo monstruoso y su representación, partiendo de relatos decimonónicos como el *Frankenstein* de Mary Shelley o incluso de filmes contemporáneos como *El silencio de los corderos* (Demme, 1991). De estos monstruos, nada ajenos a ciertas corporalidades *queer*, aprendemos que la condición monstruosa brota de un discurso colapsado ante a un cuerpo-corpus resistente que solo puede ser tildado de monstruoso. El terreno de la representación, por tanto, es el campo de batalla.

Tres años más tarde publica *Female Masculinity*, donde establece una documentada genealogía de bio-mujeres masculinas o, dicho de otro modo, cómo se ha encarnado la masculinidad desde un cuerpo sexuado como hembra. Halberstam pone de manifiesto que estas mujeres existieron antes bajo un paraguas de variaciones de género, y al propio tiempo muestra el lugar subordinado que ocupa esta masculinidad sin hombres no solo en el mundo de los bio-hombres, sino también en el campo del feminismo y las reivindicaciones lesbianas, desde los que, según señala, se han ignorado y menospreciado a estos cuerpos en la medida en que encarnan el estereotipo de marimacho.

En la introducción Halberstam define lo que se conoce como “problema del lavabo”, esto es, el sistema binario de género, entendidos hombre y mujer como dos categorías excluyentes y complementarias, que se materializa cotidianamente en las dos puertas de los lavabos, solo una de las cuales supuestamente nos es propia y apropiada. Esta es una falsa elección (innecesaria, pero disciplinaria) para todo el mundo, y para alguien trans a menudo implica un riesgo y la exposición a posibles violencias. Sobre todo, es una prueba

de cómo asumimos dócilmente (y se nos hace asumir), como evidente y necesario, el dualismo discriminador.

En 2005 Halberstam publica *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives* (de donde proviene el texto traducido en *Lectora*). El ensayo va en busca de un tiempo y un espacio *queer* que funcionen de manera resistente ante las instituciones que parecen dispuestas a domesticar las vidas trans (como la heteronormatividad, la familia y la reproducción). Siguiendo el rastro de Foucault, postula una manera de vivir *queer*, constituida por una red de relaciones disidentes, alianzas alternativas y corporalidades trans en relación con las encarnaciones performativas del género. Halberstam desliga la actuación *queer*-trans del ámbito de la política de identidad, y apuesta por una imaginación-reinvención crítica desarticuladora y transformadora.

Esta línea adquiere su máxima expresión en su siguiente libro, *The Queer Art of Failure* (2011), un ensayo sobre el fracaso como arte *queer* de disfuncionalidad indócil con determinadas exigencias de un sistema basado en el triunfo y el éxito. Indisciplinas creadoras que Halberstam detecta en filmes infantiles –como *Toy Story* (1995), *Chicken Run* (2000) o *Monsters, Inc.* (2001)–, pero también en la obra artística de Cabello/Carceller, entre otros. Tomado de Stuart Hall, Halberstam propone el término “low theory”, definible como el atrevimiento de perderse para encontrar, de hacer un camino lleno de rodeos y abierto a las sorpresas. Los mundos sociales que habitamos, concluye, no son inevitables; en el proceso de producirse esta realidad, muchas otras han quedado al margen.

El uso de la cultura popular como territorio de pensamiento crítico se encuentra presente en *Gaga Feminism: Sex Gender and the End of Normal* (2012), el primero que firma como Jack. Halberstam usa a Lady Gaga como símbolo de la expresión feminista del sexo-género en el siglo XXI (con esto no quiero decir que Lady Gaga sea feminista, sino que soporta y permite lecturas feministas). En su performance de la fluidez sexual, genera unas narrativas que colapsan la norma y la normalidad. “No soy real. Soy teatro”, afirma este monstruo mediático mientras desestabiliza los límites empujándolos cada vez más allá.

El último libro de Jack Halberstam salió en febrero pasado. Se titula *Trans*. A Quick and Quirky Account of Gender Variability*, donde insiste en el análisis del fenómeno trans como variabilidad de género y examina las representaciones y encarnaciones de otras posibilidades de generar (en ambos sentidos del término) cuerpos.

Judith/Jack Halberstam nos invita a pensar el sexo-género como fenómeno que no solo implica el cuerpo, sino que incluye toda una dimensión cultural-afectiva. Más acá y más allá de quién eres, se trata de cómo vives o cómo intentas vivir, cómo puedes articularte políticamente en tu día a día desde una resistencia *queer* que, lejos de suponer una garantía estabilizadora de la identidad, implica más bien lo contrario, una constante puesta en duda de las etiquetas clasificatorias, una incomodidad ante la autoevidencia complaciente y la alerta de lo que ello supone (como en el caso de los niños trans). Necesitamos otros contextos, *trans-queer*, que no reescriban la narrativa del binomio de género; otras narrativas que se hagan cargo del género como encarnación móvil, sin pretender resolver nada. ■

Texto: Jordi Amat

Grandes relatos

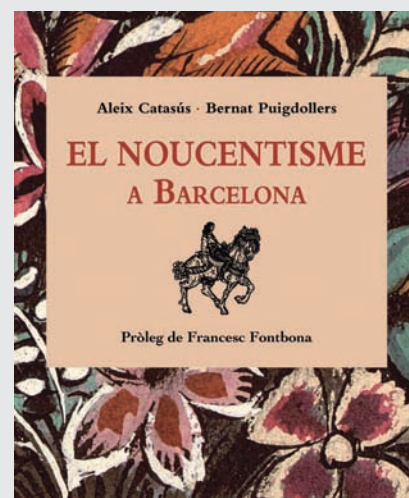
Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença

Autor: Joan-Lluís Marfany
Edita: Edicions 62
950 pàgines
Barcelona, 2017

La voluntat i la quimera. El noucentisme català entre la Renaixença i el marxisme

Autor: Jordi Casassas
Edita: Editorial Pòrtic
319 pàgines
Barcelona, 2017

El Noucentisme a Barcelona

Autores: Aleix Catasús y Bernat Puigdollers
Edita: Àmbit Serveis Editorials y Ayuntamiento de Barcelona
301 pàgines
Barcelona, 2016

Hace años que Jordi Casassas conceptualiza la historia de Cataluña en el encadenamiento de tres cosmovisiones: Renaixença, noucentisme, marxismo. Su último ensayo – *La voluntat i la quimera*, galardonado con el premio Carles Rahola– está centrado en el noucentisme, presentado como una variante de los movimientos que a principios del xx se replicarán en el sur de Europa (establece comparaciones con los casos francés e italiano) para dar respuesta al conflicto inherente a la sociedad democratizada de masas. La aparición del libro ha coincidido con la edición de otro estudio de análisis cultural: la asombrosa revisión que Joan-Lluís Marfany propone del mito de la Renaixença en *Nacionalisme espanyol i catalanitat*. A la fuerza debería obligar a reformular la idea establecida sobre la primera de aquellas cosmovisiones.

La visión tradicional, que la ligaba a la aparición del catalanismo, ha explicado la Renaixença como un movimiento fundado con “La pàtria” de Ari-

bau. La génesis de las trovas es conocida. Estando en Madrid, el 10 de noviembre de 1832, Aribau dirigía una carta a Barcelona y en castellano (la lengua en la que normalmente escribía), y adjuntaba el poema. “Para el día de S. Gaspar presentamos al Gefe algunas composiciones en varias lenguas. A mí me ha tocado el catalán”. Sería retrospectivamente, con el afán de construir un relato legitimador, cuando se otorgaría a “La pàtria” una significación equiparable a la primera piedra de un edificio nacional. En los bajos se habría producido primero una rehabilitación del catalán como lengua literaria; encima se habría cimentado un movimiento político que daba carácter central a la identidad y establecía la lengua propia como factor determinante.

Con su tocho Marfany ha acabado de derribar la vieja visión tradicional. Establece una cronología alternativa (1800/1859) y ensancha el corpus usando textos poco o nada trabajados por la filología catalana. El cambio de óptica altera la comprensión del pe-

riodo. Durante aquellos años lo que predominó aquí fue la implicación en la forja del nacionalismo español, sin que eso significase que los nacionalistas de nuestra tierra, burgueses y liberales, no expresasen un inequívoco doble patriotismo (para expresarlo con la fórmula Fradera). Este nacionalismo español inventado en Cataluña no fue, por supuesto, monolítico. Evolucionó y fueron adquiriendo más y más peso formas diversas de regionalismo. Formas que, como él documenta, tuvieron su translación a la piel de Barcelona. Lo prueban la nueva decoración de la fachada del Ayuntamiento, por ejemplo, o monumentos que se proyectaron entonces.

El intento de consolidar una hegemonía –una cosmovisión– desde las instituciones se manifiesta de muchos modos. Impulsando una historia, unos símbolos, una estética. Formas que pueden tener más o menos éxito. A mí entender, Casassas da en el clavo cuando sistematiza el noucentisme como un movimiento político, nutrido por intelectuales que actuaron como equipo en-

Texto: Genís Barnosell

¿Qué “Modelo Barcelona”?

torno a Prat de la Riba, cuya pretensión era regenerar una población civilmente abatida a partir de una nacionalización sistemática y modernizadora.

El despliegue de esta cosmovisión también dejó su rastro en la piel de la ciudad. Lo muestran, con rigor descriptivo, Aleix Catasús y Bernat Puigdollers en *El noucentisme a Barcelona*. El principal interés de su libro, fastuosamente ilustrado, es la sistematización enciclopédica de una parte sustancial del arte realizado en la ciudad durante las tres primeras décadas del siglo XX. No todo el arte, pues convivían estéticas diversas, pero sí aquel que puede englobarse en una laxa cosmovisión de lo que convenimos en denominar noucentisme. Dejando de lado los dos primeros capítulos –sobre ideología y literatura–, demasiado simplificadores, el conjunto es una aportación utilísima porque, sin corsés, rescata figuras desdibujadas, pero sobre todo porque unifica manifestaciones estéticas de tipología muy diversa: desde la pintura hasta las artes aplicadas a la arquitectura, desde la joyería hasta el diseño de jardines.

Los autores evitan fijar el código genético del noucentisme. Pero diseminan multitud de pistas. El ejemplo más clarificador es su análisis de las tres versiones de la *Deessa* de Josep Clarà. No lo es menos la descripción que hacen de las escuelas proyectadas por el Ayuntamiento, subrayando la simbiosis entre el mobiliario, los murales o los esgrafiados. Los casos se podrían multiplicar.

¿Por qué se colapsó aquel loable proyecto civilizador? Uno de los aciertos de Casassas es mostrar que el choque del noucentisme con momentos de gran crisis –la Semana Trágica, la Gran Guerra– determinó su evolución. En el capítulo sobre pintura mural, Catasús y Puigdollers describen el papel de Torres-García en la reforma del Palau de la Diputació como sede de la Mancomunitat: caracterizan *La Catalunya eterna* (1913) como obra paradigmática del movimiento y reproducen el esbozo de 1917 del fresco que Puig i Cadafalch descartó, titulado *La Catalunya industrial*. Quizás en este episodio, como en la posterior defenestración de Eugeni d’Ors, podríamos imaginar una respuesta al interrogante del colapso. ■

Barcelona supermodelo. La complejidad de una transformación social y urbana (1979-2011)

Autor: Alessandro Scarnato
 Editan: Editorial Comanegra y Ayuntamiento de Barcelona
 Barcelona, 2016

La expresión “Modelo Barcelona” tiene a estas alturas significados diversos, no solo porque los elementos que lo integran han evolucionado con los años, sino porque lo que se discute son sus elementos constitutivos. Si para algunos define un urbanismo redistributivo y participativo, nacido en las luchas de la Transición y desvirtuado por los Juegos Olímpicos, para Alessandro Scarnato sería un programa de transformación urbana de inspiración socialdemócrata (nunca llevado a la práctica en su totalidad), con participación de capital público y privado, en que los arquitectos asumían un compromiso intelectual y cívico que quería tanto recuperar el atraso en infraestructuras y servicios como construir una ciudad al servicio de los ciudadanos, y ello con el turismo como motor económico imprescindible.

Un proyecto así no rechazaría el fenómeno *archistar* –el arquitecto famoso en extremo o “estrella”–, sino que haría de este un factor importante

de la proyección internacional de la ciudad, una suerte de “ciudad estado”. Los Juegos Olímpicos no serían una desvirtuación del proyecto, sino la oportunidad de llevarlo a cabo, ya que en los años anteriores se habían definido sus bases teóricas y su marco legal pero eran pocas las acciones terminadas, y la ciudad antigua –objeto esencial del estudio– seguía siendo un barrio pobre y marginal.

Contundente en su definición y defensa del modelo, Scarnato se muestra más ambivalente en el análisis de su crisis, o, en todo caso, ofrece de ella una perspectiva compleja, alejada del tipo de críticas que culminan en el grito prácticamente xenófobo de “la Rambla para los barceloneses”. Da por bueno el eslogan del paso de un “modelo” a una “marca” (y con él, la perspectiva que supone que disponer de una marca es negativo), pero disculpa la actuación (sobre todo la inicial) de Procivesa, que para los críticos ya era especulativa. Ataca la banalización, pero da de ella una definición muy concreta, centrada en la ruptura del equilibrio entre contemporaneidad y herencia histórica. Y, en último término, sitúa la muerte del modelo en la dificultad de asumir, en un plazo breve, los inconvenientes de vivir en el éxito y sus consecuencias no deseadas (como el *mobbing*, la corrupción o el acaparamiento de la ciudad por parte del capital internacional), y el punto de inflexión en 2004.

El libro concluye con la afirmación rotunda de que en treinta años Ciutat Vella ha mejorado, y con un guiño a la corporación municipal actual, pese a que las definiciones respectivas del “Modelo Barcelona” parecen bastante distintas. El reto: superar el colapso de la capacidad regenerativa de un modelo periclitado. Las recetas, demasiado vagas y sin preguntarse qué debe producir Barcelona: rehuir los escenarios de consumo estandarizado, dar la dirección a la política, más vivienda pública, reducir los vehículos privados, recuperar el sentido cívico de los arquitectos. ■

Mireia Zantop

Texto: **Blanca Llum Vidal**

El orgullo de la sierra

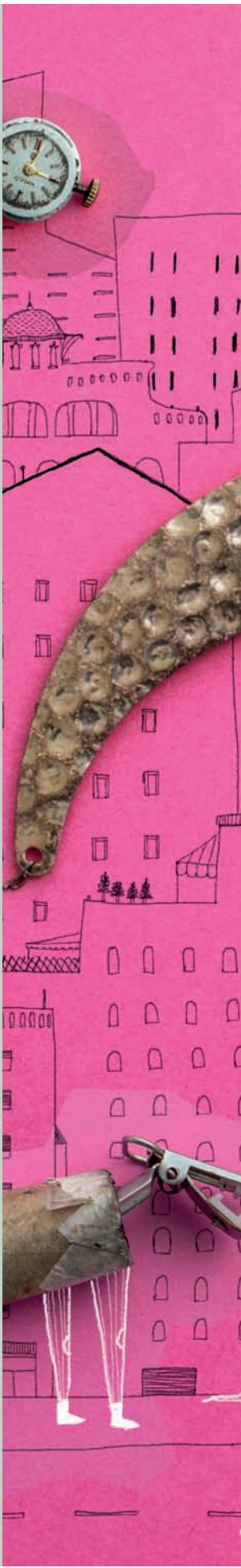
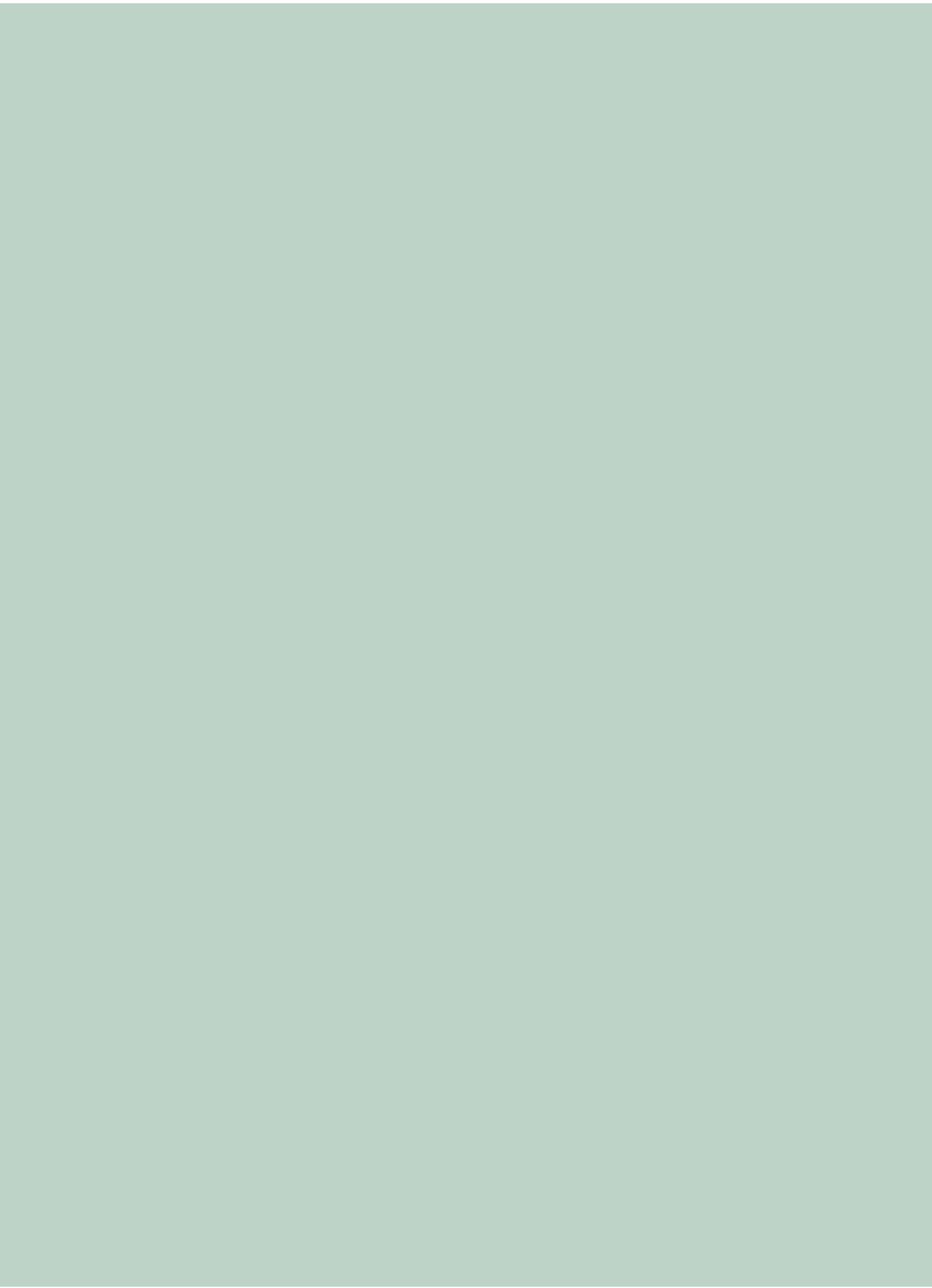
Vallvidrera es un barrio un poco independiente de la ciudad y, sin embargo, barcelonés *comme il faut*.

Sospecho que Jane Bowles, Pere Calders, Nelly Sachs, Joan Maragall, García Lorca, J. V. Foix y Mercè Rodoreda han vivido juntos en Vallvidrera. Me los imagino en una casa destartada y señorial de la calle Queralt, que mira al mar por delante y a la plaza de Pep Ventura de las sardanas, los valeses, los rigodones y las mazurcas por detrás. Me los imagino en un jardín de humedad elegante, de cara a la ciudad y quizás discutiendo, pero abrazándose rápidamente y regalándose manojos de alcachofas de Crespo y un pan de comino. Me los imagino en Can Trampa con un pedacito de barro de los que tienen en La Mandarina entre periódicos, zapatillas, geranios y madejas. Remover tierra para marcar la propuesta y las manos en el romancero gitano, en los enigmas ardientes, en la sombra del agave, en la estrella de Perris, en cuánta guerra, en los pequeños placeres y en las secuencias. Los veo persiguiendo al Gamberro Infinito hasta la curva de las Monjas. Si han ido allí, debe de ser porque la cola de caballo cicatriza: por allí se la puede encontrar escondida. O quizás porque es a la vez una hierba medicinal y una mala hierba y porque las mezclas descolocan siempre para bien: como este barrio de Vallvidrera, que es un poco independiente de la ciudad y, sin embargo, barcelonés *comme il faut*: es orgulloso como él solo (se sabe el privilegiado de la sierra), ama sus balcones y su modernismo sencillamente sofisticado, denuncia los desfiles militares de la carretera de Les Aigües, tiene mosquitos tigre y jabalíes,

organiza mercados de intercambio y consigue montar una cooperativa de comida ecológica, un Condis y un colmado le bastan o lo simula, dispone de un mercado abandonado y hecho polvo, una casa donde se representa teatro para niños, una coral, una guardería, la escuela Nabí, un centro terapéutico de no recuerdo qué, un estanco y dos inmobiliarias (eso no falla). Y una iglesia deprimente junto a la peluquería, a la que ignoro si va alguien (no lo he visto nunca).

La Vallvidrera de los autobuses que ha costado que llegaran acoge a los extraños con un puntito de recelo, pero los acoge. La estrella es la biblioteca Josep Miracle y el Centre Cívic. Son tan bonitos e imponentes que cumplen la función de plaza de pueblo –desde donde se ve, oh alegría, Montserrat y lo que implica. Niños y más niños hacen montañas de arena y se pelean porque toca y se ayudan porque saben. Hombres y mujeres estudian inglés, hacen yoga y capoeira y asisten a charlas sobre límites y educación emocional. Algunos, un día, forman un corro en torno a la Red de Escuelas Insumisas que organiza mi querida Laia. Quizás la hilera de escritores ha bajado por la carretera de l'Església o de Vallvidrera, porque desde esta curva del asesinato de las monjas se llega fácilmente a Els Xiprers de los mandalas y a Vil-la Joana, donde vivió y murió aquel que, escuchando al demonio, supo que había que reñir con el mundo para amarlo. O porque, un poco más lejos, está la fuente de la Budellera; si han ido allí, estarán cansados y seguro que han ido a remojarse a la piscina republicana de La Floresta. Quién sabe si después han comido a base de seitán y batucada bereber en la Floresteca de la plaza de Miquel Ros, de cordero a la brasa con hule azul cielo y alioli en Can Pichurri o de alguna filigrana deslumbrante en Sant Cugat. El caso es que, más punk o más rico, más hippy o más cool, todo el mundo come. Va bien saberlo, no vaya a ser que dejásemos de valorar las escuelas públicas, la eficiencia del CAP y el amor con que llevan La Puput municipal de los niños más pequeños.

Sospecho que, antes de vivir juntos en la repisa del Punto Verde de Vallvidrera, Jane Bowles, Pere Calders, Nelly Sachs, Joan Maragall, García Lorca, J. V. Foix y Mercè Rodoreda han vivido juntos en la misma casa. Si eres tú, oh lector generoso que compartes los libros, muchas gracias. ■

<http://lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis>

<http://twitter.com/bcnmetropolis>

**Ajuntament
de Barcelona**

